

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

147973

**ŞEYH GALİB DİVANI'NIN
DİNÎ VE TASAVVUFÎ TAHLİLİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Şekere KAVAKLI

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Murat YURTSEVER

BURSA 2004
147973

ÖZET

Edebiyatımızda yapılan tahlil çalışmaları, şairlerimizi daha iyi anlayabilmek, onların his ve hayal dünyalarındaki zenginlikleri bir nebze de olsa görerek kendimizi muhteşem eserlerin karşısında şahikalardaymışız gibi hissetmek açısından önemlidir. Divan edebiyatı Türk edebiyatının devirleri içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Altı yüz yılı aşan dönem boyunca nice şairi misafir etmiş, zamanın çetin sınavlarından geçmiş nice eserler bırakmıştır. Galib de bu şairlerden birisidir. O, Divan edebiyatının eski nüfuzunu kaybettiği bir dönemde güneş gibi parlamış ve edebiyata son bir şahlanmış daha yaşatmıştır.

Biz de onun divanını dinî ve tasavvufî açıdan tahlil etmeye çalıştık. Çalışmamız dinî tahlilin yapıldığı birinci bölüm, tasavvufî tahlilin yapıldığı ikinci bölüm olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında ise şair hakkında bilgi verilmiştir.

Galib'in kullandığı terimler tesbit edilmiş ve bölümlere ait muhtelif başlıklar altında tahlilleri yapılmıştır. Şairin şiirinin güzelliğini göstermek açısından verilen misaller fazla tutulmuştur. Çalışmanın sonunda da Galib'in şiiri, dinî ve tasavvufî alanda şiiri kullanış, ortaya çıkan tesbitler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Tasavvuf

Din

Şeyh Galib

Divan Edebiyatı

Tahlil

ABSTRACT

Studies of analysis in our literature are important for a better understanding of our poets and seeing richness in their world of imagination and feeling –even if very briefly- in this way we can feel like being at summits before these magnificent works. Classical Ottoman Poetry has an exceptional place among periods of the Turkish Literature. During more than six hundred years Classical Ottoman Poetry hosted so many poets and passed the difficult tests of time and left lots of works. Galip was one of those poets. He shone like the sun in a period when Classical Ottoman Poetry lost its influence and had the literature made a leap forward.

We tried to analyze his corpus with respect to religion and Islamic mysticism. Our study includes the first section in which religious analysis was made the second section in which mystical analysis was made in introduction section information about poet was given.

The term which one used by Galib were determined and analyzed under the lead lines which belong to various section. So which many examples were given in order to demonstrate beauty of Galib' poetry. At the end of study Galib' poetry and his usage poem in religious and mystical field were evaluated in the light of determinations.

Islamic Mysticism

Religion

Şeyh Galib

Classical Ottoman Poetry

Analyz

ÖNSÖZ

Gele bir devr ki bu Gâlib'i yad eyleyeler
Fursat-ı sohbeti ahbâb ganimet bilsin

Divan edebiyatı çok uzun bir mazisi, kendine has estetiği, sıkı sıkıya bağlandığı kural ve kâideleri olan bir edebiyattır. Bizlerin onun bitmek tükenmek bilmeyen eşsiz hazinelerinin ve mirasının karşısındaki tavrımız ise biraz gariptir. Karşımızda duran ve zamanın çetin imtihanlarını geçip bize muhteşem yüzlerini gösteren eserler karşısında bizler kendimizi haklı çıkaracak bahaneler bulma yoluna gideriz. Anlayamadığımız, anlamak için de herhangi bir çaba sarfetmediğimiz için onu halktan kopuk, kendi içine dönük bir edebiyat olmakla suçlarız.

Tanpınar, “Divan şiiri Türkçe'nin bizzat kendi dehasıdır.” der ve şöyle devam eder: “O kadar ki onu en fazla unuttuğumuz zamanlarda bile karşımıza çıkıyor, bizi ister istemez müsabakaya çağırıyor ve yetişemeyen eseri mahkum ediyor. Şu son altmış senelik edebiyatımız, bu sesin ihtişamı altında güneş çarpmış gibi ezilen yüzlerce eserle doludur.”¹

Tanpınar, divan şiirini eleştirenleri de şu şekilde tavsif etmektedir: “Eski şiiri behemehal itham etmek isteyenler güzellikleri değil, sadece terkiplerin içine giren kelimeleri ve onların yabancılığını görüyorlar. Bu sonoriteyi, bu yay çekişini, bu bir rakkase gibi kendi üstüne her an yeni bir ilhamla kıvrılan hareketi ve bir akşama açılan mermer kemerler gibi bütün bu üslûp arasından seyredilen ruh peyzajını hesaba katmak istemiyorlar.”²

Bu edebiyatın müstesna çehrelerinden biri olan Galib, bütün edebiyat münekkidlerinin bulunduğu ortak noktada divan edebiyatının son büyük şairidir. Ustaların deyişyle “avize gibi renk ve ışık dolu şiir”³ ile “yorgun bir medeniyetin son

¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi, Eski Şairleri Okurken, Edebiyat Üzerine Makaleler, (Haz.: Zeynep Kerman), Dergâh Yay., İstanbul, 2000, s. 186

² Tanpınar, Ahmet Hamdi, Eski Şiir, Edebiyat Üzerine Makaleler, a.g.e., s.184

³ Tanpınar, Ahmet Hamdi, Âvize Gibi Renk Ve Işık Dolu Şiir, a.g.e., s. 180

güzel şarkısı⁴’nı söyleyip hâmuşana karışmış ve bizlere de onun çağların ötesinden gelen sesini duymak, eskimeyen ve ne olursa olsun değerinden hiçbir şey eksilmeyen şiirinin o harika ışıltısını farketmek, engin muhayyilesinin sınırlarını keşfetmeye çalışmak ve en önemlisi onu hatırlamak kalmıştır.

Divan edebiyatında müceddit sıfatıyla anılan, Hüsn ü Aşk’ına methiyeler dizilen Galib’in divanı hakkındaki çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ne acıdır ki divanın yeni harflerle tenkitli neşri bile ancak 1993 yılında yapılabildiği. Biz de divan edebiyatının, hakettiği ilgiyi göremediğini düşündüğümüz bu unutulmuş şairini hatırlamak ve hatırlatmak istedik.

Şimdiye kadar Galib’le ilgili iki tane bilimsel anma toplantısı düzenlenmiştir: Bunlardan birincisi ihtifalci Ziya Bey’in 1912’de düzenlediği toplantıdır. İkincisi ise 1995 yılında Beşir Ayvazoğlu’nun katkılarıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı’nın düzenlediği “Şeyh Galib Günleri”dir. Bu sempozyumun verileri Şeyh Galib Kitabı adıyla Beşir Ayvazoğlu tarafından kitap hâline getirilmiştir. Galib’in divanıyla ilgili Ahmet Arı’nın Şeyh Galib Divanında Aşk adlı bir tahlil çalışması vardır.

Şeyh Galib’in divanının dinî ve tasavvufî tahlilini yapmaya gayret ettiğimiz bu çalışma iki ana bölümden ve bunlara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. Giriş kısmında şairin hayatı, sanatı ve edebî kişiliği, eserleri ve etkileri konusunda bilgi verilmiş, bu bölümde mümkün olduğunca ilk elden kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır. Giriş kısmından sonra gelen birinci bölümde divanın dinî tahlili, ikinci bölümde ise tasavvufî tahlili yer almaktadır.

Çalışmamızın hazırlık safhasında divanı tarayarak din ve tasavvufî ile ilgili terimleri bulmaya çalıştık. Daha sonra elde ettiğimiz verileri başlıklar altında topladık. Teker teker ele aldığımız kavramların önce sözlük ve terim manalarını verdik sonra da Galib’in kavramı kullanım biçimini açıkladık. Galib nüfuz edilmesi, anlaşılması zor olan bir şair. Bunu kendisi de bildiğinden divanında “mazmunlarımı anlamamak ayb olmaz” demektedir. Biz de bu açıdan gayet zorlandığımızı, zaman zaman Şeyh’in ruhundan istimdat isteyecek hâle geldiğimizi ifade etmek istiyoruz.

⁴ Ayvazoğlu, Beşir, Kuğunun Son Şarkısı, Öküken Yay., İstanbul, 1999, s. 34

Çalışmamıza kaynaklık eden beyitler Divan-ı Şeyh Galib, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), 3693 ve Muhsin Kalkışım, Şeyh Galib Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1994 künyeli eserlerden alınmıştır. Zaman zaman Naci Okçu, Şeyh Galib Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Divanın Tenkitli Metni, I,II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993 neşri ve divanın Bulak nüshasıyla karşılaştırılmıştır.

Kullandığımız beyitlerin divanda rahatlıkla bulunabilmesi için beyitlerin hemen altında, divan içindeki yerleri gösterilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesinden alınan nüsha kısaca, S.Ü. şeklinde gösterilmiş hemen arkasından da beytin yer aldığı sayfa numarası verilmiştir. Muhsin Kalkışım neşri içinse birinci rakam beytin yer aldığı sayfa numarasını; ikinci rakam şiir numarasını; üçüncü rakam da beyit veya mısra numarasını karşılamaktadır. Beyitlerde geçen hemze ve ayın harflerinin birbirine karıştırılmaması için hemze harfi (') işaretiyle, ayın harfi ise (°) işaretiyle gösterilmiştir.

İmlâ hususunda Türk Dil Kurumu'nun 2000 baskılı imlâ kılavuzu esas alınmıştır.

Çalışmamız esnasında her türlü desteği veren, fikirleri sayesinde daha güzeli yakalamaya çalıştığımız, başta danışmanım Yard. Doç. Dr. Murat YURTSEVER olmak üzere Prof. Dr. Mustafa KARA'ya, Prof. Dr. Mefail HIZLI'ya bilgisayar uzmanımız Hüseyin KARABEY'e maddi ve manevi desteğini hep yanımda hissettiğim kardeşime, hayatım boyunca her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şekere KAVAKLI

Bursa 2004

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	X

GİRİŞ

ŞEYH GALİB'İN HAYATI, SANATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE ETKİLERİ

A. HAYATI	1
B. SANATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	12
C. ESERLERİ.....	18
1. DİVAN	18
2. HÜSN Ü AŞK	22
3. ŞERH-İ CEZÂİRE-İ MESNEVÎ.....	27
4. E'S-SOHBETÜ'S-SÂFİYYE.....	28
5. TEZKİRE-İ ŞUARÂ-Y-I MEVLEVİYYE.....	28
D. ETKİLERİ.....	29

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN

I. ALLAH.....	33
II. MELEKLER	37
1. CEBRAİL.....	39
2. İSRAFİL.....	41
3. AZRAİL	41
4. HARUT VE MARUT.....	42
III. DİNÎ KİTAPLAR	43
1. İNCİL	44
2. KUR'AN	45
IV. SURE VE AYETLER.....	46
V. HADİSLER VE DİNÎ KAYNAKLI SÖZLER	54

1. Hadisler	54
2. Dinî Kaynaklı Sözler	57
VI. PEYGAMBERLER	58
1. HZ. ÂDEM	59
2. HZ. İDRİS	60
3. HZ. NUH	61
4. HZ. İBRAHİM	62
5. HZ. İSMÂİL	63
6. HZ. YAKUB	63
7. HZ. YUSUF	64
8. HZ. EYYUB	67
9. HZ. ŞUAYB	67
10. HZ. MUSA	67
11. HZ. SÜLEYMAN	70
12. HZ. İLYAS	71
13. HZ. İSA	72
14. HZ. HIZIR	74
15. HZ. MUHAMMED (s.a.v.)	76
VII. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR)	81
1. HZ. EBUBEKİR (r.a.)	82
2. HZ. ÖMER (r.a.)	83
3. HZ. OSMAN (r.a.)	84
4. HZ. ALİ (r.a.)	84
VIII. EHL-İ BEYT VE ON İKİ İMAM	86
IX. SAHABELER	88
X. KAZA VE KADER	89
XI. AHİRET VE İLGİLİ KAVRAMLAR	91
1. KİYAMET(HAŞR, MAHŞER)	91
2. AHİR ZAMAN	94
3. CENNET	95
4. CEHENNEM	98
5. RÛZ-I ELEST (ELEST BEZMİ)	101
XII. DİĞER İTİKADÎ KAVRAMLAR	102
1. MİRÂÇ VE SİDRETÜ'L-MÜNTEHA	102
2. ECEL	104
3. PERİ	105
4. ŞEYTAN; DİV	107
a) Şeytan	107
b) Div	108
5. LEVH-İ MAHFUZ	109
6. YE'CUC-ME'CUC	110
7. KANDİL GECELERİ	111
XXIII. DİN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	113

1. DİN.....	113
2. İMAN-MÜMİN.....	114
3. KÜFÜR-KÂFİR.....	116
4. İSLÂM-MÜSLÜMAN.....	118
5. BÛT (SANEM).....	120
6. DEYR SÛMNÂT.....	121
7. ZÛNNÂR.....	122
8. BAYRAM.....	123
XIV. İBADET.....	125
1. NAMAZ VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	126
a) Secde, Mihrab, Kible.....	127
b) Abdest.....	128
c) Dua.....	129
2. ORUÇ.....	130
3. HAC.....	132
4. KÂBE.....	133
5. ZEKÂT.....	134
6. KURBAN.....	135
7. HARAM VE HELÂL.....	136
8. TEVBE SEVAP GÛNAH.....	137
9. NUR.....	138
10. VAİZ.....	139

İKİNCİ BÖLÜM TASAVVUF

I. AŞK.....	142
II. ÂŞIK, UŞŞÂK.....	152
III. AKIL, ÂKİL.....	155
IV. TARİK, MEZHEP, MEŞREP.....	160
V. TARİKATLARLA İLGİLİ KAVRAMLAR.....	163
1. ABDAL, KALENDER.....	163
2. DERVİŞ.....	164
3. MÜRİT, SALİK.....	166
4. HIRKA, DESTAR.....	167
5. MÜRŞİT, KUTB.....	168
6. MEVLEVÎ.....	170
7. SEMA.....	172
8. TEKKE, DERGÂH, HANKÂH, ÂSİTÂN.....	175
VI. TECELLİ.....	177
VII. ZAHİT, RİNT.....	179
1. ZAHİT.....	179
2. RİNT.....	181

VIII.	HAYRET	183
IX.	TECRÛT, HALVET	185
X.	FENA-BEKA	187
XI.	VAHDET-KESRET	188
XII.	AŞINA	191
XIII.	GAYB	192
XIV.	SİR (ESRAR), RÂZ	192
XV.	İSTİMDAT	195
XVI.	HİKMET	196
XVII.	VEFA	197
XVIII.	HEVA	198
XIX.	FAKR	199
XX.	MELÂMET	200
XXI.	GAYRET	202
XXII.	FEYZ	202
XXIII.	ANKA, KAF	204
XXIV.	CEMAL, YÂR, DİDAR	205
XXV.	CAN	207
XXVI.	ÂYİNE, MİR'AT	208
XXVII.	GÖNÛL, KALP, DİL	210
XXVIII.	HİMMET, İNAYET, LÛTUF, RIZA	212
XXIX.	KERAMET, VELÂYET, KEŞF	214
XXX.	İRFAN, ARİF, MARİFET	215
XXXI.	MUTASAVVIFLAR	217
	1. HALLÂC-I MANSUR (ö. 309/922)	217
	2. AHMET RIFÂÎ (ö. 578/1183)	219
	3. FERİDÜDDİN ATTAR (ö. 618/1221)	219
	4. MEVLÂNA CELÂLEDDİN RÛMÎ (ö. 672/1273)	220
	5. SULTAN VELED (ö. 712/1312)	225
	6. İBRAHİM GÛLŞENÎ (ö. 940/1534)	226
	7. İSMAİL RUSUHÎ ANKARAVÎ (ö. 1041/1631)	227
	SONUÇ	229
	BİBLİYOGRAFYA	232

KISALTMALAR

a.g.e..	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.s.	: aleyhi's-selam
Ans.	: ansiklopedi
bkz.	: bakınız
ev.	: Çeviren, eviri
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	: radyallahu anı
s.	: sayfa
s.a.s.	: sallallahu aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: tercüme
yay.	: yayınları

GİRİŞ

ŞEYH GALİB'İN HAYATI, SANATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE ETKİLERİ

A. HAYATI

Asıl adı Mehmet Es'ad olan Şeyh Galib, 1171/1757 yılında Yenikapı Mevlevîhanesi yakınındaki bir evde dünyaya gelmiştir. Doğumuna “Cezbetullah ve eser-i aşk” terkipleriyle tarih düşülmüştür. Cezbetullah ter kibini kimin buldu ğu bilinmemektedir. Eser-i aşk ter kibisi ise aile dostlarından Dilâver Ağazade Vahid Efendi tarafından bulunmuştur. Bu tarihi Galib bir gazelinde şöyle ifade etmektedir:

Kim kâdir ilâc eylemege hükm-i kaderdir

Târih-i imiş Gâlib-i zârın eser-i aşk

S.Ü., 82a

“Vahid Efendi sonraları şairin eserlerin gördükçe “Kurretü'l aynım, sen eser-i aşk değil ayn-i aşk imişsin, feyzin daim olsun.” demeye başlamıştır.”⁵

Galib'in babası Melâmî-meşrep bir Mevlevî olan Mustafa Reşid Efendi (ö. 1216/1801), annesi ise Emine Hatun (ö. 1209/1795) dur. Abdülbaki Gölpınarlı Mustafa Reşid Efendi hakkında şunları söylemektedir: “Bir çok Mevlevî büyükleriyle görüşüp konuşan bu zatın, tarikatta epeyce ilerlemiş olduğunu ve kendisine ihtimal halifelik verildiğini ve hiç olmazsa külâhının üstüne, Mevlevî şeyhleri gibi sarık sarmaya mezun bulunduğunu, Galata Mevlevîhanesi'nde Mesnevî'yi şerheden Ankara'lı Rusûhî İsmail türbesinin arkasındaki mezarının, dolama sarıklı baş tacından öğreniyoruz. Aynı taştaki kitabede bilhassa “kibâr-ı muhakkıkıyn-i Melâmiyyetteden ârif-i bi'llah” kaydı, onun da birçok Mevlevî gibi Melâmî-Hamzavî mesleğine girmiş bulunduğunu gösteriyor. Oğlunun ölümünden iki yıl sonra ölen Mustafa Reşid Efendi şair ve bilgin bir zat idi.”⁶ Galib babasından divanında şu şekilde bahsetmektedir:

⁵ Aşkun, Vehbi Cem, Şeyh Galib'e Dair, Türk Dili, Sayı: 40 C:IV, s. 231

⁶ Gölpınarlı, Abdülbaki, Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, Varlık Yay., İstanbul, 1953, s. 6

Peyrev oldum ben de Gâlib vâlid-i zî-şânıma
Kim du'â vü medhi hem farz u hem elzendir bize
Mustafa nâm ü Reşîd ü mürşîd ü üstâd-ı küll
Her nigâh-ı himmeti iksir-i a'zamdır bize
Farkımızda sâyesin Allah memdûd eylesin
Âlem ancak zât-ı vâlâsıyla âlemdir bize
S.Ü., 99a

Vak'anüvis Halil Nuri Bey'e göre, Galib'e Mehmet Es'ad adı Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Kûçek Mehmet Dede tarafından konulmuştur. Şeyh bir toplantı sırasında Galib'in babası Reşid Efendi'ye "Senin yakında bir oğlun olacak, adını Mehmet Es'ad koy." demiştir. Daha sonra Seyyid Ebubekir Dede de aynı müjdeyi vermiş ve aynı nasihatta bulunmuştur.⁷

Kaynakların bildirdiğine göre Galib'in düzenli bir öğrenim hayatı olmamıştır. Onun ilk hocası babasıdır. Galib babasından Farsça-Türkçe bir manzum lügat olan Tuhfe-i Şahidi'yi okumuştur. "Yetişmesinde devrin ileri gelenleri ile Galata Mevlevîhanesi şeyhlerinin büyük katkıları olmuştur. Arapça hocası Hamdi Efendi (ö. 1217/1802), Farsça hocası Süleyman Neş'et (ö. 1222/1807) ve Galata Mevlevîhanesi şeyhi olan Hüseyin Efendi (ö. 1194/1780) nin derslerine iştirak etmiştir.⁸

Hoca Neş'et'in Galib'in dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Şair olmakla beraber Farsça'sının mükemmelliği ve bu dili öğretmedeki mahareti ile tanınmış olan Neş'et bir Nakşibendî, Melâmî-meşrep bir mesnevihandır.⁹ "O vaktin ileri gelen kalem erbabı, bu muallimin talebeleriydi. Talebelerden şiir söylemeye kabiliyetli olanlara birer mahlas vermek üstadâne âdeti idi. Bunlardan en ziyade teveccühünü kazananlara manzum olarak birer de mahlas-name yazarak hediye ederdi."¹⁰

"Hoca Neş'et şiirdeki eşsiz geleceğini farketdiği Galib'e bu geleceğin onun için ne büyük mutluluk olduğunu ifade etmek üzere adındaki Es'ad'ı mahlas olarak vermiş, armağan ettiği mahlasnamede ise, alında soyluluğa dair işaretler gördüğü genç şairin feyz nurlarıyla güneşe benzediğini söylemiştir.¹¹

⁷ Ayvazoğlu, Beşir, a.g.e., s. 23, Şeyh Galib, Şerh-i Cezire-i Mesnevî, (Haz.: Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay), Atatürk Ü.F.E.F.Yay., Erzurum, 1996, s. 1

⁸ Şeyh Galib, Şerh-i Cezire-i Mesnevî a.g.e., s. 2

⁹ Ayvazoğlu, a.g.e., s.26

¹⁰ Naci, Muallim, Osmanlı Şairleri, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 73

¹¹ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 26

Neş'et dedi pîrân zebânından edip gûş
Mahlas ana Es'ad bu ne sa'adet bu ne şandır

Galib de buna karşılık aşağıdaki beyitle başlayan bir teşekkür kasidesi yazmıştır:

Söz bir güher-i ulvî-i lâhût-mekândır
Mebde'le meâd ona velî gûş u zebândır
S.Ü., 13b

“Bir süre Es'ad mahlasını kullanan Galib yazdığı şiirler devrin Es'ad mahlasını kullanan kötü şairlerin yazdıkları ile karıştırılmaya başlanınca hem karışıkları önlemek hem de farklılığını göstermek için kendisine bir mahlas seçer: Galib¹²

“Galib'in eski mahlasını bırakarak Galib gibi Osmanlı an'anelerine pek o kadar uygun olmayan ve açıktan açığa gurur kokusu veren bir mahlas seçmesi zamanında epeyce dedikodulara sebep olmuş ve hatta şair Surûrî bu vesile ile genç şair aleyhinde alaylı bir kıt'a yazmıştır.”¹³

“Bilmem ey menhûs adın Es'ad mıdır Gâlib midir
Zâtını tarif kıl kimsin kime mensubsun
Gerçi dersin şâirâne ben tegallüb eyledim
Piş-i erbâb-ı sühanda gâlibâ maglubsun

Bu hicviyenin İstanbul'a yayılışı, Galib'i sevenleri pek üzüyor. Surûrî ise evvelce “Hüznî” mahlasını kullanırken bunu sonradan Surûrî'ye çevirmiştir. Kendinin vaktiyle yaptığı işi unutarak Galib'e çatması fikir ve sanat adamları arasında gülünç karşılanmıştır. Kim olduğu bilinmeyen ve Şeyh Galib'i seven birisi de ona karşılık şu hicviyeyi söylemiş ve bu da derhal İstanbul'a yayılmıştır:

Magrurlugun olmada günden güne efzûn
Şayeste idi mahlasın olsaydı Gurûrî
Gâlib görünen Es'ad'a menhûs diyorsun
Hüznî'yi unuttun mu ne yaptın a Surûrî”¹⁴

¹² Ayvazoğlu, s. 27

¹³ Köprülüzade, Mehmet Fuad, Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Ansiklopedisi, Şeyh Galib, İstanbul, 1931, s. 580

¹⁴ Aşkun, a.g.e., s. 231

Galib bir süre Es'ad Galib şeklinde her iki mahlasını da kullanmış, sonunda da Galib'de karar kılmıştır. Bu arada da son hızla divanını bitirmeye çalışmaktadır. Hem Es'ad hem de Galib mahlaslı şiirlerini bir araya getirip divanını usulüne uygun bir şekilde tertip ettiğinde henüz yirmi dört yaşındadır. (1780)

“Divan tertibinden iki sene sonra da 1197/1782-83 kendisine büyük bir şöret sağlayan Hüsn ü Aşk adlı mesnevîsini yazmıştır. Galib Hüsn ü Aşk'ı altı ay gibi kısa bir sürede bitirmeye muvaffak olmuş ve tamamlama tarihini göstermek üzere bulduğu “hitâmühü'l-misk” (1197) terkibiyle nihayetlendirmiştir.”¹⁵

Galib, Hüsn ü Aşk'ı bitirdikten yaklaşık bir yıl kadar sonra ailesine bile haber vermeden Mevlevîlerin “kâbetü'l-uşşâk” dedikleri Konya'ya gitmiştir ve Mevlâna dergâhında çileye soyunmuştur. Bundan sonrasını Vehbi Cem Aşkun şöyle anlatmaktadır: “Babası dönmesini rica yollu bir mektup yazdı. Şu cevabı aldılar: “Veli ni‘met-i bî-imtinânım reşâdet-meab vâlid-i vâlâ şânım hazretleri” diye aşırı bir saygı seslenişiyile başlayan bu oldukça uzun mektubun üslûbu eski nesrin bir örneğidir. Galib kısaca şunu diyordu:

“Hazret-i Pîr'e Mevlâna'ya ve onun her bakımdan kutsal ve yüksek olan dergâhlarına sığınmış olmak arzusuyla, elimde olmayan bir hareketle yalnız ilâhî bir aşkın cezbesine kapılarak, şimdiye kadar geçirdiğim hâllerin hepsinden daha üstün, garip bir tecelli oldu. Beni oradan aldılar. Daha doğrusu beni benden aldılar.”

“Nefahatü'l-üns”de görmüş idim ki, Efendimiz “Hazret-i Mevlâna” ölüm döşeğindeyken, yanlarında bulunanlara “Yâranımız bizi burada alıkoymak istiyorlar. Şems-i Tebrizî ise oraya çağırıyor, gitmeliyiz.” buyurmuşlardır. Şefkatinizin yüksek bir ifadesi olan mektubunuzu büyük bir teessür içinde okudum. Niyaz ederim ki şefkatli annem benim için gözyaşı dökmesin. Hiçbir ana oğlunun kâbetü'l-aşk komşularından bulunduğunu görür de ağlar mı? Tanrının inayetiyle Hazret-i Pîr uygun bulursa, maksat tamam: olduktan sonra döner ve annemin, babamın eteklerinden öpmek saadetine ererim.”¹⁶

Bütün bu sözlerine rağmen Galib anne ve babasının ısrarları ve girişimleri sonucu İstanbul'a döner ve çilesini Yenikapı Mevlevîhanesi'nde tamamlar. “Bu kararında Konya Çelebisi Seyyid Ebubekir Dede'nin ikazları da etkili olmuştur. Her ne

¹⁵ Yüksel, Sedit, Şeyh Galib Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri, Ankara Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1963, s. 10

¹⁶ Aşkun, a.g.e., s. 232

olursa olsun ebeveynini incitmemesi gerektiğini hatırlatan Çelebi Efendi, çileye kendisini kimsenin tanımadığı bir yerde değil, akrabasının, eşin, dostun bulunduğu bir çevrede soyunmanın daha makbul olduğunu söyleyerek genç çille-güzîni ikna eder. Kısa bir süre sonra Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Nutkî Dede o karmakarışık Defter-i Dervîşân'ına yeni bir tarih düşerek Galib'i de "zaman-ı meşîhatinde matbah-ı şerîfde çille-güzîn olan canlar" arasına katar: İstanbul'lu dervîş Es'ad Galib sene 1198 Ramazan 23."¹⁷

"İyi bir bestekâr, şair ve hattat olan Ali Nutkî Dede (1762/1804) Galib'in çileye soyunduğu yıl yirmi bir yaşındadır, henüz sakal bırakmamıştır. İlk gençlik çağını yaşayan bir şeyhle, şair olarak şöhretin zirvesine ulaşmış yirmi yedi yaşındaki nev-niyaz arasında çile süresince şeyh-mürît ilişkisini aşan bir dostluğun yaşandığı ve iki genç adamın birbirlerinden çok şey öğrendikleri muhakkaktır. Ancak ikisini de yetiştiren ve onlara Mevlevî terbiyesini bütün incelikleriyle öğreten dergâhın aşçıbaşısı Sahih Ahmet Dede'dir."¹⁸

"Galib'in şöhretine ve mağrur bir şahsiyet olmasına rağmen, çilede ayakçılıktan odun taşımaya, bulaşıkçılıktan sofraya kurup toplamaya kadar nefis terbiyesi ve gururunu yenmesi için neler gerekiyorsa hepsini eksiksiz yaptığından şüphe edilemez. Ali Nutkî Dede üç yıl kadar sonra Defter-i Dervîşân'da "matbah-ı şerîfde çilesin itmâm edüp hücreye çıkan cânların tarihleri" bölümüne şöyle bir not düşer: "Dervîş Es'ad Gâlib-i İstanbulî sene 1201 Ramazan 25 (11 Haziran 1787)" Artık o da:

Gözüm dût oldu gördüm bir gürûhu hep külâhiler

Acep heybet aceb şevket aceb tarz-ı ilâhîler

S.Ü., 35a

diye çarpıcı bir şekilde tasvir ettiği külâhilerden biri olmuştur."¹⁹ "Ve Ali Nutkî Dede'den hilâfet (Maneyî bir makamdır. Hilâfet verilen kişi şeyh olmaya namzet olur ve boş bir Mevlevîhaneye gönderilir.) almıştır."²⁰

Üç senelik bir aradan sonra şiire Farsça, matlaı "sustuktan sonra söylenen sözler, aşkın sırlarına dairse sözden daha yüksek ne vardır?" anlamını ihtiva eden bir gazelle yeniden başlamıştır.

¹⁷ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 52, 53

¹⁸ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 54, 55

¹⁹ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 55

²⁰ Alparslan, Ali, Şeyh Galib, Kültür ve Turizm B. Yay., Ankara, 1998, s. 7

Ger zî sırr-ı aşk güftarest ba‘de ez hâmuşî
Ez sühan bâlâ çi esrârest ba‘de ez hâmuşî²¹

Galib şiir yanında ilmî çalışmalara da başlamış ve Trabzon’lu Kûseç Ahmet Dede’nin Mevlevî adabı hakkındaki e’t-Tuhfetü’l-Behiyye fi Tarîkati’l-Mevleviyye adlı eserine e’s-Sohbetü’s-Safiyye adıyla Arapça bir talikât yazmıştır.

Öte yandan o dönemde Osmanlı Devleti’nin durumu hiç iç açıcı değildir. Osmanlı-Rus savaşının olumsuz neticeleri sebebiyle felç geçiren ve kısa bir süre sonra ölen I. Abdülhamit’in yerine yeğeni III. Selim geçer. (7 Nisan 1789)

Sultan III. Selim (1761/1808) hatla meşgul olmuş, İlhamî mahlasıyla şiirler yazmıştır. O aynı zamanda Türk musikisinin dâhi bestekârlarından biridir. Tanburî, neyzen ve hanende olan ve onbeş yeni makam bulan Sultan Selim, Osmanlı kültür ve sanatını himaye ve teşvik etmiştir. 1789’da tahta çıktığı zaman Şeyh Galib otuz iki kendisi yirmi yedi yaşındaydı. Şeyh Galib ve III. Selim yaratılış itibarıyla sanatkâr mizacı taşıyan hassas, zarif, nazik ve rakik şahsiyetlerdi. Mevlevî padişah ile Galib arasındaki yakınlık şairin 1791’de Galata Mevlevîhanesi’ne şeyh tayin edilmesiyle yeni bir safhaya girmiştir.”²²

“Sultan Selim sık sık mevlevîhaneye geliyor ya da Galib Dede’yi saraya çağırıyordu. Galib’e “pamuk şeyhim” diye sesleniyor, dizine yatıp şiirlerini dinliyor, onu sık sık ödüllendiriyordu. Bir keresinde bin altın ihsan etmiş başka bir gün Cevrî hattıyla yazılmış değerli bir Mesnevî nüshasını armağan etmişti. Galib’in divanını üç bin altın sarfederek yazdırıp tezhip ettirmişti.”²³

Bu çok değerli Mesnevî nüshasına sahip olmanın sevinciyle Galib III. Selim’e bir teşekkür kasidesi yazar.

Bana Sultan Selim-i kâmvir kâm-ı cihân verdi
Bütün dünya deger bir genc-i hâs-ı raygân verdi
Ne genc amma ki her cildi bir gerdûn-ı pür-envâr
Bu hâk-i bî-karâra nüh tıbâk-ı âsumân verdi

²¹ Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye, (Haz.: İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 379

²² Kalkışım, Muhsin, Şeyh Galib Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1994, s. 20

²³ Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, VII, Ötügen-Söğüt, İstanbul, 1988, s. 37

Aceb bir Mesnevî-i pür-baha kim Cevrî hattıyla
Dil-i uşşâk-ı zâra cevri gerdûndan emân verdi
S.Ü., 9a

“Galib’in divanında III. Selim için yazılmış on bir kaside, yirmi dört tarih, bir terci-i bend, bir şarkı, iki mesnevî ve altı beyit vardır. Sultan I. Abdülhamit için tek kaside bile yazmamış olması, Şeyh Galib’in III. Selim’e gösterdiği saygı ve sevgide son derece samimi olduğunu gösterir.”²⁴

“Galib ile III. Selim arasında saray protokolunun dışındaki dostluk Osmanlı sarayında bir şair ile hükümdar arasındaki en tekellüfsüz yakınlık olmalıdır. III. Selim kendisinden sadece dört yaş büyük olan bu Mevlevî dedesinin dostluğuna da şairliğine de ihtiyaç duymaktaydı. Galib Dede’nin III. Selim’in yenilikçi gölgesinde sarayın pek çoklarına kapalı olan mekânlarına rahatlıkla girip çıktığını tahmin etmek güç değildir. Bu rahatlığına rağmen bazı satır araları bize Galib’in sıkıntısını da sezdirir:

Râh-ı aşka sülûk müşkil imiş
İntisâb-ı mülûk müşkil imiş
S.Ü., 78a

Bu mısralar III. Selim devrine aitse üzerinde düşünmek gerekecektir. Galib’in “düşdü” redifli meşhur gazeli onda bir şöhret ve itibar ihtirasının işaretlerini verir. Bir gazelinde,

Dehan-ı yârdır hep güft u gûy-ı ehl-i dil Gâlib
Acep ankâ-yı mânâ nâm u şân ister mi ister yâ
S.Ü., 54b

demektedir. Evet mana ankası şöhret istemektedir. Ama Mevlevîlik tevazuu, Galib’in eteğini çeker. O zaman makama da söhrete de yuf deyip tekmelemek gerekir:

Bi’llâh yuf bu şu‘bedeki hîçkâra yuf
Yuf kâdr ü âh u tantana-i iştihâra yuf
S.Ü., 81a

İşte Galib’deki bu ikilemi en güzel şekilde az önce bahsi geçen gazelin son beyti verir:

²⁴ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 67

Reh-i Mevlevîde Gâlib bu sıfatla kaldı hayrân

Kimi terk-i nâm u şâna kimi i'tibâra düşdü

S.Ü., 104a

Bazıları son mısraı “Kimi şöhreti terketti, kimisi ona düşkün oldu” şeklinde anlamışlardır. Buradaki “kimi” kimi zaman demektir. Binaenaleyh itibarla onu terketmek arasında kalan başkaları değil Galib'dir.”²⁵

Galib'in sarayla dostluğu sadece III. Selim'le sınırlı değildir. Selim'in annesi Mihrişah Sultanla kızkardeşleri Beyhan ve Hatice Sultanlar da Galib'i takdir edenler arasındadırlar. Hatta Galib'le Beyhan Sultan arasında âşıkâne bir münasebetin olduğu da rivayetler arasındadır. Bu konuda tarihî kayıtlarda hiçbir iz yoktur.

Ahmet Hikmet bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Galib'in ilk defter-i eş'arını Beyhan Sultan teclîd ve tezhîb ile medh-i Selim Hanı ve Sultan Beyhan'ı muhtevî ufak bir kasidesi için bir kese derûnunda on bin altın ihsan eylediği mervûdir. Galib merhum ise bu ihsanlar bu gaibâne iltifatlardan dolayı Sultan-ı âlişâna daima gönlünde bir tebcîl-i âteşin saklardı. İhtimal ki bu kadar teşvikler mukâbilinde Dede hücre-i samimiyyetine çekildiği zaman:

Âh kim düşdü gönül bir şeh-i âl-i câha
Reh-nümâ her keremi bin elem-i cângâha
Söylenilmez bu ne hem-râza ne de hem-râha
Fursatım yok ki diyem sûz-ı dilim ol mâha

S.Ü., 31a

zemzeme-i âteşîniyle hissiyât-ı harîmine gizlice tertîl eylerken, râz-ı ye'sini izhara muvaffak olamayacağını anlayarak o sırada tanzîm eylediği beyt-i farisini belki âh-ı sâf ile evrâk-ı perişânı arasına kayd ve tevdi' etmiş olmalıdır.”²⁶

“Gelenek Galib'i “mücerret”, yani hiç evlenmemiş göstermeye eğilimliyse de Muallim Cevdet tarafından bulunan bir fermanla İstanbul gümrüğü mukataasından otuzar akçe gündelik tahsis edilen Ahmet, Mehmet Mecit ve Zübeyde adlarında üç çocuğundan söz edilmektedir.”²⁷ “Fuad Köprülüzade bu durumu “III. Selim bu sevgili şairin yetimlerine karşı da çok lütufkâr davranmıştır” şeklinde yorumlamıştır.”²⁸

²⁵ Okay, Orhan, “Galib Dede'nin Dramı, Şeyh Galib Kitabı, (Haz.: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 1995, s. 78, 79

²⁶ Hikmet, Ahmet, Şeyh Galib, Türk Yurdu, C.:5, Sayı:30, İstanbul, 1927, s. 559, 560

²⁷ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 63

²⁸ Köprülüzade, Fuad, a.g.e., s. 583

“Ayrıca Zübeyde’nin 1210/1795 tarihinde doğduğunu Esrar Dede divanındaki tarih manzumesinden öğreniyoruz. Bu da Galib’in evlendiğini gösterir.”²⁹

Galib’in hayatında çok önemli bir yere sahip olan şahsiyetlerden birisi de Esrar Dede’dir. Galib postnîşin olduktan sonra müridi olmuş ve aralarında güzel bir dostluk başlamıştır. “Asıl adı Seyyid Mehmet olan Esrar Dede’nin Mevlevîliğe ne zaman intisap ettiğini bilmemekteyiz. Ailesi hakkında da hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz bu ilginç adam, 1748 yılında bir Menâkibu’l-Ârifin yazmasına Galib tarafından düşülen nota göre, Sütlüce’de doğmuştur. Arapça ve Farsça’nın yanısıra Latince, Yunanca ve İtalyanca da bilen hatta Lugat-ı Talyan adında İtalyanca bir lugat ve gramer kitabı yazan Esrar, ciddi bir eğitimden geçmiş olmalıdır. Arapça ve Farsça’ya bu dillerde şiir yazacak kadar vakıftır ve Türkçe şiirlerde çağdaşlarının şiirlerinden hiç aşağı kalmaz. Ancak bir talihsizliği vardır, her zaman mürşidi ve yakın dostu Galib’le birlikte anılmak ve şair olarak onunla kıyaslanmak.”³⁰

“Galib onu dergâhın en önemli hizmetlerinden birine kazancılığa tayin etmiştir.(1211/1796) Esrar Dede’nin Galib’e karşı duyduğu sevgi ve bağlılık sonsuzdur. Şair divanında her vesile ile bu hislerini sık sık açıklamıştır.”³¹

“Sâyesinde başıma şems-i hidayet doğdu
Hazret-i Gâlib’e bir bende-i maglûb olalı”³²

“İki Mevlevî arasındaki arkadaşlık ancak altı yıl kadar devam edebilmiştir. Galib önce annesi Emine Hatun (1209/1794)’u iki yıl sonra da Esrar Dede’yi kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. Arka arkaya gelen bu iki acı onu çok üzmüştür. Esrar’ın arkasından klâsik edebiyatımızın en büyük anıtlarından biri sayılabilecek olan,

Kan aglasın bu dîde-i dür-bârım aglasın
Ansın benim o yâr-ı vefâdârım aglasın
Çeşm ü dehân u ârız-ı ruhsârım aglasın
Başdan başa bu cism-i siyehkârım aglasın
Agyârım aglasın bana hem yârım aglasın
Gûş eyleyen hikâyet-i Esrârım aglasın

S.Ü., 112b

²⁹ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 63

³⁰ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 75

³¹ Yüksel, a.g.e., s. 19

³² Hikmet, a.g.e., s. 554

mısralarıyla başlayan ünlü mersiyesini yazmıştır.”³³

Hassas bir mizaca sahip olması sebebiyle üst üste gelen üzüntüleri kaldıramayan Galib, Esrar Dede'nin ölümünden bir sene sonra hastalanarak yatağa düşmüştür. Hastalığı konusunda kesin bir bilgi yoktur fakat verem olduğu konusunda çeşitli şifahî rivayetler vardır. “Galib'in hastalığı çok az sürmüştür. İki üç ay gibi kısa bir zamanda ölüme sürüklenmiş ve 3 Ocak 1799 Çarşamba sabahı, kırk iki yaşında sakalında belki tek ak bile bulunmayan genç bir adam olarak son nefesini verip hamuşana karışan Şeyh Galib'in cenazesi yıkanırken, henüz hayatta olan babası Mustafa Reşid Efendi 'nin oğlunu son olarak görmek istediği, teneşirin başında yağmur gibi dökülen gözyaşları ak sakalından süzülürken “Âh oğul, bu tahtaya kara sakal yakışmıyor” dediği bilinmektedir. Cenaze ertesi gün Mevlevî geleneklerine göre yapılan büyük bir törenle Galata Mevlevîhanesinin avlusunda, girişte hemen soldaki ahşap türbede yatan Şarih-i Mesnevî İsmail Rusuhî Dede'nin ayak ucuna gömülmüştür. Günlerden perşembedir ve kandildir.”³⁴

“Ve bu ölüme düşürülen tarihlerin en güzeli, bir zamanlar Galib'i hicveden Surûfî'nin imzasını taşır:

Geçdi Gâlib Dede candan yahû”³⁵

1273 (1799)

“Mevlevîler arasında Galib'in hastalanmasına sebep olarak gösterilen birkaç rivayet vardır. Bu rivayetlerin hepsinin ortak noktası şairin genç yaşta ölmüş olması yüzünden bu olayı maddî ve manevî bir sebebe bağlamak ve hususiyle onun mağrur tarafını göstermek ihtiyacından doğmuş olmalarıdır. Hassas bir ruh ve içli bir tabiata sahip olan şairin vereme yakalanmış olması akla daha yatkındır.”³⁶

“Son şiiri hastalığı sırasında ziyaretine gelen bir dostunun ricası üzerine yazdığı “henüz” redifli naziredir.

Cân sefer kerde vü dil vâlih-i dîdâr henüz

Hâne hâlî şüd ü âyine bedîdâr henüz

S.Ü., 76a

³³ Yüksel a.g.e., s. 21

³⁴ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 78

³⁵ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 78

³⁶ Yüksel,a.g.e., s. 23

matları ile başlayan bu hüznü Farsça gazelde Galib'in çok yakındaki ölümü sezdiğine dair imalar vardır. Ancak onun ölümü, Mevlâna gibi şeb-i arus gördüğünden şüphe edilemez.”³⁷

“Galib'in biyografisinden bahseden eserlerde onun fizik yapısına ve özelliklerine hiç temas edilmemiştir denebilir.”³⁸ Bu konuda Ahmet Hikmet muhayyilesini zorlar ve “Ne zaman Şeyh Galib namını ansam” diye başlayan yazısında onu “İri kirpikleri içinden parlak bir çerağ saçan koyu yeşil gözlü, ince kaşlı, kara değirmi sakallı mübarek ve sevimli bir şeyh-i ârif-i Mevlevî” olarak hayal eder. Genç yaşta ölümünü ise şöyle değerlendirir: “Cenab-ı Galib bu kuvve-i hayaliyyesiyle ömrü vefa etmiş olaydı bize daha ne büyük ne kıymetli bedialar bırakırdı. Âh minel mevt!”³⁹

Elde bulunan bazı belgelere göre Şeyh Galib neşeli bir insandır, şakadan espriden hoşlanır. Onun hakkında anlatılan birkaç fıkrayla hayatıyla ilgili bu bahsi bitirmek istiyoruz:

“Galib'in “ehl-i beyt” mahabbetini gösteren,

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz

Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz

S.Ü., 34b

gibi manzumeleri şayi olduktan sonra tekkesine birtakım Şîf akidelerini benimseyen adamlar toplanmaya başlamış, bunu gören Sunnîler de dergâhtan yavaş yavaş ayaklarını kesmişler. Bu hâl günden güne çoğalmış; hatta Galib'in Bektaşîliği bile söylenmeye başlanmış. Bu ziyaretçilerin çokluğundan usanan şair, çok sevdiği dervîşi ve arkadaşı Esrar'a güzel bir talik ile “Ya Hazret-i Muaviye” yazdırmış ve oturduğu yerin baş ucuna astırmış. Bu defa bunu gören alevîler de tekkeye uğramaz olmuş. Bunun üzerine Galib, Esrar'a demiş ki: Alevî olduk sunnîler darıldı; Muaviyeci görüldük, şîfler uzaklaştı. Şimdi biz bize kalalım tatlı tatlı konuşalım.”⁴⁰

“Galib sikkesini daima eğri olarak giyermiş. Muarızlarından bazıları bunu vesile ittihaz ederek şair aleyinde bulunmaya başlamışlar. Galib de onlara,

Dogrudur Hakk'a özüm degme kec olsun külehim

mısraıyla cevap vermiştir.”⁴¹

³⁷ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 78

³⁸ Yüksel, a.g.e., s. 25

³⁹ Hikmet, a.g.e., s.554, 556

⁴⁰ Yüksel, a.g.e., s. 26

⁴¹ Yüksel, a.g.e., s. 26

“Galip devrin birçok ricalini yemeğe davet etmiş. Sofraya büyük bir itina ile pişirilmiş patlıcan kebabı gelince, misafirlerden biri şaka olsun diye “Allah’ın birliğini ilk tasdik eden sebze patlıcandır.” demiş. Misafirler gülüşmüşler ve her biri bu zeminde ayrı ayrı sözler söylemişler. Galib’in terbiyesiyle yetişen dedelerden biri sofrada hizmet ediyormuş. Esasen yemeklere uzaktan baktığı için ağzı sulanan dede, bu latifelere tahammül edemeyerek derhal “Efendim” demiş “Allah’ın birliğine inanan patlıcan sizin bu sofrada yediğiniz patlıcandır; bizim Somat-i Şerif’de yediklerimiz hâlâ gavurum diye bağıyorlar”⁴²

B. SANATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

İn dem ki zî şairî eser nîst
Sultan-ı sühan menem diger nîst

“Şeyh Galib’e gelinceye kadar Türk şiiri dört yüz yılı aşan bir hayat devresi geçirmiş, şekil ve nevi çeşitliliği bakımından değişik safhalar idrak etmişti. Fuzulî, divanı ve “Leyla ve Mecnun”u ile seven ve ıstırap çeken bir hayat hakkındaki telâkkilerini, kayıtsız ve şuh bir sanat adamı hüviyetiyle terennüm ederken aynı zamanda takdire değer bir şekil mükemmelliğine de erişmişti. Rindçesine şiir Ruhî’de, ahenk şiiri Nefî’de, didaktik ve hakîmane şiir Nâbi’de en güzel ifadelerini bulmuş, İstanbul’un yerli renkleriyle donatılmış, şen, kıvrak ve hayat dolu terennümleri Nedim’in sihirli kalemiyle edebiyatımıza maledilmişti.”⁴³

“Nedim’den sonra eski kudretini kaybetmeye başlayan şiir Ragıp Paşa ile ufak bir canlanma, bir hamle gösterdikten sonra adî taklitçilerin, mutasavvıfların elinde tamamiyle sönmeye yüz tutmuştu. III. Ahmet zamanından başlayarak gözlerin yavaş yavaş Batı’ya çevrilmiş olması, İran Edebiyatı’nın son bir-iki yüzyıldan beri taklide değer önemli bir sanatkâr yetiştirmemesi, edebiyatımızda köklü bir değişiklik, bir yenilik yapmanın artık zaruri olduğunu hissettiriyordu. Her sahada eskiyle yeninin, gelenekseverlikle ilericiliğin çarpışmakta olduğu bu esnada Türk şiiri ya büsbütün göçecek ya da bir dehanın bir sanatkârın nefesiyle son bir defa daha parlayacaktı.”⁴⁴

Bu sanatkâr ve deha şüphesiz Şeyh Galib olmuştur. O Hüsn ü Aşk’ında devrin müteşairlerini tasvir ederken birkaç tip belirlemiştir: Bunların bir kısmı: “Rum

⁴² Yüksel, a.g.e., s. 27

⁴³ Yüksel, a.g.e., s. 32

⁴⁴ Yüksel, a.g.e., s. 32

ülkesinde söz anlayanların tükendiğini, şiiri eski neslin beraberlerinde götürdüklerini, kendilerinin de o seçkin insanlardan geriye kalan birkaç kişiden ibaret olduğunu, bu yüzden kıymetlerinin bilinmesi gerektiğini ileri sürerler. İşleri daima birbirlerini övmektir; yaratma gücünden yoksunluklarını kapatmak için de dünyada söylenmedik söz kalmadığını ileri sürer, bîkr-i mazmunu inkâr ederler. Galib bunları âkil kılığında bazı mecnun diye vasıflandırmaktadır.”⁴⁵

“Şairlik davasına kalkışan ikinci çeşit insanlar küttâb sınıfındandır; hâcegândırlar. Sırtlarındaki cübbeler bile övünme havasıyla şişer. Mustalah konuşurlar. Münşeât-ı Râgıb ezberlerindedir. Esasen gayelerinin son noktası da budur. Güçlerini tüketip usanca düştükleri anda mey, mahbub, tanbur ve bazı divanlarla canlılık kazanacaklarını sanırlar. Bunların şiirinden zevk almak imkansızdır.”⁴⁶

Galib’in şiir ve şair hakkındaki düşüncelerinin çoğunu Hüsn ü Aşk’ın sebeb-i telif, mahiyet-i şairî ve lüzum-ı sühan bölümlerinde buluruz. “Ona göre şiir yüksek perdeden söylenen sanatlı ve renkli sözlerdir. O avamın anlayacağı düşük sözler söylemektense, şiirden anlayan, sanat duyarlılığı gelişmiş insanların sevdiği, takdir ettiği ve beğendiği bir beyit söylemeyi tercih ettiğini ifade eder.”⁴⁷

Bir ehl-i sühan ki ede tahsîn
Bin çarh deger o beyt-i rengîn
Daim bunu der ki elde hame
Âfet bana itibâr-ı amme⁴⁸

“Galib’e göre, şair dediğin cesur olmalıdır. Yetenek sınırsız çabayla gelişir ve özgün olmak isteyen nasıl alımlanacağına aldırması gerekir. Galib eşitleri tarafından anlaşılammaktan (daha doğrusu eşitlerinin olmamasından) yakınır, ama bu davranışı için de kendine kızarmış gibi yapar.”⁴⁹ Ona göre yiğit eskilerin o çok yürüdükleri yollardan geçmeyip sanat ve edebiyattan anlayanlara yepyeni ufuklar açandır.

⁴⁵ Bilgegil, M. Kaya, “Hüsn ü Aşk’a Dair”, M. Kaya Bilgegil’in Makaleleri, (Haz.: Zöhre Bilgegil), Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 393

⁴⁶ Bilgegil, a.g.e., s. 393

⁴⁷ Hüsn ü Aşk, Şeyh Galib, (Nesre Çev.: Muhammet Nur Doğan), Ötüken Yay., İstanbul, 2002, s. 61

⁴⁸ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 60

⁴⁹ Holbrook, Victoria Rowe, Aşkın Okunmaz Kıyıları, (Çev.: Erol Köroğlu-Engin Kılıç), İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 118

Merd ana denir ki açâ nev râh
Erbâb-ı vukûfî ede âgâh
Olmaya sözü bedîhi tam
Ede nice tecrübeyle itmam
Amma kime eyleyeyim bunu fâş
Ben dahi bileydîm ol kadar kâş⁵⁰

“Şiirin en büyük meziyeti daha önce söylenmemiş bir söz olmasındadır. Galib bunu taze mazmun, mazmun-i nev, kelâm-ı taze mazmun diye kaç türlü anlatmıştır. O kendini icazla gösterir. Bu yüzden de şiir vahy-i dildir. Bütün bu hâller şiir denilen cevherin taze eda olmasını gerektirecektir. Saf meşrepli rint bir şair makamına uygun olarak şunu söylemiştir:

Hâyide edâya sunma kim el
Bir dahi demişler anı evvel
Çün şîve-i nâza mâiliz biz
Bir tâze edâya kâiliz biz⁵¹

Galib şiiri tarif ederken “Şiir ne değildir?” sorusuna cevap verir. “Ona göre şiir ne önce bulunmuş mazmunlar, ne mustalah tabirler, ne Arapça ibare, ne ağdalı eda, ne belâgat kâidelerine uygunluk, ne manaca ilgili lâfızları bir araya toplayabilme hüneri, ne çehre güzelliğinden bahsetme, ne herkes tarafından beğenilen söz, ne de ehli dışında başkalarına da açık bulundurulmuş tam bedahattir. Halis şiir, çemeni görülmedik bir güldür. Böyle bir sözün anlaşılmasız manaları vardır. O mir’ata göre tecelli eder. Bu bir tabiat işidir.”⁵²

“Galib yeni söz söyleme imkânı kalmadığı iddiasına karşı devamlı surette itiraz eder: Mademki hadiseler daimî bir şekilde yenileşecektir. Zira feyz-i sühan nihayetsizdir, önceden gelenlerin bunu tüketebilmesi imkân dışındadır. Esasen Allah feyyâz-ı sühan olduğuna göre bunu hatırdan dahi geçirmek abes olur. Allah insana söz feyzini ihsan eder. Galib insanın bu ihsana liyakâtini bildirerek nev’ini tebcil fırsatını da kaçırmaz.”⁵³

⁵⁰ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 60

⁵¹ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 174

⁵² Bilgegil, a.g.e., s. 396, 397

⁵³ Bilgegil, a.g.e., s. 396

Feyyâz-ı sühan Cenâb-ı Hakdır
İnsan bu ataya müstehakdır⁵⁴

“Allah şiiri feytlendirir. İnsanlıkla şiir arasında da benzer bir işlev söz konusudur. Bir başka deyişle şiiri feytlendirmek Cenâb-ı Allah’a mahsustur ve insan doğası öyle yaratılmıştır ki Allah’ın feytlendirdiği şiir insan doğasına mahsus görünmektedir. Özgünlüğün sona erdiği iddiası kaynağın tükendiğini ya da gücünü kaybettiğini ima eder. Oysa Allah tüketilemez ve öncekini taklit etmeye gereksinim duymaz; Galib taklit kuramının mantıksal olarak saçma olduğunu öne sürmektedir.”⁵⁵

Evsâf-ı Hudâya gâyet olmaz
Feyz-i sühana nihâyet olmaz

Tedkîk-i nazarla eyle insâf
Ol feyzi tükettiler mi eslâf

Bî-gâye vü bî-kıyâs u tahmîn
Söylenmede nev-be-nev mezâmîn

Sen kudret-i fehmi eyle peydâ
Ben söyleyeyim sen eyle ısgâ⁵⁶

“Galib yabancı terkiplere yer vermeyen bir Türkçe taraftarı olduğunu ifade etmesine rağmen divan geleneğinden kurtulamayarak genellikle şiirlerini ağıdalı bir dille yazmıştır. Muhayyilesi çok güçlü olduğu için söyleyeceklerini her zaman bir takım sembollerle anlatma yolunu seçmiş ve bu nedenle şiirlerinde anlaşılma güçlüğü doğmuştur. Bu güçlüğün bir başka sebebi de soyut kavramlarla anlatmak istediği hayallerini somut kavramlarla birleştirmesidir. Eski mazmunlarla beraber yeni mazmunları da kullanan Galib, Arapça ve Farsça kelimeleri halkın konuştuğu biçimde aruz veznine uygulamıştır.”⁵⁷

“Galib, şiirlerinde görünürden başka ayrıca derunî bir mananın bulunduğunu; bir sözün bir durumun farklı şeylere delâlet edebileceğini,

⁵⁴ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 166

⁵⁵ Holbrook, a.g.e., s. 165, 166

⁵⁶ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 168

⁵⁷ Şeyh Galib, Şerh-i Cezire-i Mesnevi, a.g.e., s. 5, 6

Eger desem ki havalar açıldı geldi bahâr
Murâd odur ki benimle mahabbet eyledi yâr
Ya desem ki çemen goncalarla zeyn oldu
Odur garaz ki tebessümle söyledi dildâr

S.Ü., 114b

mısraları ile bize bildirir. Bu sebeble Galib'in şiiri değerlendirilirken bu kıt'ada ifade edilen düşünce çerçevesinde hareket etme zorunluluğu da ayrıca ortaya çıkmaktadır. Zira şair burada bize bir nevi şiirinin anahtarını, çok kısa ve özlü bir şekilde de şiir anlayışını vermektedir."⁵⁸

Nihat Sami Banarlı Galib'in şiire getirdiği yeniliğin onun istif kabiliyetinde aranması gerektiği görüşündedir: "Şeyh Galib klâsik an'nenin kuvvetle devam ettiği bir devirde yeni bir şiir söylemek için hep aynı divan şiiri malzemesini kullanmak zorundadır. Bu sebeble onun şiire getirebileceği yenilik, bir istiftedir. Mevlevî dergâhının şiir, raks ve musiki saltanatı içinde yetişmiş büyük bir şairin, bu âlemlerden edindiği bir söz ve ses güzelliği ile söze rakeden bir ifade vermek kabiliyeti bu şairde kendini göstermiş, Şeyh Galib bunun için Türkçe şiire yeni bir ses getirmiştir. Şiirlerinde âdeta Mevlevî ayinlerinin sesi bulunması da bundandır."

Galib'in şiirlerinde yer yer tazelenen eski divan şiiri mısralarının XVIII. asır şiirinin, çok kere güzel sesli mısraları oluşu da bundandır. Nef'i üslûbu mübalağaların Galib'de daha sevimli ve tesirli oluşu; Fuzulî tarzı duygulanmaların; Nâbi yollu düşüncülerin ve Nedim ruhlu şuhlukların, Şeyh Galib'in mısralarında yeni bir hareket ve terennüm lisanı bulması, hep onun şiiri, raksı, musikiyi; hayali, hakikati ve düşünceyi birleştirmedeki şahsi terkip ve istif kabiliyetinin neticesidir."⁵⁹

Galib edebiyat otorilerince divan edebiyatında Sebki Hindî'nin en büyük temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Onun şiirdeki haklı şöhreti biraz da Sebki Hindî akımıyla harikulâde muhayyilesini birleştirmesinden gelmektedir. "Sebki Hindî, "Hind üslûbu" demektir. İran'da doğmasına rağmen daha ziyade Hind, Afgan ve Türk edebiyatlarında kullanılmış bir üslûptur. İran'da Safevîler devrinin monoton sanat anlayışından bunalan bazı şairlerin daha serbest şiir yazabilmek için Hindistan'a gitmeleriyle başlayan bu akım Figanî, Şirazlı Urfî ve Saib, Kâşanî, Kelîm, Buharalı

⁵⁸ Arı, a.g.e., s. 49, 50

⁵⁹ Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Fasikül 10, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 773

Şevket, Hindistanlı Feyzî gibi şiir ustalarının önderliğinde o güne kadar söylenegelen manzum söz geleneğini yeniden formatlamayı amaçlamış ve bunu da başarmıştır.”⁶⁰

Hind üslûbunun savunucuları şiirin iki temel ögesinden manayı söze üstün tutmuşlardır. Anlam sanatlarını öne çıkarmış, dili billurlaştırmış, bir kelimeye bazen bir medeniyet birikimini yüklemişlerdir. “İlk şairler “Sevgilinin dudağı la‘l taşına benziyor” diyorlardı. Daha sonra “la‘l dudaklı sevgili” der oldular. Asırlar ilerledikçe de “la‘l dudak” bir kalıp hâline dönüştü. Ama Sebk-i Hindîciler bu kalıbı da zorlarcasına “la‘l”demekle yetindiler. Onlar uzun söz istemiyorlardı ve la‘l denildikten sonra gerisini okuyucunun anlaması gerekiyordu. Onlara göre bir “zincir” kelimesi Mecnun’un bütün macerasını yüklenbiliyor, “dâr” kelimesi Hallâc-ı Mansur’un bütün trajedisini anlatmaya yetiyordu.”⁶¹

İskender Pala Galib’in, ruhundaki harikulâdeliği sanatına eklediği için Sebk-i Hindî’nin en büyük temsilcisi olduğunu söyler ve onun şiirini şöyle tavsif eder: “Şiirlerindeki ilâhî aşk, yüzeyde bir süs olmaktan ziyade derinlerde bir yerdeki entelektüel kriz boyutunda yer ediniyordu. Onun için Galib Dede’nin beyitlerindeki derinlikli anlamlar kolay anlaşılabilir, hayalleri kolay çözülemez. Sanki o okuyucuyu bir uçurumun kenarına getirip bırakıveren sihirbazlar gibidir. Oradan atlamak veya geri dönmek konusunda tereddüt yaşanır. Atladığınız vakit de yere mi çakılacaksınız; yoksa kanatlanıp ötelere mi varacaksınız bilemezsiniz. Zincirleme isim tamlamaları arasına sıkıştırdığı mazmunları her zaman bulmak kolay olmayabilir. Zarif kelimelerinin altında tüllenmiş hayallere ulaşmak da öyle... Sembolizminin boyutları henüz tam anlamıyla çözülmüş değildir. Büyüklüğü de zaten biraz bu gizemine dayanır. Daha kendi çağından itibaren etkilediği birçok sanatçı ve şair, onun semboller dünyası içinden yeni yeni kaknüsler uçurmuşlar, günümüze kadar da kanat şakırtıları devam etmiştir. Şüphesiz onun mumdan gemileri, daha nice yüzyıllar boyunca engin ateş denizlerinden geçip gideceklerdir.”⁶²

Ol şâ‘ir-i kem-yâb benim kim Gâlib
Mazmunlarımı anlamamak ayb olmaz
Yektâ güher-i gayb-ı hüviyyetdir hep
Gavvâs-ı hîred behrever-i gayb olmaz

S.Ü., 114b

⁶⁰ Pala, İskender, Şeyh Galib, Timaş Yay., İstanbul, 2001, s. 33

⁶¹ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s. 35

⁶² Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s. 36

C. ESERLERİ

1. DİVAN

Genç yaşta olgun eserler veren müstesna şahsiyetlerden biri olan Şeyh Galib, yirmi dört yaşında iken bir divan tertip edecek kadar veluddur. Galib'in divanı ilk defa 1195/1780 yılında arkadaşı vak'anüvis Pertev Efendi tarafından toplanıp düzenlenmiştir. Eser Galib'in daha sonra yazdığı şiirlerle genişleyerek son şeklini almıştır. Divanın çeşitli kütüphanelerde otuzu aşkın yazma nüshası vardır. Elde bulunan tek basması 1252/ 1836 tarihini taşımaktadır ve Mısır'da Bulak matbaasında Yesarizade yazısıyla güzel bir tarzda bastırılmıştır.

“Galib divan edebiyatı an'anelerine sıkı sıkıya bağlıdır. O manzumelerini yazarken bu edebiyatın gerek şekil ve gerek muhtevada uyulması zarurî olan esaslarından ayrılmaz. Şair divanında klâsik edebiyatımızın hemen bütün nazım şekillerini kullanmıştır. Kaside, gazel, müstezat, musammat, şarkı, mesnevî, bahr-ı taviil, kıt'a, rubai ve müfred. Bu arada şairlerimizin ötedenberi pek iltifat etmedikleri bahr-i taviilin bile ihmal edilmemiş oluşu dikkati çekecek bir özellik teşkil etmektedir.”⁶³

“Galib nazımdaki çeşitliliğini kullandığı vezinlerde de gösterir. O manzumelerinde ondokuz çeşit vezin kullanmıştır. Şiirlerinde bu kadar çeşitli vezin kullanmış olması Galib'in bir hususiyetidir. Divan edebiyatında pek ender geçen (müfteilün mefailün müfteilün mefailün) vezniyle (mefâiletün mefâiletün mefâiletün mefâiletün) gibi hiç geçmeyen bir vezni kullanmış olması vezinde çeşitliliğe ne derecelerde önem verdiğini anlatmaya yeter.”⁶⁴

Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisi, edebiyat münekkidlerinin ittifakla beğendikleri, divan edebiyatının son büyük şahlanışı olarak gördükleri muhteşem bir eserdir. Fakat divanı, araştırmacılar tarafından pek beğenilmemekte, gazel ve kasidelerine çeşitli yönlerden eleştiriler yapılmaktadır.

Bu eleştirilerin başlangıcı Ziya Paşa'nın Harabat Mukaddimesi'nde Galib'i Hüsn ü Aşk dolayısıyla şair-i yegâne olarak değerlendirmesine dayanmaktadır. Ziya Paşa'dan sonra da bu teamül devam etmiş ve Galib sadece Hüsn ü Aşk şairi olarak değerlendirilmiştir. Elbette bunu kabul etmeyen ve Galib'in divanını da beğenen edibler

⁶³ Yüksel, a.g.e., s. 52

⁶⁴ Yüksel, a.g.e., s. 55

de vardır. Biz de burada divanla ilgili olumlu ve olumsuz bu görüşlerin bir kısmını zikretmek istiyoruz:

Abdulhalim Memduh Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye adlı eserinde Galib hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Asâr-ı sâiresi itibariyle Şeyh Galib’e şair denilmek lâzım gelse; Nabi’den dün bir şair olurdu. Bir büyük divanı dolduran eş’ar-ı sâiresi arasında o kadar acaibe tesadüf olunur ki Hüsn ü Aşk gibi bir nâdireyi vücûda getiren o fikirden o acaibin sūdûruna insan hayret eder.”⁶⁵

Gibb, Osmanlı Şiir Tarihi adlı eserinde Galib’e özel bir başlık altında oldukça uzun bir yer ayırmıştır. Bu eserinde Gibb Galib’in Hüsn ü Aşk’ını göklere çıkarırken böyle bir eser yazdıktan sonra alelâde şairler seviyesine düşmeyi Galib için bir kusur addeder ve şu değerlendirmelerde bulunur: “Eğer Galib, Hüsn ü Aşk’ta yaptığını burada da yapmış olsaydı, mesnevîler arasında Hüsn ü Aşk’ın yeri ne ise divanlar arasında da bu eserin yeri o olurdu. Fakat öyle olmamış ve buradaki şiirlerin kendi kabiliyetine mütenasip olmadığı açıkça görülmektedir. Hiç kimsenin ayak basmadığı bir vadide cesurca bir yol açmak yerine, gelen giden sayısız yolcunun ayakları altında yıpranmış ve çamurlara karışmış bir sebzezar gibi, uysal ve mütevazi bir vaziyette, artık eskimiş olan didaktizm ve savurganlığın yolunu izler. Divanı ona sadece üçüncü derecede bir yer sağlayacaktır ve tasavvufî Türk şiirinin güzel örneklerine sahip olmaktan başka nazar-ı dikkatimizi celbedecek başka bir üstünlüğü yoktur.”⁶⁶

Galib’in kendisini “sözün sultanı” ilân etmesini mübalağalı bir iddia değil de hakikatın ta kendisi kabul eden Sadettin Nüzhet Ergun, Şeyh Galib adlı eserinde Ziya Paşa’nın değerlendirmesini yanlış bir telâkki olarak görmektedir: “Avrupa sembolistlerine benzememekle beraber ruhan sembolik yaratılan Galib, teessürlerini bize semboller hâlinde ifade edebilmiştir. Şeyh Galib kasidelerinde Nef’i kadar kudretli, gazellerinde isterse Fuzulî gibi âşık, isterse Bakî gibi hurdeçîndir. Galib, yalnız Hüsn ü Aşk’ı ile değil, rengîn gazelleriyle de mümtaz bir mevki alabilirdi. Fakat yanlış bir telâkki, zavallı şairi sırf Hüsn ü Aşk şairi olarak tanıttı. Eğer Ziya Paşa:

Gûya ki o şair-i yegâne
Gelmiş bu kitap için cihâne

⁶⁵ Abdulhalim Memduh, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye İstanbul 1303, s. 61 naklen Yüksel, a.g.e. ,s. 86
⁶⁶ Gibb, E. J. Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi, IV (Terc.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 399

iddiasını serdetmemiş olsa, daha doğrusu “Galib” divanını biraz dikkatle okumak zahmetine katlansaydı, onu takip eden nesiller bu yanlış mütalâayı bir hakikat şeklinde kabul etmeyeceklerdi. Onun Hüsn ü Aşk’ında olan hayaller, gazellerinde musammatlarında girizgâhlarında da aynı nefasetle mevcuttur.”⁶⁷

Fuad Köprülü de Sadettin Nüzhet’in görüşlerine katılmakta onun yalnızca Hüsn ü Aşk şairi olmadığını belirtmektedir: “Şeyh Galib’in kudret ve hususiyeti yalnız Hüsn ü Aşk’ında değil divanındaki birçok manzumelerinde, bazı kaside başlangıçlarında, gazellerinde de açıktan açığa görünür; şimdiye kadar yapıldığı gibi onu yalnız Hüsn ü Aşk şairi sanmak eski bir yanlış telâkkiye, bir mübalağaya tetkiksizce iştirak etmek demektir”⁶⁸

Galib’in şiirlerini bütün yönleriyle objektif bir şekilde inceleyen Sedit Yüksel, bu değerli eserinde Galib’in divanı hakkındaki değerlendirmeleri belirttikten sonra şu tesbitlerde bulunmaktadır: “Divanın hemen yarısına yakın bir kısmını işgal eden gazelleri sanat değerleri bakımından mütecanis bir durum arzemezler. Her bakımdan mükemmel, seçkin bir gazelin yanında taklit mahsulü, kuru ve zevksiz bir başkasının yer aldığı sık sık görülür. Biz bunun sebebini Galib’in pek erken çağlarında –yirmi dört yaşında- divan tertipleme gayretiyle, aralarında hiçbir seçme yapmaya lüzum görmeden, değerli değersiz bütün manzumelerini bir araya getirmiş olmasında buluyoruz. Divanın mukattaât kısmının başında, bu hususta Galib’in samimi bir itirafı var; Nevres’in “arasında” redifli natamam gazeline nazire olarak yazıldığı anlaşılan yine natamam bir gazelde Galip şöyle demektedir:

Dil hayli zaman kalmış idi vâlih ü hayrân

Gerdûn ile bir âfet-i devrân arasında

S.Ü., 113a

Bir gûne abes dâiyeye düştü ki nâgâh

Eş’arını tertîb ede yârân arasında

Ammâ yine fikr eyledi kim böyle gazeller

Makbûl olamaz nâdire-sencân arasında

Kim her birisi sâde vü nâ-puhte vü pür-şûr

Söylenmiş idi mevsim-i rey’ân arasında

⁶⁷ Ergun, Sadettin Nüzhet, Şeyh Galib, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s. 14, 15

⁶⁸ Köprülüzade, Mehmet Fuad, a.g.e., s. 585

Bu beyt-i neşât-âveri buldum hele Gâlib
Zihnimdeki evrâk-ı perişân arasında

Bir vakt ola Nevres aranır böyle gazeller
Kayd et ko bulunsun bu da divân arasında

S.Ü., 113b

Galip gençliğinde yazdığı bu nâ-puhte ve pür-şûr gazellerini bir araya getireceği yerde biraz müşkülpesent davranıp nâdire-sencân arasında beğenilecek cinsten olanlarını seçseydi şüphesiz daha yerinde hareket etmiş olurdu; bunu yapmadığı için eserini sabır ve dikkatle gözden geçirmeye katlanamayanlar tarafından her zaman yanlış anlaşılmaya mahkum oldu.⁶⁹

“Bize göre gerçek olan şudur ki Galib’in divanı ve hususiyle gazelleri bahis konusu olduğu zaman onun yeri ne Ziya Paşa’nın ve ne de Sadettin Nüzhet’in işaret ettikleri taraftadır. Şairimizi yalnız Hüsn ü Aşk şairi saymak ne kadar hatalı ise öbür eserlerini de aynı değerde tutup bütün kusurlardan sıyrılmış şekilde idealize ederek göstermek o kadar yanlıştır. Galib’e kendi hususiyetini veren manzumeler Hüsn ü Aşk’ında katıksız ve kesif bir hâlde bulunur; divanında ise aynı özellikleri taşıyan manzumeler, hiçbir orijinalitesi olmayan öbürleri arasına serpiştirilmiş şekildedir. Bu yüzden sathî bir tetkik herhalde insanı daima insanı yanlış hükümler vermeye sevkedecektir.”⁷⁰

Sedit Yüksel’in bu değerlendirmelerine Ali Alparslan da “tanzimat dönemi şair ve yazarlarıyla daha sonraki araştırmacıların Sebki Hindî’yi tutmamaları nedeniyle Galib’in aleyhine karar verdikleri”⁷¹ tespitini eklemektedir.

Divanın önemli birkaç yazma nüshasını burada zikretmek istiyoruz:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. Y. No: 5531. Yıldız Sarayı kütüphanesine ait olan bu nüshanın III. Selim tarafından teclit ve tezhip ettirilen nüsha olma ihtimali vardır.
2. D.T.C. Fakültesi Umumî Kütüphanesi (Ankara), No: 38642. Bu divan Esrar Dede tarafından kaleme alınmış ve bizzat Galib tarafından gözden geçirilerek yanlışları kendi el yazısı ile sayfa kenarlarına işaret edilmiştir.
3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mahmut Efendi), No: 3693

⁶⁹ Yüksel, a.g.e., s. 87, 88

⁷⁰ Yüksel, a.g.e., s. 88, 89

⁷¹ Alparslan, a.g.e., s. 18

2. HÜSN Ü AŞK

Gencinede resm-i nev gözetdim

Ben açtım o genci ben tükettim

“Hüsn ü Aşk Osmanlı Devleti’nin muharebe meydanlarında gururunun kırıldığı, Padişah’ın bile “devlet elden gidiyor” diye feryad ederek imparatorluğu kurtarmak için sağdan soldan teklif lâyhaları istediği bir devrede kaleme alınmıştır.”⁷² “Selçuklu sultanları hüznle tanıştığı zaman Mevlevilik ortaya çıkmıştı. Osmanlı sultanlarının en hüznüsü ve mütercim Asım’ın deyimiyle Napolyon nam halef-i Cengiz u pür mekr ü sîtiz” ile uğraşan III. Selim aynı şekilde Mevlevîlikte teselli aradı. Nasıl ki Sultan Reşad da sıkıntılar içinde teselli arayan bir “Hayran Dede” olacaktı. Galib’in “Aşk” için söylediği ninni sanki kendisine ve XVIII.yy’da doğan her müslüman Osmanlı bireyine söylenmiş gibidir.”⁷³

Ey mâh uyu uyu ki bu şeb
Gûşunda yer ede bang-i yâ Rab
Malum degil egerçi matlab
Öyle görünür ki hükû-i kevkeb
Sîh-i siteme kebâb olursun

Ey gonca uyu bu az zamândır
Çarhın sana maksadı yamândır
Zîrâ katı tünd ü bî-amândır
Lutf etmesi de velî gümândır

Havfım bu ki pek harâb olursun⁷⁴

Şeyh Galib Hüsn ü Aşk’ı 1783’de yirmi altı yaşında iken mef’ûlü mefâilün feûlün vezniyle kaleme almıştır. Eser 2101 beyitten müteşekkil bir mesnevîdir. Klâsik Türk edebiyatındaki mesnevîler içinde çok özel bir yere sahiptir. Galib bu eserini yazma amacını eserin sebep-i telif kısmında açıklamıştır. Buna göre Hayrabad’ın okunduğu, Nabi’nin hayr ile yadedildiği bir edebiyat meclisinde, divanını yeni tamamlamış rüşdünü isbat etmiş taze bir şair olan Galib de bulunmaktadır. Meclisteki edibler

⁷² Bilgegil, a.g.e., s. 392

⁷³ Hatemi, Hasan Hüsvrev, Şeyh Galib Devri Bilim ve Kültür Çevresi, Şeyh Galib Kitabı (Haz.:Beşir Ayvazoğlu) a.g.e., s. 45, 46

⁷⁴ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 80

Hayrabad'ın medhinde mübalağa etmişler, ondan daha güzel bir eserin yazılamayacağını belirtmişlerdir. Bu safhada kendinin imtihan edildiğini düşünen Galib, Hayrabad'dan daha üstün bir eser yazabileceğini iddia etmiş ve sonuçta ortaya altı ayda bitirilen muhteşem bir eser çıkmıştır.

Eserin üç tane matbu, çok sayıda da yazma nüshası mevcuttur. Nüshaların çokluğu onun ne derece sevildiğini ve Galib'in devrinde okunduğunu göstermektedir.

Hüsn ü Aşk'ın basmaları şunlardır:

1. Divanı ile birlikte 1252/18367da Bulak'da basılmıştır. Doksan iki sayfadır.
2. Ebüzziya Tefvik baskısı. Hüsn ü Aşk, Eser-i Galib Dede, Kitabhane-i Ebüzziya, İstanbul, 1304.
3. Mahfel Mecmua-i İslâmiyesi yayınlarının ikincisi olmak üzere Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) tarafından 1339/1923'te İstanbul'da basılmıştır.

Şeyh Galib'in kendi el yazısıyla yazdığı değerli bir yazma Süleymaniye Kütübhanesi Halet Efendi ilâve kısmında 171 numaralı nüshadır.

Eser, zengin bir duyuş ve düşünüşle söylenmiş, hikâyeden ziyade şiir diliyle terennüm edilmiş orijinal bir mesnevidir. Bir kere, Hüsn ü Aşk'ın kahramanları, ne Leylâ ile Şîrin gibi, aşk tarihinde birer vücuda bürünmüş ve tanınmış güzelleri ne de Mecnun ile Ferhad gibi, bu güzellere, zaman içinde, vurulmuş, tarihî-menkıbevî aşk kahramanlarıdır. Bu maceranın kahramanları doğrudan doğruya Hüsnün yani güzellikle bu güzelliğe ezelden vuruluşun ifadesi olan aşkın kendileridir.⁷⁵

Hüsn ü Aşk'ın benzerini aramanın nafiye olduğunu, onun İlâhi Komedyâ'nın sayfalarındaki ilhamı hatırlattığını belirten Gibb eserin övgüsünde çok şeyler söylemiştir: "Bu büyük eser sanki zamanın dışında meydana getirilmiş gibi romantik dönemin saçmalıkları ve ehemmiyetsizlikleri arasında, yasemin ve baldıran yığınları içinde saf ve haşmetli bir zambak gibi kaybolmuş görünmektedir."⁷⁶

"Bu şiiri sadece mesnevî (romantik) ekolünün, hatta yalnızca klâsik Türk şiirinin en asil ifadesi değil ilhamını Doğu'dan alan muazzam Osmanlı edebiyatının en asil ifadesi olarak görüyorum. Klâsik şiirin sonunda meydana getirilen bu eserle Asya, Türk şiirini büyüleyen bir hâkimin mahkumiyetinden kurtulmuştu. Zira bu eser en

⁷⁵ Banarlı, a.g.e., s. 775

⁷⁶ Gibb, a.g.e., s. 391

büyük İran şairlerinin eserleriyle boy ölçüşecek özellikteydi. Ne Nizâmî ne Sâdi ne Câmî ve ne de diğer büyük İran şairleri, Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ı gibi hem güttüğü âlf maksat hem de ulaştığı şiiriyet ölçüsünde bir eser gösterebilirlerdi.⁷⁷

“M. Kaya Bilgegil ise “Hüsn ü Aşk'a Dair” adlı makalesinde eseri şöyle tavsif eder: “Hüsn ü Aşk'ın bir yeknesak yönü vardır. Bu, hemen her sahifesinin yeni bir güzellik parıltısıyla, okuyucu üzerindeki şaşırtıcı tesirini tekrarlamasıdır. Eser üzerine yazı yazacak kimsenin tercih hakkını kaldıracak ölçüde, hemen her tarafında “tırâşîde” bir hayal, davetkâr gözlerini ona çevirir. Bu seçebilme güçlüğü karşısında, kalemin yürüyebilmesi için en iyi yol; -galiba en kolay demek daha uygun- tesadüfe teslim olmaktır. Hangi mısradan söz açsanız, mevzuunuz, güzellik olacaktır.

Hüsn ü Aşk'ın en güç yönü; bir “mücerred”i tasvir etmiş bulunmasıdır. Bütün, yekpare, eksiksiz... gibi eş veya yakın manalı kelimelerden hangisi kullanılsa; bu tasvirdeki mükemmeliyeti ifadeye yetmez. Eserde, ayrı ayrı görünüşleriyle büyük ve tek bir hayal yüzer.”⁷⁸

Galib Hüsn ü Aşk'ın fahriyye-i şairane bölümünde eserinin mükemmeliyetinden ve şairliğinin derecesinden bahseder:

Tarz-ı selefte tekaddüm etdim
Bir başka lûgat tekellüm etdim
Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz

Erbâb-ı sühan temâm ma'lûm
İşte kalem işte kişver-i Rûm
Gördün mi bu vâdî-i kemîni
Dîvân yolu sanma bu zemîni

Engüşt-i hafâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazîre söyle

Gencînede resm-i nev gözetdim
Ben açdım o genci ben tükettim⁷⁹

⁷⁷ Gibb, a.g.e., s. 398

⁷⁸ Bilgegil, a.g.e., s. 430

⁷⁹ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 402, 404

“Şairin dudaklarından çıkan bu sözler boş öğünmeler değildir; kendi kabiliyetinin bilincindedir ve o zamana kadar milletin şiir tarihinin kayıtlarında duyulmamış bir sözde cesaretle rehberlere veda eder, sağına soluna bakmaksızın büyük bir emniyet ve cesaretle yalnızca kendi zekâsının ışığında yoluna devam eder. Mesihî, Azîzî, Sâbit, Belîğ hepsi de Türk şiirini esareti altına alan sabık fetişizme karşı baş kaldırma cesaretini göstermişlerdir. Fakat onların baş kaldırışı, şiirin dünyevîleşmesi ve süffîleşmesi şeklinde tezahür etmişti; oysa Galib, şiiri ta göklerin ötesindeki âleme çıkarmaya çalışmıştır.”⁸⁰

Hüsn ü Aşk’ın poetikası çerçevesinde Osmanlı şiirinin betimlendiği Aşkın Okunmaz Kıyıları adlı eserde Holbrook Galib’i ve Hüsn ü Aşk’ı modern eleştirmenlerin görüşleri çerçevesinde şöyle değerlendirmektedir: “Bir edebi aslandır o, şiir dilinin kafesinde dönenen, soylu varlığıyla geleneğin katı kurallarının demir parmaklıklarına çarpıp duran bir aslan; bu parmaklıkları yaratan toplumsal koşulların radikal bir değişiminin eşiğinde olduğunu bilemeyecek bir aslan. Doymak bilmeyen dâhi, estetiğinin gecesi boyunca kükreyip durmuş ve aşmaya çabaladığı şeyi varabileceği en uzak sınırlara kadar genişletmişti. Ama en verimli çağında, kırk bir yaşında öldüğünde, geceden kalma sis parçaları gibi kısa bir süre sonra bir doğu şafağında silinecek olan biçimler üzerindeki egemenliğinin sınırlarını aşamamıştı henüz. Hüsn ü Aşk, bir Türk binyılının şiirsel pratiğinin doruğu ve tamamlanıştıydı.”⁸¹

Hüsnü Aşk’ı devirlerin modern bir masalı olarak değerlendiren ve onun sadece tasavvufî bir eser olmadığını düşünen Muhammet Nur Doğan “Hüsn ü Aşk’a bütüncül bir gözle bakıldığında görülecektir ki onda sadece tasavvuftaki vahdet-i vücud düşüncesinin sembolik ve alegorik anlatımı yoktur. O, klâsik edebiyatın bütün meselelerine vakıf büyük bir sanatkârın Hind üslûbunun insan düşüncesini muhayyilenin engin denizinde sonsuz derinliklere daldırtan etkisi altında altı aylık müthiş bir beyin fırtınası ile kaleme aldığı fantastik ve poetik yanının tasavvufî yanından hiç de geri kalmadığı bir şiir anıtıdır.”⁸² demektedir.

“Hüsn ü Aşk’ta bazı garip hayaller de yok değildir. Hatta zorla vücade getirilen beyitler bile mevcuttur; fakat bunlar, Abdulhalim Memduh’un dediği gibi “mehtablı bir gecede ufukta görülen bulut parçalarına benzer”⁸³

⁸⁰ Gibb, a.g.e., s. 391

⁸¹ Holbrook, a.g.e., s. 14, 15

⁸² Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 16

⁸³ Ergun, a.g.e., s. 23

“Şekil bakımından diğer, mesnevilerden pek fazla bir ayrılık göstermez. Şair, esere bir naatle başlar sonra ayrı bir başlık altında miracı anlatır. Daha sonra “Der vasf-i şerîf-i Cenâb-i Hazret-i Hüdâvendigâr kuddise sırruhu” ve “Der zikr-i pîşvâ-yi hod” başlıklarıyla Mevlâna’yı, sonra da eserini tamamlaması hususunda kendisini teşvik eden babası Mustafa Reşit Efendi’yi metheder; “Der beyân-i sebab-i tel’lif” bölümünde eserini hangi sebeple kaleme aldığını izahtan sonra asıl vakanın yani Hüsn ile Aşk’ın hikâyelerine başlar. Vak’a normal tekâmül seyrini takip ederek bir tarih beyti ile sona erer. Şekil bakımından yegâne ayrılık eski mesnevîlerde arada bir yer alan gazellere karşılık burada, Galib’in “tardiyе” adını verdiği muhammeslerin bulunuşudur.”⁸⁴

Galib’in tardiyeleri Hüsn ü Aşk’ın içerisinde en beğenilen bölümlerendir. Biz de onun bu tardiyesiyle Hüsn ü Aşk bahsini bitirmek istiyoruz.

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân
Bahş et bana bir nüvîd-i cânân
Cân ola fedâ-yı îd-i cânân
Bî-sûd ola mı ümîd-i cânân
Yârin bize bir selâmı yok mı
Ey Hızır-ı fütâdegân söyle
Bu sırrı edip ıyân söyle
Ol sen bana tercemân söyle
Ketm etme yegân yegân söyle
Gam defterinin temâmı yok mı
Yâ Rabbi ne intizârdır bu
Geçmez niçe rüzgârdır bu
Hep gussâ vü hârhârdır bu
Duysam ki ne şîve -kârdır bu
Vuslat gibi bir merâmı yok mı
Çıkdım ser-i dâra hemçü Mansûr
Âvâzım ezân-ı nefha-i Sûr
Gam kıldı gülûmı şâh mansûr
Oldum sipeh-i belâya mahsûr
Ol pâdişehin peyâmı yok mı

⁸⁴ Yüksel, a.g.e., s. 100

Kâm aldı bu çarhdan gedâlar
Ferdâlara kaldı âşnâlar
Durmaz mı o ahdler vefâlar
Geçmez mi bu etdiğim duâlar
Hâl-i dilin intizâmı yok mı

Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gâlib gibi bî-mecâl kaldı
Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
El ân bir ihtimâl kaldı

İnsâfin o yerde nâmı yok mı⁸⁵

3. ŞERH-İ CEZİRE-İ MESNEVÎ

XVI. yüzyılın ünlü Mevlevî şairlerinden biri olan Yenicevardar'lı Sinanüddîn Yusuf-ı Sîneçâk (ö.953/1546)'ın, Mevlâna'nın Mesnevî'sinden 366 beyit seçerek meydana getirdiği Cezîre-i Mesnevî adlı eserini, Şeyh Galib şerhetmiştir. Yusuf-ı Sîneçâk, önce Edirne Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapmış, sonradan İstanbul'a gelip Sütlüce'ye yerleşmiş ve burada ölmüştür. Mesnevî'den, aralarında anlam bakımından münasebet bulunan beyitleri bir araya getirerek esere Cezîre-i Mesnevî adını vermiştir.

Şeyh Galib yazdığı Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'de Farsça beyitleri kelime veya terkip hâlinde tercüme ettikten sonra beyitlerin açıklamasına geçmiştir. Şerh esnasında ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmış; Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur ibarelerle bazı tasavvufî kıssalara da yer verilmiştir. Eserin dili yer yer ağır olup, sanatkârane bir üslûba sahiptir. Şeyh Galib, zaman zaman secili bir anlatıma yönelerek esere akıcılık ve şiirsellik kazandırmıştır.

Farsça bilmeyen salıklere Mesnevî hakkında bilgi vermek, tasavvufun bazı inceliklerini anlatmak ve benimsetmek amacıyla kaleme alınan bu eser, yazarının geniş bilgi ve kültür seviyesinin yanında, nesir sahasındaki kabiliyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Döneminin nesri hakkında bilgi vermesi yönünden de mühimdir.⁸⁶

⁸⁵ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 294, 295

⁸⁶ Şeyh Galib, Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, a.g.e., s. 9, 10

4. E'S-SOHBETÜ'S-SÂFİYYE

“Bu eser, Kûşeç Ahmet Dede (ö. 1777)'nin Mevlevî tarikatı hakkında yazdığı Arapça et-Tuhfetü'l-Behiyye fi Tarikati'l-Mevleviyye adlı on üç sayfalık küçük risalesine, Şeyh Galib'in yine Arapça yazdığı talikâttan ibarettir. Şeyh Galib, bu kitabını hilâfet aldığı şeyhi Ali Nutkî Dede'nin izniyle yazdığını bildirir. Anlaşıldığına göre şair bu risaleyi çilesini tamamladıktan sonra yazmış ve Mevlevîlik hakkında bazı önemli bilgiler vermiştir. Hayatta iken yazılmış bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde A. Y. 3408 numarada kayıtlıdır.”⁸⁷

Bu risale Üsküdar Mevlevîhanesi son şeyhi olan Ahmet Remzi Dede (1872-1944) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Aynı zamanda şair olan bu zat, bu risalenin bir nüshasını Kilis Mevlevî Kütüphanesinde gördüğünü, Ankara'da Umumî Kütüphane'ye muavin olarak tayin edildiği tarihte adı geçen kütüphanedeki kitapların buraya getirildiğini, kendisinin de tercümeyi o sırada yaptığını ve ona En-Nushat'ş-Şâfiyye fi Tercümeti's Sâfiyye adını verdiğini önsözde anlatıyor.”⁸⁸

5. TEZKİRE-İ ŞUARÂ-Y-I MEVLEVİYYE

“Galib, Mevlevî şairlerin şiirlerinden seçmeler yapmış ve müsveddesini, çok sevgili dervişi Esrar Mehmet Dede'ye vermiştir. Esrar, bu şiirleri tasnif ve tertip edip şairlerin hâl tercümelerini de ilâve ederek Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye adlı şairler tezkiresini meydana getirmiştir. Esrar Dede, tezkiresinin önsözünde bunu açıklar. Galib'in elinden taslak hâlinde çıkan ve Esrar tarafından tertip edilen bu tezkire, Esrar Tezkiresi diye anılır.”⁸⁹

“Eserin, İstanbul kütüphanelerinde bir çok nüshası vardır. İstanbul Üniversite Kütüphanesi'nde T.Y. 89, T.Y. 3894 numarada üç nüshası mevcut olan bu tezkire Ali Enver adında bir kişi tarafından kısaltılarak 1309 hicrî'de Semâ-hâne-i Edeb ünvanıyla bastırılmıştır.”⁹⁰ Eser İlhan Genç tarafından da incelenmiş ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları'ndan 2000 yılında inceleme-metin olarak çıkmıştır.

⁸⁷ Alparslan, a.g.e., s. 38

⁸⁸ Alparslan, a.g.e., s. 39

⁸⁹ Gölpınarlı, a.g.e., s.18

⁹⁰ Alparslan, a.g.e., s. 40

D. ETKİLERİ

Çağırıldım fecirde yoğrulacak bir yapı
Dumanlar içinde
Alevler içinde bir Şeyh Galib'tir ustası
Sezai Karakoç

“Değişik ve zengin üslubu ve yüksek sanatkâr kudretiyle gerek devrinde ve gerekse son iki yüzyılda kendisine hatırı sayılır bir şöhret sağlayabilmiş olmasına rağmen, şairimizin tesirleri XVII. yüzyılın meşhur şairleri Nabi ve Nedim’de olduğu kadar derin ve köklü olmamıştır. Bir kere Galib’ten az sonra edebî zihniyet değişmiş, batı medeniyetinin önceleri maddî sahada kendini gösteren tesiri yavaş yavaş kültür sahasına da intikal ederek yeni ihtiyaçlara cevap verecek yeni bir edebiyatın vücuda gelmesine sebep olmuştur. Böylece artık Divan edebiyatı son sözünü söylemiş, mukadder ömrünü tamamlamış oluyordu. Galib tesirinin pek mahdut ve süreksiz olmasının ilk ve mühim sebebi budur. İkinci bir sebep olarak da Galib’ten sonra yetişenlerin onun kadar geniş bir muhayyileye sahip olmayışları ileri sürülebilir. Şairimiz daha hayatta iken geniş bir sanat muhiti yaratmış, tanınmış sevilmiş ve muakkipler kazanmıştır. Bu devrede onun tesiri altında kalan şairler Esrar ve Neyyir Dede’lerdir.”⁹¹

“Galib’in Hüsn ü Aşkını taklit etmek isteyenler olmuş, fakat Gülşeni Aşk sahibi Keçecizade İzzet Molla da dahil olduğu hâlde, az bir muvaffakiyet bile gösteren olmamıştır. Yalnız son asrın kıymetli şairlerinden Yenişehirli Avni, aynı edayı taklide muvaffak olarak Ateşgede ünvanlı bir eser yazmağa başlamış; fakat her nedense ikmal edemeyerek, ancak 239 beyitlik kısmını vücuda getirebilmiştir.”⁹²

“Galib’in gazellerine yazılan nazireler ise oldukça mühim bir yekûn teşkil eder. Vak’anüvis Pertev, Vak’anüvisNuri, Faik Ömer, Daniş, Nebil, Esrar Dede, Neyyir Dede, Aynî, Ziver Paşa, İzzet Molla, Bosnalı Fehim, Şeref Hanım, Bursalı Murad Emrî, Şeyhülislâm Arif Hikmet, Hanyalı Kâmi, Enderunî Rasih, Safayî, Senihi Mevlevî, Kâhyazade Arif, Kara Şemsî, Bayburtlu Zihni...gibi şairlerin divanlarında Galib’in gazellerine yazılan bir çok nazire veya tahmisler mevcuttur. Fakat şu da muhakkaktır ki onu tanzire kalkan şairler, ancak şahsiyetinin bariz hususiyetlerini göstermeyen ve nihayet bütün o devir şairlerinde müşterek olan mazmunları muhtevi gazellerini taklid

⁹¹ Yüksel, a.g.e., s. 116

⁹² Ergun, a.g.e., s. 23

edebildiler. Galib'in hayaldeki kudretini gösteren en güzel parçaları naziresiz kaldı, yahut bu kabil bedialara vücuda getirilen nazirelerde hiçbir kudret gösterilemedi.”⁹³

“Edhem Pertev Paşa ve Namık Kemal kullandıkları tardiyelerle Şeyh Galib'i çağrıştırırlar. Namık Kemal'in Cezmi romanındaki Adil Giray'ın şahsında Galib tesiri vardır.”⁹⁴

“Keçecizade İzzet Molla'nın mesnevisi Gülşen-i Aşk ilâhî aşk anlayışıyla, Şeyh Galib'in tesirinde ve Galib'in Hüsn ü Aşk'ı gibi alegorik ifadeyle yazılmış 290 beyitlik bir eserdir.”⁹⁵

“Makbule Leman Hanım'ın şiirlerinde Şeyh Galib'den Hamid'den ve Ekrem Bey'den yankılanmış bir söyleyiş hiss olunur.”⁹⁶

“Abdülhak Hamid'in bazı manzumelerinde hususiyle Eşber, Makber ve Duhter-i Hindu'da Galib tesiri çok barizdir. Eşber mesnevî tarzında kafiyelenmiş manzum bir dramdır. Vezni Hüsn ü Aşk'ın veznidir.”⁹⁷

Bir çok araştırmacı Ahmet Haşim'in de Galib'den derin bir şekilde etkilendiği görüşündedir. Beşir Ayvazoğlu Haşim'i anlattığı eserinde Galib'in,

Ayîne-i sîm-i havza her dem
Tasvîr olunurdu başka âlem

beytini zikrettikten sonra “Ahmet Haşim'in Mukaddime'si eğer tevarüd değilse Galib'in bu beytindeki düşüncenin yeniden söylenmiş bir biçimidir. Açıkçası Şeyh Galib, Haşim'den yaklaşık olarak yüzyıl önce “eşkâl-i hayatı havz-ı hayâlin sularında” seyretmiştir. İki şair de dış dünyanın şekillerinde, yani realitede fazla oyalanmaz, derhal içine dalarlar. Fakat Haşim Galib'i gaybın sınırlarında terkeder.”⁹⁸

Recaizade Ekrem'in “Divan-ı Galib”, Muallim Naci'nin “Gazel”, Köprülüzade Fuad'ın “Şeyh Galib”, Faruk Nafiz'in “Hüsn ü Aşk”, Arif Nihat'ın “Hüsn ü Aşk” ve “Kubbe-i Hadra'dan”, Behçet Necatigil'in “Ölü”, Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun “Divan Edebiyatı Müzesine Tarih”, Sezai Karakoç'un “Fecir Devletinden”, Hilmi Yavuz'un

⁹³ Ergun, a.g.e., s. 28, 29

⁹⁴ Kalkışım, a.g.e., s. 34

⁹⁵ Banarlı, a.g.e., Fasikül, 11, s. 835

⁹⁶ Banarlı, a.g.e., Fasikül, 13, s. 992

⁹⁷ Yüksel, a.g.e., s. 119

⁹⁸ Ayvazoğlu, Beşir, Ömrüm Benim Bir Ateşti, Ötügen Yay., İstanbul, 2000, s. 139

“Kalp Kalesi” ve “Akşam ve Nurisiyah”, Husrev Hatemi’nin, “Ave Praha’dan”, Beşir Ayvazoğlu’nun “Kayıp Şiir” ve “Ferahfeza Kasidesi”, Cengizhan Orakçı’nın “Galib”, adlı şiirleri hep Galib’den ilham alınarak yazılmıştır.

Bunların dışında Tahsin Nahid Galib’in “Şemim-i gül getirir bâga karbân-ı bahâr” mısraını epigraf kullanarak “Bahar” adlı bir şiir yazmıştır. Aynı şekilde Rıfkı Melul Meriç de “Bir şu‘lesi var ki şem‘-i cânın /Fânusuna sığmaz asmânın” beytini “Aşk” adlı şiirine epigraf yapmıştır. Turan Oflazoğlu’nun “Güzellik ve Aşk’tan” adlı bir müzikli oyunu vardır. Mahir İz ve Mustafa Seyit Sütüven de Şeyh Galib’in “görmüşüz” redifli gazeline nazire yazmışlardır.

Tanpınar Beş Şehir’de III. Selim dönemi İstanbul’undan bahsederken Galib’le III. Selim’in mehtap safalarını ve ilk defa Galib’in yazdığı mehtap kasidesini zikreder ve şairin o dönemde yapılan eserlere yazdığı tarihlere değinir:

“Zaten bu devirden kalan eserlerin çoğu kapısının üstünde, çeşmeler ayna taşlarında Şeyh Galib’in tarihlerini taşırlar. Bu talihsiz hükümdar saltanatını şiirle, zevkini tam bulamadığı mimarî ve bizzat kendisinin ön safında geldiği musikî arasında paylaşmış gibiydi. Devrin bizdeki çehresi biraz da sanata verdiği üstün yerden gelir. Sanatın bir adım ötesinde ufuk tahammül edilmeyecek kadar boğucudur. Öyle ki insan devrin şurada burada tek tük rastlanan hatıraları ile karşılaşınca ister istemez Şeyh Galib’in,

Perişân-ı gam menşûruna tuğra mıyım bilmem

mısraını hatırlıyor. Hayır bu altın, bir yıkılışın üstünde parlıyordu. Bu mısraın bulunduğu müseddin hâne beyiti ise Şeyh Galib’in bence tek kehanetidir.

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâhuda nâbud
Adem sahillerin tuttu dirîga bang-i nâmevcud!”⁹⁹

Ayrıca Tanpınar Huzur’da, roman kahramanı Mümtaz’a Şeyh Galib’in romanını yazdırmaya çalışır. Tanpınar’ın Galib’ten bahsettiği kısımlardan birini burada zikretmek istiyoruz: “Mümtaz bir taraftan onu dinlerken, bir taraftan da Şeyh Galib’in üzerinde düşünüyordu. Kitabın ne plânını ne de yazdığı kısımları beğenmişti. Hepsini tekrar değiştirmek lâzımdı. Hamlelerle değil, sağlam bir düşünceyle çalışmak istiyordu. Kanlıca koyunda mehtap denize bir altın oluk gibi boşanırken, Nuran’a bunu anlattı.”¹⁰⁰

⁹⁹ Tanpınar, Ahmet Hamdi, Beş Şehir, Dergâh Yay., İstanbul, 2001, s. 93

¹⁰⁰ Tanpınar, Ahmet Hamdi, Huzur, Dergâh Yay., İstanbul, 2000, s. 184

Orhan Pamuk Kara Kitap adlı romanında Hüsn ü Aşk'tan bir beyti Aynaya Girdi Hikâye adlı bir bölüme epigraf yapmıştır ve kitabında sık sık Galib'den bahsetmektedir.¹⁰¹

Burada zikredilenler bugüne kadar yapılan araştırmaların tesbitleridir. Bunların içinde bizim buraya alamadıklarımız da vardır. Bundan sonra da nice şairler ilhamını Galib'den alacak onun şiirini terennüm etmeye devam edecektir. Son olarak Sezai Karakoç'un Fecir Devleti adlı şiirinden bir kısmı burada zikretmek istiyoruz:

“... ”

Alev duman ve kan içinde

Bir şafak yapısı belirsin önde

Şeyh Galib'in divanı gibi

Yükselsin önümüzde yeni bir fecrin devleti

Çağırduğum işte bu fecir devleti

İnsanlığın yeni bir kader dönüşümünde”¹⁰²

¹⁰¹ Pamuk, Orhan, Kara Kitap, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 353

¹⁰² Karakoç, Sezai, Fecir Devleti, Şiirler IV, Zamana Adanmış Sözler, Diriliş Yay., İstanbul, 1999, s. 13

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN

I. ALLAH

“Allah kelimesi İslâm öncesi Arap dili ve edebiyatında “ilâh, tanrı” anlamında kullanılmış ise de bu kullanımın konu ile ilgili İslâmî nasların semantik örgüsünden anlaşılan Allah kavramıyla münasebeti yok denecek kadar azdır. İslâm bilginleri bu kelimenin tarifini şu şekilde yapmışlardır: “Allah varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zatın adıdır.” Tarifteki “varlığı zorunlu olan” kaydı Allah’ın yokluğunun düşünülmemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak onun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; “bütün övgülere lâyık bulunan” kaydı ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifin özetlediği bir kavram hâline gelmiş, gerçek mabudun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple ondan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş, gerek Arap dilinde ve gerekse bu lafzı kullanan diğer müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır.”¹⁰³

“Edebiyatta Allah, İslâmî inançlara uygun olarak pek çok vasfıyla zikredilmektedir. Allah ezelf ve ebedîdir. Allah’ın sıfatları, zatı, kudreti, kuvveti ve bilgisi âlemi kuşatmıştır. O birdir, eşi ve benzeri yoktur. Cihetlerden münezzehtir, mekâna sığdırılmaz. Suret, şekil ve renkten uzaktır. Korku, keder ve hastalık çekmez. Âciz değildir. Peygamberleri vasıtasıyla insanlara kanunlar bahşeder. Kur’an onun kelâmıdır. Rızıkları o verir, öldüren ve dirilten odur. Doksan dokuz ismi vardır ve her birinin muktezası zatında toplanmıştır.”¹⁰⁴

“Tasavvufa göre o vücud-ı mutlak (salt varlık), kemâl-i mutlak (salt olgunluk), cemâl-i mutlak (salt güzellik) tir. Bu yüzden aşk-ı zatisi ile bilinmeyi istemiş ve kâinatı yaratmıştır. İnsan ondan bir cüzdür ve ona ulaşmak ister.”¹⁰⁵

¹⁰³ Topaloğlu, Bekir, “Allah”, DİA, II, İstanbul 1989, s. 471

¹⁰⁴ Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yay., İst 2002, s. 31

¹⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 31

Klâsik tertibe göre yazılan divanlar mukaddimeden sonra Allah'ın birliğini konu alan tevhitlerle başlar, münacatla devam eder. Divan edebiyatında neredeyse bütün şairler, çeşitli nazım şekilleriyle (özellikle kaside) tevhit yazmışlardır. Kasidelerde ve Allah'ın anıldığı diğer beyitlerde şeriatın dışına çıkılmamış ve Allah, sıfatlarıyla birlikte anılmıştır.

Şeyh Galib klâsik divan tertibinin aksine divanına naatla başlayan şairler arasında mütalaa edilmektedir. Onun Fehîm-i Kadîm'e nazire yazdığı "rûz u şeb" redifli kasidesi Hz. Peygamber'e övgüdür. Fakat bu kasidenin başlangıcı âdetâ tevhit mahiyetiyle paralellik göstermektedir.¹⁰⁶

Bu kasidede Galib güneş ve ayın kâinattaki işlevlerini Allah'a kulluk ile ilişkilendirmektedir. "Ay kulluk sevdası üzre, güneş ise o kulluğun yanışıyla ateşler saçmakta; onların bu şevkinin (coşkunluğunun veya şavkının) etkisiyle cihan gece gündüz süs ve güzellik bulmaktadır."¹⁰⁷

Mâh sevdâ-yı 'ubdiyyette mihr âteş-feşân
Nûr-ı şevkile cihân pür-zîb ü zîver rûz u şeb

49/1-7

"Güneş ve ay Allah'ın tecelli nurunun pervaneleridir. Bu yüzden gece gündüz memleket memleket dolaşmaktadırlar."

Mihr ü meh pervâne-i şem-i tecellî-i Hudâ
Anun içün devr eder kişver-be-kişver rûz u şeb

49/1-12

"Güneş bir gemi ay bir sandal gökler ise bir cömertlik ve bağış denizi; gece ve gündüz oradan aldıkları nimetlerle yeryüzünü baştan başa donatmaktadırlar."¹⁰⁸

Mihr keşti mâh sandal âsumân bahr-ı kerem
Nakl ederler ni'met-i Yezdânı yek-ser rûz u şeb

49/1-5

"Yeryüzündeki bütün varlıklar ay ve güneşten feyz almakta ve hepsi her daim binlerce dille övgü ve şükürlerini ona sunmaktadırlar."

¹⁰⁶ Yeniterzi, Emine, Divan Şiirinde Naat, TDV. Yay., Ankara 1993, s. 49

¹⁰⁷ Pala, İskender, Şeyh Galib, Timaş, Yay, İstanbul 2001, s. 45

¹⁰⁸ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s. 43

Mihr ü mehden feyz alup pes bu giyâhiyle zemin
Bin zebân ile Hudâya hamd ederler rûz u şeb
50/1-14

Bu kasidenin nesip bölümünün dışında Şeyh Galib'in divanında tamamen Allah'a ve onun sıfatlarına hasredilmiş gazel şeklinde bir münacat ve bir de tevhit vardır. Onun,

Efendimsin cihânda i'tibârım varsa sendendir
Miyân-ı âşkânda iştihârım varsa sendendir
286/65-1

beytiyle başlayan münacatında, içten bir teslimiyet ifadesinin son derece lirik bir anlatımına şahit oluruz.

Felekden zerre mikdâr olmadım devrinde rencîde
Ger ey mihr-i münevver âh u zârım varsa sendendir
287/65-4

“Devrinde bahttan bir zerre incinmedim. Ey aydınlık güneşi eğer ah edip ağlıyorsam sendendir (Senin içindir).”

“Mihr-i münîr sözüyle sevgili yani tanrı anlatılmış, istiare yapılmıştır. Herkes tali'inden yakını. Tasavvufta ise yakınma iyi değildir. Galib “Her şeyden memnunum, bahtımdan bile yakınmıyorum.” demektedir. Ah u zar da yakınmadır. Beyitte “Bunları bana sen yaptırıyorsun, ben yalnız senin aşkına ve ayrılığına ah u zar ediyorum.” denmiş. Tanrı aşkını herkese vermez. Tanrı nazarı salık için büyük bir iltifattır.”¹⁰⁹

Yine,

Çekme gam dest-gîrdir Allâh
Kula “ni'men nasîr”dir Allâh
413/302-1

beytiyle başlayan gazelinde Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsetmekte, onu tazim ve mahabbetle anmaktadır.

¹⁰⁹ İpekten, Haluk, Şeyh Galib, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 94

Ye's ile kâmetin dü-tâ etme

Kim Mu'in u Zahîrdir Allâh

413/302-2

“Ümitsizlik içinde boyunu iki büklüm yapma. Allah'ın kullarına yardımcı olduğu aşikârdır.”

Korkmazım şâh u mîrden zîra

Hâlik-1 şâh u mîrdir Allâh

413/302-3

Bunların dışında Allah mefhumuna daha çok isim ve sıfatlarıyla beraber divanın bütününe yayılmış biçimde bir vesile ile rastlanmaktadır. Bu vesile bazen zamanın sultanını methetme, ömrüne ve devletine dua etme bazen sevgili ya da sultan için celâl ya da cemal sıfatını teşbih etme bazen de acziyetini bildirme olmaktadır.

Allah'ın divanda geçen isim ve sıfatlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Allâh, Hakk, Hüdâvend-i Alîm, Feyyâz-1 Ezel, Hudâ-yı Lem Yezel, Bâri, Rahmân, Rahîm, Hazret-i Hallâk-1 Kerim, Zü'l Celâl, Cemâl, Vedûd, Mevlâ, Nûr-1 Mutlak, Ma'bûd, İlâh, Vücûd-1 Mutlak, Hümâ-yı Lâ Mekân, Nakkâş-1 Ezel, Rabb, Hakîm-i Mutlak, Mu'in ve Zâhir, Nûr, Lâ-Mekân, Hâlik, Mütekebbir, Kebîr, Habîr, Kadîr, Müşîr, Hazret-i Hünkâr, Rabb-1 Gafûr, Yezdân, Kudret, Hudâ-yı Gayûr, Hümâ-yı Evc-i Himmet, Nakkâş-1 Kazâ, Dâver, Ankâ-yı Kâf-1 Lâ Mekân, Kelîm, Bâki, Bâtın, Hazret-i Hünkâr, Bâis-i İcâd-1 Kevn, Feyyâz-1 Küll.

Gönülde aşk-1 bî-pervâ mekân ister mi ister ya

Hümâ-yı evc-i himmet âşiyân ister mi ister ya

249/3-1

“Pervasız korkusuz aşk gönülde yerleşecek bir yer ister mi? Elbette ister. Himmet göğünün hüma kuşu kendine bir yuva ister mi? Elbette ister.”¹¹⁰

“Hüma ve anka kutb ve vahdet yerine kullanılır. Hümâ-yı evc-i himmet tanrıdır. En büyük iyilik tanrıdan gelir. Tanrı her yeredir, bir mekânı yoktur. Ama bir yere yerleşmek ister, bu da âşğın gönlüdür. Beyitteki aşk tanrının salike olan aşkıdır. Tanrı önce salike bir nazar atar, onu dener. Gönlü yeterince saf ve temiz ve aşkına lâyık bulursa bu gönülde tecelli eder, yani orada yerleşir.”¹¹¹

¹¹⁰ İpekten, a.g.e., s. 63

¹¹¹ İpekten, a.g.e., s. 63

Çeşmi okur hışm ile ism-i celâl

Bakışı yâ Hû çeker envârına

167/1-36

Âteş-i Dûzahla ey vâ'iz ko tehdidi yeter

Nâ-ümid-i rahmed-i Rabb-ı Gafûr etdin beni

430/332-7

Bakıp her rengden bir evreng almış

Televvünde işi Allâh'a kalmış

240/10-20

Nûrdan tasvîr kılmış bir belâ Feyyâz-ı Küll

Ol belâyâ cân verip yâr-ı sitem-hû koymuş ad

270/40-3

Âh kim düşdü gönül bir şeh-i âl-i câha

Kim hayaliyle gelir lerze-i dehşet mâha

Reh nümâ her keremi bin âlem-i cângâha

Harhâr-ı gam ile kaldı işim Allâh'a

181/11-1

II. MELEKLER

“Melek, erkeklik ve dişilik özelliği olmayan, yemeyen, içmeyen, evlenmeyen, doğmayan, doğrulmayan, normal gözle görülmeyen, Allah'ın emirlerine itaat eden yaratıklardır. Arap dili uzmanlarına ve bazı İslâm âlimlerine göre “melek” Arapça bir kelime olup “eluk” veya “eluke” kökünden gelir. Eluk “götüren” eluke ise “haber götürün” manasındadır. Çoğulu ise melâike gelir. Müfessir İbn. Hayyam ve dilcilerden Râgıb el-İsfahanî melek kelimesinin “kuvvet ve iktidar sahibi” anlamına gelen “melk” veya mülk kökünden türetildiği görüşündedir. Dolayısıyla melek kelimesi lügat bakımından; haberci, elçi, kuvvet ve iktidar sahibi, tedbir ve tasarruf manalarına gelmektedir. İslâm dininde ise; melek denince akla önce peygamberlere gönderilen ilâhî elçiler sonra insanlar ve kâinat üzerinde Allah (c.c.) namına tasarrufta bulunan ve onun emirlerini ve verdiği vazifeleri aynen yerine getiren kudret sahibi manevî varlıklar gelmektedir.”¹¹²

¹¹² Aydın, Ali Arslan, “Meleklerle İman”, İslâm Ans., IV, Şamil Yay., İstanbul, 1991, s. 126-127

“Divan şiirinde bir çok yönleriyle ele alınan melekler en çok sevgiliye benzetilmişlerdir. Melek huylu, melek simalı sevgiliyi melekler överler. Melekler, sevgilinin bulunduğu yeri tavaf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşiğine süpürge yaparlar vs. Bazen şair kendisini de meleğe benzetir. Sanki melekler ona alkış tutar, duasına âmin derler.”¹¹³

Galib’in şiirlerinde melek mefhumu gurûh-u melek, ecnâd-ı melâik, secde fermâ-yı melek, gayret-i melek, fevc-i melek, melek-sîma, melek-hû, melâik-tıynet-i rânâ, melek-haslet gibi terkiplerle zikredilmektedir. Bu terkiplerde genel olarak melek kavramı, Kur’an ve sünnetteki melek kavramıyla ayniyet göstermektedir. Özelde ise bazen sevgili için teşbih unsuru olarak kullanılmış, bazen de kaside ya da tarih yazılan kişi bu kavramla övülmüştür.

Ne tâze tâze zeminler bulurdu Gâlib-i zâr
Sözün felekde melekler besend edinceye dek
347/175-8

Devr-i Mevlânâ’dayım devr-i felekmiş ya melek
İstemem Gâlib dolaşşınlar bana lâzım degil
358/193-11

Yüksek uçup gurûr ile ol gayret-i melek
Bir dem murâdım üstüne devr etmedi felek
Feryâdı perde perde çıkardım sipihre dek
Bak âh-ı bî-şümâra yine âh âh
220/6-4

Bir neş’e var ki şehd-i makâlinde nutkumun
Ser-mest olur gurûh-ı melek bülbülân gibi
65/13-2

Abd-ı Rahmân Beg ol melek-haslet
Rûhunun ola âşiyânı Behişt
154/56-1

Cihânın nev-bahârı mülk-i dînin ebr-i dür-bârı
Mülûkun sahib esrârı cihandâr-ı melek-sîma
102/1-10

¹¹³ Pala, a.g.e., s. 315

Gerdiş eylerse murâdımca bu dülâb-ı felek
Cûybâr-ı vuslâtındır hem-demim bî-reyb ü şekk
Şâhid olsun tâifan-ı Arş olan fevc-i melek
Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlindir senin

218/2-5

Bunların dışında Galib, melek mefhumuyla ilgili kerrûbîyân, kudsiyân, sürûşân kelimelerini de kullanmıştır. Kerrûbîyân Allah'a en yakın kabul edilen meleklerin en büyükleridir. Bunlar, Cebrail, İsrail, Mikail ve Azraildir. Divanda Cebrail, İsrail ve Azrail isim olarak zikredilmektedirler. Kudsiyân ve sürûşân ise sözlükte “melekler” diye tarif edilmektedir.

Hususâ cânib-i Monlay-ı Rûma gûş edip meylin
Sadây-ı aferini zümre-i kerrûbiyân verdi

78/17-17

Mu'allâ kubbe-i eflâki gûya indirip hâke
Harîminde nümûdâr eyledi saf saf sürûşânı

104/2-13

Zikr-i ebrû-yı dil-âra gibi dest-avizin
Kudsiyân nezdine ey dest-i du'â hoş geldin

355/189-4

1. CEBRAİL

“İslâm Dini'nde Cebrail Hz. Peygamber'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Müslüman dilcilerin çoğu muhtemelen hadis mecmualarındaki bazı rivayetlere dayanarak Cebrail'in “Allah'ın kulu” anlamına gelen İbranîce asıllı bir kelime olduğunu kabul ederken bazıları da “Allah'ın gücü” Ceberutullah tamlamasından geldiğini ileri sürmüşlerdir. Cebrail'in “kuvvet” manasına gelen cebr ile alakası dikkate alınarak bu anlamı da kapsadığı düşünülebilir.”¹¹⁴

“İslâmî kaynaklara göre Cebrail arşı taşıyan ve “mukarrebîn” adı verilen meleklerdendir. Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Mükemmel bilgilere ve tasavvur edilemeyecek derecede üstün bir güce sahiptir. Nurdan

¹¹⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, Ünal, Zeki, “Cebrail”, DİA, VII, İstanbul, 1993, s. 202.

yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Manevî bir varlık olmasına rağmen Cebrail’i cismanî varlık şeklinde tasvir eden bir kült oluşmuştur.”¹¹⁵

Galib’in şiirlerinde Cebrail önemli bir yere sahiptir. Cibrîl, Cebrail, Cebrail-i zinde, nefhâ-i Cibrîl, tûti-i Cibrîl, dil-i Cibrîl, Rûhu’l Emîn, Rûhu’l Kuds, Tâîr-i Cibrîl, Cibrîl-i bî- pervâ, per-i Cibrîl gibi kelime ve terkiplerle çokça zikredilmektedir.

Rûhsun nefhâ-i Cibrîl ile tev’emsin sen
Sırr-ı Haksın mesel-i İsf-i Meryemsin sen

180/10-1

“Cebrail Allah’ın emriyle, Hz. Meryem’e kendi ruhundan nefhedince, Hz Meryem gebe kalmış ve Hz. İsa babasız dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla yaratılış bakımından Hz. İsa’nın, topraktan yaratılmış olan Hz. Âdem’e benzediğini ifade eden Galib, Cebrail’in Hz Âdem’e ve Hz. Meryem’e ruh nefhetmesi itibariyle insanı, Cebrail’in nefhası ile ikiz olarak zikretmektedir.”¹¹⁶

Kalbim ol âyine-i vahy-i irtisâm-ı aşk
Tûti-i Cibrîli dest-âmûz-ı râz eyler bana

250/5-3

Nigeh-i çeşmi çü şehbâz-ı nümûn oldu bana
Tâîr-i Rûh-ı Kudûs sayd-ı zebûn oldu bana

251/7-1

Pür-nûr gerden üzre o gîsû-yı sebz-gûn
Cibrîl-i Arş-sâye mi Tûba mıdır desem

367-209-4

Arş-ı istignâda Cibrîl ile olsun hem-tavâf
Öyle lâzım Şems-i âl-i himmetin pervânesi

417/307-11

Rûhu’l Kudûm tarem-i ma’nâ seferimdir
Dest-i red-i fikr-i dü-cihân bâl ü perimdir

295/80-1

¹¹⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, Ünal, Zeki, “Cebrail”, DİA, VII, İstanbul, 1993, s. 203

¹¹⁶ Okçu, Naci, Şeyh Galib, I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 31

Gül gonca Meryemdir meger kim nefh-i rûh etmiş eser
Bülbüller açmış bâl ü per çün Cebreîl-i zinde-dem

80/19-7

2. İSRAFİL

“Kaynaklarda kelimenin menşesine dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte İbranîce’den Arapça’ya girdiği kabul edilir. K. Kerim’de bu meleğin adı geçmemekte ancak yapacağı görevden söz edilmektedir. İsrafil’in “Allah’ın kulu” (Abdullah) veya “rahmanın kulu” (Abdurrahman) manalarına geldiğini bildiren bazı rivayetler bulunmaktadır.”¹¹⁷

“Kıyamete dek levh-i mahfuza bakacak ve diğer üç meleğe ne yapacaklarını haber verecektir. Kıyamet gününü, haşr ve neşri suruyla o haber verecektir. Sura ilk üfürüşünde bütün canlılar ölecek, ikinci üfürüşünde ise hesap için dirileceklerdir. Edebiyatta daha çok ikinci üfürüşüyle tenasüp içinde ele alınır.”¹¹⁸

Galib, İsrafil’den divanının Suret-i Tezkire kısmında “.. yahut ifrât-ı halâvet-i nağmeden elindeki ney ney-şeker kesile hoş değil mi yahut nây-ı kıyâmet nevâları Sûr-ı İsrafil’den değil mi yahut nây-ı kıyâmet-nevâları Sûr-ı İsrafil’den nümûdâr olup rûz-ı haşre muntazır olarak ki (Yevme Yenfehu fi’s-Sûri fete’tunne efvaca)¹¹⁹ saatidir caiz değil mi ...” şeklinde bahsetmektedir.

3. AZRAİL

“Azrail kelimesi muhtemelen İbranîce asıllı olup K. Kerim’de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde suresinde (32/11) insanların canını almakla görevli olan melekten “melekü’l mevt” (ölüm meleği) diye bahsedilir. Hadislerde de melekü’l mevt tabiri geçmektedir. Kur’an da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle beraber bu fiil her işin gerçek faili olan Allah’a da nispet edilir. Nitekim başka ayetlerde (En’am 6/61, Araf 7/37) ölüm meleklerinden “elçilerimiz” diye bahsedilmektedir.”¹²⁰

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Galib, divanında Azrail’den bir yerde bahsetmektedir.

¹¹⁷ Cebeci, Lütfullah, “İsrafil”, DİA, XXII, İstanbul, 2001, s. 180

¹¹⁸ Pala, a.g.e., s. 252

¹¹⁹ En’am 6/73

¹²⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, “Azrail” DİA, IV, İstanbul, 1997, s. 262-263

Behişt-i Hulda yaraşmaz egerçi Azrâil
Rûhunda gamze-i cellâd aceb neden yaraşır
296/81-4

Bunlarla beraber Galib'in divanında Harut ve Marut adlı meleklerden de bahsedilmektedir.

4. HARUT VE MARUT

Arapça asıllı olmayan Harut ve Marut kelimeleri Kur'an'da bir yerde geçer. (Bakara 2/102) Bazı hadislerde nakledilen tarih ve tefsir kitaplarında ayrıntılı bir biçimde yer alan Harut-Marut kıssası farklı isimlerle önceki dinlerde de görülür.

K. Kerim'de Harut'la Marut'un zikredildiği ayet Hz. Süleyman'a atılan iftiralarla Harut ve Marut'un sihir öğretisi hakkında iki ana konuya ait bilgi verir. Müfessirler bu ayetin sihir öğretmenin ve öğrenmenin sakıncalarını vurguladığı konusunda ittifak etmişlerdir. Harut ve Marut'la ilgili ayette yer alan yegâne bilgi onların Babil'de buldukları ve günah olduğu konusunda uyarıda bulunarak insanlara sihir öğrettikleri şeklindedir. Bununla birlikte tarih ve tefsir kitapları özellikle İsrailiyatın etkisiyle konuyu ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Halbuki Harut ve Marut konusunda sahih hiçbir hadis yoktur.

Harut ve Marut'la ilgili rivayetler klâsik Türk edebiyatına da yansımış, şairler özellikle Harut adını anarak K. Kerim'de yer alan kıssanın dışında ve tamamen İsrailî rivayetlere dayanarak konuyu işlemişler, çeşitli telmihlerde bulunmuşlardır. Bu vesile ile Babil (çâh-ı Babil) Harut ve Marut ile bunların öğrettiği büyü etrafında birçok mazmun meydana getirmişlerdir. Divan şiirinde sevgilinin gözleri, gamzesi ve saçları sihir hususunda Harut ve Marut'un ustası sayılır.

“Sevgilinin çene çukuru (çâh-ı zenâh) Babil'deki kuyudan (çâh-ı Babil), Harut da (veya Marut) o kuyuda asılı bulunduğu için sevgilinin zülûflerinden kinayedir. Çünkü sevgilinin zülûfleri çene çukuruna doğru uzanır ve Harut ve Marut da o kuyuda saçlarından asılmış olarak beklemektedir. Sihir öğretmek ve büyücülüğün piri olmak itibarıyla Harut ve ondan kinaye olarak sevgili (gözleri, çene çukuru, saçları veya gamzesi dolayısıyla) bir cadı şeklinde tasvir edilir. Bu durumda sehhar, sevgilinin âşıklarını büyüler ve onların gönüllerini ya zülfünün ucuna asar yahut çene çukurunun

zindanına atar. Sevgili ile âşıkları arasındaki bu macera tam bir fitne hâlidir. Dolayısıyla Harut ile sevgili fitne çıkartmakta da birbirlerine benzerler.”¹²¹

Galib, Harut ve Marut kıssasını ele alırken divan edebiyatı geleneğinin dışına çıkmamış, onun mazmunlarını kullanmış, bu konuda Kur’an’ın zikrettiğinin dışında Harut ve Marut’un kuyuya baş aşağı asılmaları hadisesine telmihte bulunmuştur.

Çâh-ı endîşemde seyr et fitne-i Hârûtunu
Bir nazar kıl gamze-i sehârına âyineden
394/260-4

Es’ada kâdir iken mû’cize Hârût-ı kalem
Râh-ı eş’arda sihr etme büyük câhımdır
290/70-5

Sihr-i Hârûtdan almış dem-i Îsâya rasad
Yerde gökde ne ki var olmadı bî-gâne-i ney
415/304-3

III. DİNÎ KİTAPLAR

“Belli bir düzen içinde bir araya getirilen sözler toplamına kitap adı verilir. Kendisinden türediği ke-te-be fiilinin mastarı olan “el ketb” bir deriyi diğer bir deriye bağlamak demektir. Harf ve seslerin birbirine bağlanarak bir bütün oluşturmaları nedeniyle sözler toplamına kitap denilmiştir. Genelde sözlerin yazıya geçirilmiş toplamına kitap denilmekle birlikte, yazılı olmak şart değildir. Bu nedenle yazılı olmadığı hâlde peygamberlere vahyedilen Allah kelâmına kitap denilir. Bu anlamıyla kitap, genelde vahiy veya vahiy yoluyla indirilmiş tüm ilâhî kitapları, özelde de Allah’ın son vahiylerinin oluşturduğu Kur’an’ı dile getirir.”¹²²

Galib, kitap kelimesini genelde Kur’an anlamıyla kullanmış, bazen de sevgili için teşbih unsuru yapmıştır.

Hak bu kim ayn-ı Kitâb u Sünnet idi mesleki
Nisbet-i bâlâ-yı pîrânında yokdur iştibâh
153/53-2

¹²¹ Demirci, Kürşat, “Harut ve Marut” DİA, XVI, İstanbul, 1997, s. 262-264

¹²² Özalp, Ahmet, “Kitap”, İslâm Ans., III, Şamil Yay., İstanbul, 1991, s. 380

Âlem-i bâlâda seyr eder hurûf-ı âliyât
Mushaf-ı ruhsâra inmiştir kitab oldur ki ol
359/195-5

Galib'in divanında kutsal kitapların sadece ikisinden bahsedilmiştir. Bunlar İncil ve Kur'an'dır. Galib İncil'den İncil-i muharref diye söz etmekte, Kur'an'ı ise İslâmî esaslar çerçevesinde Kur'an-ı Ma'nevî, nâtık Kur'an, âyet-i Kur'an, Kur'an u Sünnet, nass-ı Kur'an, Mushaf gibi kelimeler ve terkiplerle tavsif etmektedir.

1. İNCİL

“İncil, Allah tarafından Hz. İsa'ya gönderilen, Tevrat'ın aslını doğrulayan, K. Kerim tarafından tasdik edilen, bir anlamı da “yol gösterici, aydınlatıcı”¹²³ olan dört büyük kitaptan birisidir.”¹²⁴ “İncil kelimesinin aslı “iyi haber müjde” anlamında Yunanca euaggelion (euangelion) olup Latince'ye evangelium, Fransızca'ya évangile olarak geçmiştir. İngilizce'deki karşılığı ise eski İngilizce “godspel” kelimesinden gelen “gospel” dir. Euaggelion kelimesinin ya doğrudan veya Habeşçe şekli olan “wangel” kanalıyla Arapça'ya İncil olarak geçtiği ileri sürülmektedir.”¹²⁵

“Esas itibariyle Hz. İsa'nın hayatını, mucize ve faaliyetlerini, söylediği hikmetli sözleri, tebliğ etmiş olduğu şariat hakkında peygamberane hakikatleri anlatmak için kullanılır.”¹²⁶

Küfr-i zülf içre nihân olmuş o çeşm-i hâmuş
Deyr-i hüsnünde ne İncîl okur İsâsına bak
341/164-3

Bâga sakız gülüdür mug-beçe-i şervete-pûş
Karşusunda okur İncîl-i muharref sünbül
359/196-2

Hat gelip perçem-i îmâna gelir zann etme
Küfrüne âlet eder safha-i İncîl gibi
Sidre-i sîneme tîr-i nigehe geçmedi âh
Yandı aşk âteşine şeh-per-i Cibrîl gibi
439/24

¹²³ Maide 5/46-48

¹²⁴ Güç, Ahmet, “İncil”, İslâm Ans., VI, Şamil Yay., İstanbul, 1991, s. 153

¹²⁵ Harman, Ömer Faruk, “İncil” DİA, XXII, İstanbul, 2000, s. 230

¹²⁶ Güç, a.g.m., s. 154

2. KUR'AN

“Kur'an kelimesinin türediği kök konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan en önemlisi İslâm vahyinin “ikra” (oku) buyruğu ile başlaması, Kur'an'da “karae” kökünün okuma anlamında on yedi yerde kullanılması ve Kur'an'ın çok okunması tavsiye edilen bir kitap olması gibi sebepler dikkate alındığında Kur'an isminin “okumak” anlamına gelen “karae” fiilinden türediğinin kabul edildiği görüştür.”

Terim anlamıyla ilgili olarak da çeşitli tanımlamalar yapılmış, bunlar büyük ölçüde bir araya getirilerek şöyle bir tarife ulaşılmıştır: “Kur'an, Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fatıha suresiyle başlayıp Nas suresiyle biten, başkalarının benzerlerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelâmdır.”¹²⁷

Hatt-safha-i Kur'an idigin münkîr olanlar
Kur'an'ı dahı safha-i inkâr görürler
287/66-3

Bu söze Kur'an gibi îmân eder ehl-i sühan
Şâ'irin Gâlib tahayyül rütbe-i î'câzıdır
280/55-7

Men' eyleyemez bûs-ı hat-ı la'lini zülfün
Fetvası anun âyet-i Kur'an'a muhâlif
340/162-2

Bütün hulk-ı 'azîmi ma'nî-i Kur'an u Sünnetdir
Bu zıllu'llâha lâyıkdır denirse sâye-i Tûbâ
102/1-20

Ko ilm-i zâ'idi Kur'an âsumâna çıkar
Tashîh-i nüsha-i Pâzend ü Zend edinceye dek
347/175-3

¹²⁷ Birışık, Abdulhamit, “Kur'an”, DİA, XVI, İstanbul, 2000, s. 383

Sermâye-i kevn olan tecellâdır bu
Aşk-ı ezelî denen mu‘ammâdır bu
Ahlâk-ı Muhammedî-i nâtık Kur’an
Ya‘ni ki dil-i Hazret-i Monlâdır bu
447/32

Bir velîdir ki “velâ tahzen” ana oldu hitâb
Nass-ı Kur’an ile makbûl-i Hudâdır bu
53/2-4

Mecâz amma ki tahkîke yakın ta‘birdir bu söz
Cemâl ile celâlin mushafın tefsîrdir bu söz
169/2-5

Şârihedir hakâ‘ik-i esrâr-ı Mesnevî
Olmuş sözü müfessir-i Kur’an-ı ma‘nevî
Gül menba‘ında zemzem-i ‘irfânı eyle nûş
İsmâ‘il oldu reh-ber-i süllâk-ı Mevlevî
442/41

IV. SURE VE AYETLER

Köklü bir İslâmî geleneğin içinde yetişmiş olan divan şairlerinin kaynakları arasında olan sure ve ayetler divanlarda önemli bir yere sahiptir.

“Sözlükte yüksek makam, yüce derece, şan ve şeref, binanın kısım veya katları anlamına gelen sure, ıstılahta K. Kerim’in biri diğerinden ayrılmış yüz on dört bölümden oluşan parçalarıdır.”¹²⁸

“Ayete ise Allah’ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamındadır. Ayetin sözlükteki asıl anlamı “bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet” tir. Buna bağlı olarak açık alâmet, delil, ibret, işaret gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Terimde ise K.Kerim’deki surelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmaması açısından Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğerinden ayırdığı yahut da harfler topluluğundan oluştuğu için ayet diye adlandırılmıştır.”¹²⁹

¹²⁸ Turgut, Ali, Tefsir Usulü Kaynakları, N.U.İ.F. Yay., İstanbul, 1991, s. 89

¹²⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, Çetin Abdurrahman, “Ayete”, DİA, IV, İstanbul 1991, s. 242

Divan edebiyatında ayetler iktibas yoluyla kullanılır. “Esasen bir bedi’ ıstılah olan iktibas, ayetten, hadisten alınan bir parça ile sözü tezyin ve manayı teyit etmektir.”¹³⁰ Şeyh Galib de sözünü güzelleştirmek ve delil getirerek manayı kuvvetlendirmek maksadıyla şiirinin pek çok yerinde sure ve ayetleri kullanmıştır. Böylece biz onun divanında bazen cümle, bazen kelime, bazen de telmih şeklinde iktibas olunmuş pek çok ayete tesadüf etmekteyiz.

Diğer taraftan kelime olarak ayet, bazen “alâmet ve belirti” gibi manalarında tevriyeli kullanılmış, bazen sevgili için teşbih unsuru olmuş, bazen de ayet-i nur, cû’ ayeti gibi tanınmış adlarıyla zikredilmiştir.

Belki mihr ü mâhı etmişdir zebân ile dehân
Pîr-i çarh “âyât-ı lutfun” eyler ezber rûz u şeb
49/1-10

“Âyet-i Yâsin” ye’s okur gelip hatt-ı ruhun
Bir gün ümmid-i kesersen dîde-i bîmârdan
459/57

Hat-ı rûyun ki dikkatlerle ta’zîm üzre yazmışlar
Meger “âyât-ı Nemli” safha-i sîm üzre yazmışlar
302/94-1

Gâlib gelir elbette hat-ı sâhîr-i çeşme
Hiç “âyât-ı ihlâs”a tayansın mı füsûndur
300/89-6

Zülf-veş kâfirdir ol da mezheb-i uşşâk da
“Âyet-i Furkân-ı” hüsne ta’bîr etdi hat
332/148-2

Bir feyz edip ol pertev-i didârdan işrâk
Hep “âyet-i nûr”¹³¹ oldu gelen taraf-ı lisâna
110/5-5

Agzına vâ’iz-i şehrin yaraşır vasf-ı ta’am
Lîk “cû’ ayeti”¹³² tefsîrini tutdurdu sıyam
371/218-1

¹³⁰ Tahîru’l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı, Enderun K. İstanbul, 1994, s. 61

¹³¹ Nur 24/35

¹³² Bakara 2/155

Galib ayetleri zikrederken genellikle ayetlerin tamamını almamış, birkaç kelime iktibas etmiştir. Ayetin tamamının zikredildiği sadece bir beyit vardır. İktibas edilen bu ayetlerin konularına baktığımızda, en güzel mevla ve en güzel yardımcı, kâinatın tek yaratıcısı Allah, Hz. Musa, Hz. Nuh, Hz. Meryem, Hz. Âdem, Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir’le ilgili bazı meseleleri, ölüm ve kıyametle ilgili hususları görürüz.

Egerçi vâkıf-ı esrâr pîr-i fâni idi
Erişdi gûşuna hem “küll-i men aleyha fân”¹³³
151/49-4

Çekme gam dest-gîrdir Allah
Kula “ni‘men nasîr”dir Allah¹³⁴
413/302-1

“Len terâni”¹³⁵ senci-i tenzîh idi çün kim murâd
Ya‘nî çün dil âb-ı şerm-i Kûh-ı Tûr etdin beni
430/332-8

Sevâd-ı milketidir keşti-i Nûh-ı neciyyu’llah
Necât ümîd edenler işte “bismi’llahî mecrâha”¹³⁶
103/1-25

Açılır hem-çü nev-bahâr bu bâb
Bed-du‘â-yı dil-i “ülü’l-elbâb”¹³⁷
453/5

“Semme vechu’llah”¹³⁸ la burhân-ı yakîn
Kâbe-i kûyu mataf-ı ârifin
150/8-3

¹³³ Rahman 55/26

¹³⁴ Hacc 22/78

¹³⁵ Araf 7/143

¹³⁶ Hud 11/41

¹³⁷ Bakara 2/179, Talak 65/10

¹³⁸ Bakara 2/115

Sultân-ı rusûl şâh-ı mümeccedsin efendim
Bî- çârelere devlet-i sermedsin efendim
Divân-ı İlâhîde ser-amedsin efendim
Menşûr-ı “le‘amruk”le¹³⁹ müeyyedsin efendim
187/1-1

Ey ki tığ-ı çeşm-i “mazagına”¹⁴⁰ kurban olduğum
Görme lâyıık hûn-ı hasret içre galtan olduğum
188/2-1

Ey nây-ı aceb sırr-ı Hudâsın neysin
Hem nahl u hem âteş-i hüdasın neysin
Yahşî yaraşır “innî ene’llah”¹⁴¹ sana
Mûsâsın esasın ejdehâsın neysin
449/41

Cîbrîl-i hayâlîmle sûrag-ı ceberûtum
Amma nîdeyim kurb-ı “ev ednâ”¹⁴² da garîbim
368/211-2

Cümle bir “kün”¹⁴³ den nümâyandır vücûd-ı kâinât
Bâ’is-i îcâd-ı kevn olan hitâb oldur ki ol
358/195-3

Bir velîdir ki “velâ tahzen”¹⁴⁴ ana oldu hitâb
Nass-ı Kur’an ile makbûl-i Hudâdır Sıddîk
53/2-4

¹³⁹ Hicr 15/72

¹⁴⁰ Necm 53/17 Belirtildiğine göre burada miraç gecesinde Peygamber Efendimiz’in gözünün maksudundan başkasına asla ağmadığı, onu şaşmadığıdır ki gerek bu ayet gerekse ondan sonraki ayetler, Hz. Muhammed Mustafa’nın kendiliğinden, kendi rey ve hevasından bir şey söylemediğini, miraç gecesinde (Cebraîl’in ona) yaklaştığını, bir başka seferde de Sidretü’l-Münteha’nın yanında gördüğünü, özetle en yetkin müfessirlerin reyine nazaran Efendimiz’in miraç gecesinde Allah Teala’yı müşahede mazhariyetine erdiğini göstermektedir. Böylece hiçbir peygambere nasip olmayan bizzat “Ru’yetü’llah müşahede” imtiyazı peygambelerin en erdemlisi ve en mükemmeli olan Hz. Muhammed’e bahşedilmiş olmaktadır. (Karahân, Abdülkadir, “Hazreti Peygamber Övgüsünde Şeyh Galib’in İki Müseddesi Üzerine”, Şeyh Galib Kitabı, (Haz. Beşir Ayyazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 1995, s. 155)

¹⁴¹ Kasas 28/30

¹⁴² Necm 53/9

¹⁴³ Bakara 2/117

¹⁴⁴ Tevbe 9/40

Sâni isneyn-i Muhammed dedi Hallâk-ı Azîm
“İzhümâ”¹⁴⁵ kavlini seyr et ne hümâdır Sıddîk

52/2-2

Nûr-ı mihr-i subh-ı “ma evha”¹⁴⁶ meh-i isrâ ki ol
Olmasa kef-i efsûs ederler rûz u şeb

50/1-20

Pehlevân-ı “Kâbe Kavseyn”¹⁴⁷ mâh çevgen mihr gûy
Ol ki rahş-ı Sidrede cevlân eyler rûz u şeb

50/1-21

Mihr u meh gahi ufûl u geh gurûb ile geçüp
Daima burhân-ı “innî”¹⁴⁸ ye verir fer rûz u şeb

49/1-6

Kışla zannetme ki bir çarh-ı şihâb efşendir
Dag urur düşmene mânende-i “şeytân-i racim”¹⁴⁹

125/18-6

Zâhir u bâtında şâh oldur hemân
Ber-devâm etsin anı “Rabbü’r-Rahîm”¹⁵⁰

117/10-16

Diriga eyleyip aheng-i rihlet
Sadâ-yı “ırcı-i”¹⁵¹ den oldu bî-tab

155/57-2

“Nefahnâ”¹⁵² nefhasın gûş etmeyenler nâyı bilmezler
Miyân u cân u cânânda bu hûyihâyı bilmezler
Nefes nâ-âşinâlar gevher-i manâyı bilmezler

203/8-1

¹⁴⁵ Tevbe 9/40
¹⁴⁶ Necm 53/10
¹⁴⁷ Necm 53/9
¹⁴⁸ Taha 20/14
¹⁴⁹ Al-i İmran 3/36
¹⁵⁰ Yasin 36/58
¹⁵¹ Fecr 89/27-30
¹⁵² Enbiya 21/91, Tahrim 66/12, Hicr 15/27

Der gören mecmua-i esrârını budur hemân
“Tâmmetü'l-Kübrâ”¹⁵³ da cem‘ olan kibâr-ı Kübrevî
60/10-5

Gelip mevt-i irâdi “ihn-i menfûş”¹⁵⁴ etmiş eczâsın
Hüveydâ her yanından Tâmmetü'l-Kübrânın âsarı
71/15-12

Mâh-ı sadrında “elem neşrah”¹⁵⁵ ayan çün mihr-i aşk
Kalb-i pâkîn li me‘allah ile hoş-ter rûz u şeb
51/1/36

Gören pîşâni-i ikbâlîni idrâk eder Hakk’a
Kimünçün va‘z olunmuş “mâ tekaddem”¹⁵⁶ lafz-ı şâhenşâh
109/4-14

beytinde Galib “mâ tekaddem” kelimesini ayetten lafzen iktibas etmiştir. Bu ayette Mekke’nin ve diğer memleketlerin fethine sebep olacak Hudeybiye Antlaşması’ndan bahsedilirken bu işin büyük sevaba ve günahların bağışlanmasına sebep olacağı ifade edilmektedir. Galib ise beytinde topçu kışlalarının yeniden inşa edilmesinin ayette zikredilen Mekke’nin fethi gibi hayırlı bir iş olduğunu ve bunları inşa ettiren III. Selim’in affa vesile olacağını ima etmektedir.¹⁵⁷

“Akrazu’llah”¹⁵⁸ da sermâyesin etdi îsâr
Sûret-i müntehâb-ı fakr u fenâdır Sıddîk
53/2-11

Yek-zebândır melekü’r “ra’d”¹⁵⁹ ile her humbarası
Sûre-i Nasrı eder leşker-i gayba ta’lîm
125/18-8

¹⁵³ Naziat 79/34

¹⁵⁴ Karia 101/4-5

¹⁵⁵ İnşirah 94/1

¹⁵⁶ Fetih 48/1,2

¹⁵⁷ Okçu, Naci, a.g.e., s.54

¹⁵⁸ Hadid 57/18

¹⁵⁹ Ra’d 13/13

Şedd-i miyân-ı cilveden etdi “belî”¹⁶⁰ makâmına
Masraf-ı âha sînedede kalmadı mâye n’eyleyim
379/232-2

Mîhr ü meh kim âlemi pür-nûr eder her rûz u şeb
Encüm ü şebnemle hoş “tesbîh”¹⁶¹ ederler rûz u şeb
49/1-1

“Yukarıdaki beyitte Galib ay ve yıldızların gece ve gündüz âleme nur saçtıklarını ve her an Allah’ı tesbih ettiklerini ifade ederken şükürün mana ve ehemmiyetini işaret etmektedir. Şair bu beytindeki manayı ayetten mana itibariyle iktibas etmiştir.”¹⁶²

Ne vîrân dîde-i ehl-i basirettir ana revzen
Aceb mi “ankebûtî”¹⁶³ perdelerden olsa astarı
71/15-6

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen
“Secde-fermâ-yı melek”¹⁶⁴ zât-ı mükerremsin sen
Bildigin gibi degil cümleden akdemsin sen
Rûhsun “nefha-i Cîbrîl”¹⁶⁵ ile tev’emsin sen
Sırr-ı Haksın mesel-i İsf-i Meryemsin sen
179/10-1

Kandîl-i dil ki şu’le-i meyden ferâğı var
Yâkuttur ki çeşm-i terinden çerâğı var
283/60-1

“Yanıp tutuşması için aşk ve şarap alevi gibi harici şeylere muhtaç olmayan gönül kandili bir yakuttur ki, meş’alesi ince ve hassas bünyesindedir.”

Bu beyitte kandil “ışık”, bilhassa tutuşmak için harici bir aleve muhtaç olmamak hususları bizi derhal bir ayet-i kerimeye götürür:“Allah göklerin ve yerin

¹⁶⁰ Araf 7/172

¹⁶¹ Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tesbih etmektedir. O azizdir. Her şeye galiptir. Hakimdir, işinde hikmet sahibidir. Hadid 57/1

¹⁶² Okçu, a.g.e., s.55

¹⁶³ Ankebut 29/41

¹⁶⁴ Bakara 2/34

¹⁶⁵ Enbiya 21/91, Tahrîm 66/12

nurudur. Onun nurunun sıfatı, sanki içinde bir cerağ bulunan hücredir. O cerağ bir sırça (kandil) içindedir. O sırça da sanki, inci gibi parlayan bir yıldızdır ki güneşin doğduğu yere de, battığı yere de nisbeti olamayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı kendisine bir ateş dokunmazsa da hemen ışık verir. Bu ışık da nur üstüne nurdur. Allah kimi dilerse nuruna kavuşturur. Allah insanlara meseller irad eder. O her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁶⁶

“Bu ayet-i kerimeyi tefsirciler, mutasavvıflar türlü türlü tefsir etmişlerdir. Mutasavvıflar, göklerin ve yerin nuru olan Allah’ı onun nurunun yegâne tecelli ettiği yer olan gönül olarak almışlardır. Şeyh Galib de on kelime içinde, bunu tasavvuf bakımından serh ve izah etmiştir. Şeyh Sa’dî-i Şîrazi de şöyle der: “Bir gönül elde et Hacc-ı Ekber budur. Binlerce Kâbe’den bir gönül yeğdir. Kâbe Hz. İbrahim’in yaptığı bir binadır. Gönül Allah’ın nazar ettiği yerdir.” Kâbe sadece bir semboldür. Gönül olmayınca Kâbe de yoktur. Çünkü Hakk’ı idrak edebilen gönüldür. Bu nur bu şuur yani.”¹⁶⁷

Mûy ı sefid subh-ı Nişabur-ı raşedir

Cûş-ı şarâb-ı la’l-i sirişkin de çâğı var

283/60-2

“Beyaz saç, titreme Nişabur’un sabahıdır. Göz yaşının la’l renkli şarabının coşup kabarmasının da zamanı vardır. Bir de çağlaması vardır.”

“Şair la’lin şarap rengine köpürüp yeryüzüne çıkması ile Zilzal suresinin ilk üç ayetine telmihte bulunuyor.”¹⁶⁸ “La’l yer altında kıymetli bir taştır. Köpürüp yeryüzüne çıkması zelzele neticesinde olmaktadır. Ayrıca beyitte geçen Nişabur şehri zelzeleleriyle ünlü bir şehirdir.”¹⁶⁹

“Ve’t-tûr”¹⁷⁰ deyip feth-i kelâm eyledi vâ’iz

Fir’avnda takrîri tamâm eyledi vâ’iz

333/150-1

¹⁶⁶ Nur 24/35

¹⁶⁷ Tarlan, Ali Nihat, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul, 1981, s. 94-95

¹⁶⁸ Yer kendisine ait şiddetli bir sarsıntı ile zelzeleye uğratıldığı, bütün ağırlıklarını (hazinelerini) dışarıya fırlatıp attığı, insan buna ne oluyor dediği zaman. (Zilzal 99/1-2-3)

¹⁶⁹ Tarlan, a.g.e., s. 97

¹⁷⁰ Tur 52/1

Mihr-i burc-ı “ve’ d-duhâ”¹⁷¹ vü mâh “ve’ l-leyl-i”¹⁷² münîf
Es-salât eyler cenâbına melekler rûz u şeb
50/1-27

Bunlarla birlikte Galib, Fetih, Şems, Neml, Nasr surelerine de şiirinde yer vermiştir. Bunlar sevgilinin ayva tüyleri için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Kaldı da’vamız kıyâmet rûzunun ahşamına
“Sûre-i Şemsi”¹⁷³ bugün zulmetle tefsîr etdi hat
332/148-3

“Sûre-i Feth”¹⁷⁴ oldu hatt levh-i ruh-ı zîbasına
Medd-i ebrû medd-i bismi’llahdır bâlâsına
94/27-1

Dehân u hatt-ı lebin vâv-ı neshe benzetsem
O vâva “Sûre-i Ve’n-Neml”¹⁷⁵ evveli derler
285/63-3

V. HADİSLER VE DİNİ KAYNAKLI SÖZLER

1. Hadisler

Divan edebiyatının önemli kaynaklarından biri olan “hadis sözlükte “eski” anlamındaki kadimin zıddıdır. Tahdis mastarından isim olup haber manasına gelir. İnsana uyanıkken veya uykuda duyurulmak yahut vahyedilmek suretiyle iletilen her söze ayrıca anlatılan kıssaya ve yapılan konuşmaya da hadis denmektedir. Sahabe devrinde ve daha sonraki dönemlerde bu kelime Resul-i Ekrem’in sözleriyle, onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberler anlamında kullanılmıştır.”¹⁷⁶

Şeyh Galib, ayetler kadar sık olmasa da şiirlerinde hadislerden de lafzen ve manen iktibaslarda bulunmuştur. Galib’in şiirinde bulunan hadisler genellikle, mutasavvıfların çok kullandığı, hadis münekkitlerinin ise sahih bulmadığı ya da uydurma kabul ettiği hadislerdir.

¹⁷¹ Duha 93/1

¹⁷² Leyl 92/1

¹⁷³ Şems 91/1

¹⁷⁴ Feth 48/1

¹⁷⁵ Neml 27/1

¹⁷⁶ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, DİA, XV, İstanbul, 1997, s. 27,28

Mâh-ı sadrında elem neşrah ayân çün mihr-i aşk
Kalb-i pâkîn “li me‘allah”¹⁷⁷ ile hoş-ter rûz u şeb
51/1-36

“Hazret-i Peygamber’in göğsü açıldığı zaman iman, ilim, nur ve ilâhî sırlarla doldurulmuştur. Bütün bu lütuflara mazhar ve bu sırlara vakıf yegâne beşer yüce Peygamber’dir. Onun kalben Cenab-ı Hakk’a olan yakınlığını bildiren, yalnızca Allah ve habibi arasındaki müstesna zamanlara işaret eden “li me‘allah” hadisi ile “elem neşrah” ayeti Şeyh Galib’in şairane dehasıyla bir araya getirilir. Hz. Peygamber gece ve gündüz her an Cenab-ı Hakk’a kalben bağlanırken ayın ışığını güneşten aldığı gibi onun ay gibi parlak göğsünde “elem neşrah” ayetinin nişanı bir güneş gibi parlar.”¹⁷⁸

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen

179/10-1

“Ey gönül ey gönül neden bu kadar gamla dolusun? Yıkık döküksün ama tılsımlı bir hazine (define) sin.”

“Eskiden parayı, hazineyi, defineyi dikkati çekmemek için harap yerlere gömerler, bulunmaması için üfürükçülere tılsım yaptırırlar ve bu sebeple buna dokunmak isteyene büyük bir yılanın görüneceğine inanırlardı. Bu yüzden edebiyatımızda define, harap yer ve yılan genellikle beraber kullanılırdı. Keza burada hadis-i kutsî kabul edilen “ben kırık gönüllerin katındayım” anlamındaki söze de işaret vardır.”¹⁷⁹

Mihr ü meh leşker şâhenşâha şefaat-perverâ
Ey ki zâtın mani-i “Levlâk”e mazhar rûz u şeb

51/1-35

“Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım” sözünü hadis bilginleri (Saganî başta olmak üzere) uydurma hadisler bölümünde gösterirler, lâfız itibariyle böyle bir kutsî hadis olmadığını savunurlar. Bu bilginlerden bir kısmı bu söz hadis olmasa bile Deylemî’nin İbn Abbas’tan merfu olarak rivayet ettiği şu hadise “Cebrail

¹⁷⁷ Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki oraya ne nebiyy-i mürsel sığar ne de melik-i mukarreb. (el-Acluni, Keşfu’l-Hafa II, Hadis no: 2159, Beyrut, H.1352, s. 173)

¹⁷⁸ Yeniterzi, a.g.e., s. 251

¹⁷⁹ Alparslan, a.g.e., s. 49

bana geldi ve dedi: Allah Teala buyuruyor: Ya Muhammed sen olmasaydın cenneti yaratmazdım, sen olmasaydın cehennemi yaratmazdım.” Başka bir rivayette, “Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.” uyduğu için meal bakımından hadis sayılır derler.¹⁸⁰

Rumûz-ı “küntü kenzi”¹⁸¹ dinle humdan

Hurûşu kün kelâmın eyler işrâb

256/15-3

“Ben bir gizli hazine idim bilinmek istedim ve halkı (varlık âlemini ve insanı) yarattım.” Mealindeki bu hadis-î kutsî mutasavvıflar tarafından: “Ben ilm-i zatiyyede malumatla tecelli etmişim, bilinmek istedim, halkı halkettim. Bütün mevcudat yalnızca Hakkı bilmek ve vech-i ehadiyyeti seyretmek için bu âleme geldi şeklinde şerh edilir. Bu hadis gizli hazine manasında “kenz-i mahfi” ibaresi ile kısaltılır. Gizlilerin en gizlisi olan bu hazine gayb-ı mutlaktaki hüviyyet-i ehadiyyedir ki bütün batınların batınıdır. Bir diğer ismi de Hakikat-ı Muhammediyyedir. Hakikat-ı Muhammediyye de ta‘ayyün-i İlâhî’nin evveli olan hüviyyet-i zatiyyedir. Bütün hakikatlerden önce vücut bulduğu için ona hakikatü’l-hakayık denilir. Bütün bunlar kâinatın yaratılışını izahta birer mertebe olarak isimlendirilmiştir. Allah kendi birliğini adeta bir aynadan seyretmek için Hz. Muhammed’i, onun nurundan da bütün varlık âlemlerini ve insanı yaratmıştır.¹⁸²

“Mâ arefnâ” ki bak el aczi ani’l idrâke

Bir niyâm içre meger tıg-ı dü-tâdır Sıddîk

53/2-12

“Ya Rab seni zatına yaraşır şekilde bilmedik” şeklinde rivayet edilen ve suffilerce hadis kabul edilen bir sözden alınmadır. Bu sözün gerçek hadis olması şüphelidir.¹⁸³

¹⁸⁰ Yılmaz, Mehmet, Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözlere, Enderun K., İstanbul, 1992, s. 113 (Saganî mevzudur der. Ben hadis olmasa da manası sahihdir derim. El Acluni, Keşfu’l Hafâ, II, H.N. 2123, Beyrut, 1352, s. 164)

¹⁸¹ “Bilinmeyen bir hazine idim. Bilinmeyi istedim. Halkı yarattım. Beni onlara öğrettim. Onlar da beni bildiler.” Senedinin zayıf mı sahih mi olduğu bilinmiyor. Kari (Aliyyül): “Manası ‘Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım’ ayetine dayanarak sahihdir.” demektedir. Dillerde “Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim ve beni bilsinler diye halkı yarattım.” şeklinde meşhur olmuştur. Suffilerin sözlerinde çokça kullanılmıştır. Ona güvenmişler ve kendi usullerini onun üzerine bina etmişlerdir.(Aclûni, Keşfü’l- Hafâ, II, H.N.: 2016, Beyrut, 1352, s. 132)

¹⁸² Yeniterzi, a.g.e., s. 151

¹⁸³ Yılmaz, (1992), a.g.e., s. 117

Ebrûvânında yazar ol seyyid-i âl-i tebâr

“Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zü’lfikâr

456/33

“Ali’den başka genç (yiğit, er) Zülfikardan keskin kılıç yoktur.” veya “Ali gibi kahraman kimse, onun kılıcı gibi kılıç yoktur.”

“Zülfikar, Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye armağan ettiği ve Hz. Ali’nin kahramanca kullanmasıyla ün kazanmış, ucu çatallı, meşhur kılıçtır. Sahih hadis kitaplarında böyle bir söz yoktur. Hasan b. Urka ve Muhammed b. Ali el-Bakır yollarından, Bedir Savaşı esnasında gökten bir melek böyle çağırdı diye bir rivayet varsa da rivayet yolları zayıf olduğu için itimada şayan değildir. Bedir Savaşı’nda böyle bir ses gelse önce Hz. Peygamber’in duyması ve haber vermesi gerekirdi.”¹⁸⁴

Bir kâfire kim ben eyleyem sarf-ı nigâh

Buthâne-i imkâna dolar şu’le-i âh

Tesbîhini şeyh dâm-ı tezvîr eyler

“Lâ havle velâ kuvvete illâ bi’llâh”

449/42

“Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cennet hazinelerinden bir hazinedir.” şeklinde rivayet vardır. Taberanî Cabir’den şu şekilde rivayet etmiştir: “Lâ havle velâ kuvvete illâ billah doksan dokuz derde devadır.”¹⁸⁵

O hayr endişedir “ahvâl ise niyyâta raci’dir”¹⁸⁶

Aceb mi hayra tebdîl olsa her bir kârın encâmı

79/18-12

2. Dinî Kaynaklı Sözler

Galib’in divanında geçen dinî kaynaklı sözleri şu şekilde sıralayabiliriz: Bareka’llah, levhaşa’llah, va’llahi, hamdüli’llah, bi’llah, saneka’llah, allema’llah, halku’llah, te’ala’llah, eyva’llah, ehlu’llah, bismi’llah, nassaraka’llah, eyyedeka’llah, lebbeyk, intaka’llah, ricalu’llah, fi sebîli’llah, e’s-sala ve hayye ale’s-salah.

¹⁸⁴ Yılmaz, (1992), a.g.e., s. 100

¹⁸⁵ Aclunî, Keşfü’l-Hafa, II, H.N.:3062, s. 362

¹⁸⁶ “Ameller niyetlere göredir. Kişi için niyet ettiği şey vardır. Kimin niyeti Allah ve Rasulüne hicret etmekse onun hicreti Allah ve Rasulünedir. Kimin hicreti kadına ise onunla nikahlanır. Kişinin hicreti hicret ettiği şeyedir.” (Aclûni, Keşfü’l-Hafa, I, Beyrut, 1351, s. 11)

Bi'llâh yuf bu şu'bede-i hîç-kâra yuf
Yuf kadr-i câh u tantena-i iştihâra yuf
338/160-1

Sandı lebbeyk sadâsını rakibândandır
Kâbede şöret-i Leylâsına hayrân idi Kays
324/131-8

İntaka'llâh münîf oldu bu râzı gûyâ
Şi'rime varsa cevâb Es'ad-ı üstad yazar
295/79-7

E's-salâ ey pehlevânân-ı mahabbet e's-salâ
Nerre-şîri yok mu meydânın Nerîmansız mıdır
294/77-2

Bir ummân-ı atâ bu cûşiş-i ihsâna eyva'llah
Muvaffak oldu dünya böyle bir sultâna aşk olsun
119/13-7

Levhaşa'llâh hoşâ kasr-ı mu'allâdır bu
Kâh-ı zer-tâk-ı felekten dahı bâlâdır bu
138/35-1

Şarktan tâ garba dek ol âfitâb-ı iffetin
Var ise gelsin nazîri işte hayye ale's-salah
147/44-2

VI. PEYGAMBERLER

“Sözlükte “haber getiren kişi” manasına kullanılan peygamber kelimesinin terimdeki manası “Allah Teala'nın kullarına emir ve yasaklarını bildirmek ve onlara hakkı, doğruyu ve yanlışı açıklamak üzere seçip görevlendirdiği ilâhî elçidir. K.Kerim'de “nebi” veya “enbiya”, bazen de “rasul” veya “rusul” diye geçer.”¹⁸⁷ “Bunların Allah'ın peygamberi oldukları kişiliklerindeki yüksek vasıflardan ve Allah tarafından kendilerine verilen mucizelerden sabit olmuştur.”¹⁸⁸

Şeyh Galib peygamber kelimesini umumiyetle kaside veya tarih yazdığı kişiler için teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Onun III. Selim'e yazdığı;

¹⁸⁷ Döndüren, Hamdi, “Peygamberlere İman”, İslâm Ans., Şamil Yay. V, İstanbul, 1992, s. 201

¹⁸⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslâm İlmihali, Bilmen Yay., İstanbul, s. 21

Meydân-ı nazma çıkdı kalem Kahramân gibi
Aldı cihânı kabzaya sâhib-kırân gibi

65/13-1

beytiyle başlayan kasidesinde III. Selim'in yaratılışını şu şekilde tavsif etmektedir:

Bir hulku var ki mecma-ı ahlâk-ı âliye
Lutf-ı tubâ'-ı hazret-i peygamberân gibi

66/13-22

Galib'in divanında on beş tane peygamberin ismi geçmektedir. Bu peygamberler meşhur oldukları tarihi vakalar ve durumlar çerçevesinde veya teşbih unsuru olarak divanda yer almaktadırlar.

1. HZ. ÂDEM

“Âdem semavî dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve ilk peygamberdir. K. Kerim'de Âdem hakkında birçok ayet vardır.¹⁸⁹ Yine birçok hadislerde adı geçen Âdem, Ebu'l Beşer (insanlığın babası) künyesiyle ve “safiyullah (Allahın temiz kulu kulu)” sıfatıyla anılır.”

“Âdem insanlığın babası olduğu için kelime olarak “insan” anlamına da kullanılır. Gerek dinî gerekse din dışı Türk Edebiyatında Âdem peygamberin kıssalarından geniş çapta faydalanılmıştır. Şairler ilk insanın hayatını, Kur'an'da anlatıldığı şekilden, tefsirlerdeki efsanevî teferruata kadar gerekli gördükleri her yerde ve her vesile ile anmışlardır.”¹⁹⁰

Galib de ünlü mesnevîsi Hüsni ü Aşk'ta Hz. Âdemi “Ebu'l Beşer”¹⁹¹ olarak tavsif etmiş, divanında ise cennet, secde, devr-i Âdem münasebetleriyle zikretmiştir

On sekiz bin âlemi ser-geşte etmiş cilvesi
Devr-i Âdemden beru manzûr-ı ma'nâdır semâ.

335/153-4

¹⁸⁹ bkz. Bakara 2/31, 33,34,37; Al-i İmran 3/33, 59; Maide 5/27; A'raf 7/11,19,26,27,31,172

¹⁹⁰ Pala, a.g.e., s. 16,17

¹⁹¹ Âdem ki Cenâb-ı Bü'l-Beşerdir.

Bağ-ı nebevî de bir secerdir. (Hüsni ü Aşk, Şeyh Galib, (Nesre Çev.: Muhammet Nur Doğan) Ötüken, İstanbul 2002, s. 26)

“Sema’ın” cilvesi yani tavrı, görünüşü on sekiz bin âlemin başını döndürmüştür. Âdem devrinden beri sema’ın manası herkesin dikkatini çekmiş ve herkes tarafından düşünülmüştür.”

“İslâm filozoflarına göre, yaratıcı kudret -tanrı- önce aktif olarak zuhur etmiş, görünmüş akl-ı küll denen bu faaliyet, nefs-i küll denen pasif bir sıfat meydana getirmiş; bu iki sıfattan da dokuz kat gök hasıl olmuştur. Daha sonra hava, ateş, su ve toprak denen dört unsur ve bunun göklerle birleşmesinden de maden, bitki ve hayvan denen üç çocuk meydana gelmiştir. Bunların hepsi on sekiz eder. Her biri meydana geliştiki çokluk itibariyle ve Araplarca son sayı olan binle ifade edilmiş ve on sekiz bin âlem sözü meydana çıkmıştır.”¹⁹²

Âdeme muttasıl ol ki cudâ olmayasın

Secdeler eyle ki merdûd-ı Hudâ olmayasın

180/10-5

Hicrân dile nüvîd-i Behişt-i vîsaldır

Yok iktidâr elde çü ebnâ-yı Âdemiz

321/127-3

Âdeme böyle cefâ lâyıık-ı Allâh olmaz

Ser-i kûyun sânemâ mûcib-i Cennet degile

411/298-4

2. HZ. İDRİS

“Kendisine otuz sayfa ilâhî emir gönderilen İdris peygamber ilk defa rakam ve yazı yazıp elbise diken kişidir. Bu yüzden kâtip ve terzilerin piri sayılır. Diri iken Allah tarafından göklere çekilmiş ve meleklerle öğretmen olmuştur. Dünyada üç yüz atmış sene yaşadığı rivayet edilir. Cebrail ilk defa ona vahiy getirmiştir. İdris peygamberin yeryüzünde ilk defa tıp ve nücum (yıldızlar) bilgisini yayan kişi olduğuna inanılır.”¹⁹³

İdris peygamber Galib’in divanında göğçe çekilmesi beyanında bir yerde zikredilmektedir.

¹⁹² Alparslan, a.g.e., s. 109

¹⁹³ Pala, a.g.e., s. 240

Ma‘rifet aldı anı rütbe-i istishâba
Sanma kim tâli‘i a‘lâya çeker İdrîsi

431/334-7

3. HZ. NUH

Hiz. İdris göge çekildikten sonra doğru yoldan ayrılan ve putlara tapmaya başlayan Âdemoğullarına Cenab-ı Hak Nuh peygamberi göndermiştir. Tufan hadisesinden sonra insanlar Nuh'un üç oğlundan türemiştir. Onun için Nuh (a.s.)'a "ikinci Âdem" denilir. Nuh peygamber bin veya dokuz yüz elli yıl yaşamıştır. Bu nedenle "Nuh ömrü" deyimi halk arasında yaygınlaşmıştır.

Hiz. Nuh Şeyh Galib'in şiirlerinde tufan hadisesi sebebiyle anılır.

Sevâd-ı milketidir keşti-i Nûh-ı neciyyu'llah
Necâd ümid edenler işte bismi'llahi mecrâhâ

103/1-25

diyerek Nuh tufanından bahisle tufandan kurtulmak isteyenlerin gemiye "bismillah" ile bindiklerini ve bu geminin büyük bir mülkiyet oluşunu ifade ederken, Nuh peygamberi "Neciyyullah" tabiri ile tavsif etmektedir.¹⁹⁴

Nâ-hudâ Nûh-ı nebi olduğu dem şek yoktur
Gavta-i varta-i tûfan bu nevbet de geçer

309/106-3

"Bu beyitte Nuh peygamber kaptan olarak zikredilir ve Şeyh Galib kaptanı Nuh olan geminin tufandan müteessir olmasının düşünölemeyeceğini çünkü tufanın Nuh peygamberin nöbette olduğu zaman cereyan ettiğini ifade eder. Bu suretle Nuh, tufan ve nâ-hudâ kelimeleri arasındaki münasebete işarete eder."¹⁹⁵

Nevha-i derd ile Nûh olmuş idi deşlerde
Gîrye-hîz-i müje-i hâr-ı mugaylân idi Kays

324/131-4

¹⁹⁴ Okçu, a.g.e., s.38

¹⁹⁵ Okçu, a.g.e., s. 38

Ey çeşm-i cihân-peymâ hîç eşk-i terin yok mu
Tûfân-ı mahabbetsin yohsa güherin yok mu
425/323-1

4. HZ. İBRAHİM

“Hz. İbrahim’in hayatı ve kıssaları hakkında Kur’an’da geniş malumat vardır.”¹⁹⁶ “Lâkabı Hanîfdir. Peygamberimiz onun hakkında “Atalarımın bana en çok benzeyen odur” buyurmuştur. Allah tarafından ilâhî nizam olarak yirmi sahife indirilmiştir.”¹⁹⁷

Şeyh Galib Hz. İbrahim’i İsmail, kurban, Kâbe, ateş, tevhit, cömertlik, münasebetleriyle ele almıştır. İbrahim peygamber Hakk’a karşı muhabbeti, safveti, teslimiyeti, ihlâsı, tefekkürü ve ahde vefası dolayısıyla Allah dostu (halilullah) ünvanını almıştır.

Ücret-i îmân mıdır hân-ı Halilu’lah-ı aşk
Yohsa mihmân-hâne-i tevhîd mihmânsız mıdır
294/77-5

ifadesiyle Galib Hz. İbrahim’i “Hân-ı halilu’llah” (Halilullah sofrası) mihmân-hân (misafirhane) ve mihmân (misafir) kelimeleriyle zikretmek suretiyle bu peygamberin misafir severliğini dolayısıyla da cömertliğini zikretmektedir.¹⁹⁸

Ayrıca bu beyitteki tevhit kelimesinden hareketle Hz. İbrahim’in putları kırmasına ve gönül denilen o en güzel misafirhanede tek bir sevgiliyi ağırlamasına telmihte bulunulmuştur.

Ne bahr-ı şu’leden eyler güzer olup pey-rev
Halîl-i âteşe Efrasiyâb-ı âlemi âb
257/16-2

Yazdı ta ki Harem-i Kâbeye bu beyt-i Halîl
Kaşları yayına kurbân olayım İsmâ’îl
460/70

¹⁹⁶ bkz. Bakara 2/127; En’am 6/74,79; Enbiya 21/58,70; Sayfa 37/91,107; İbrahim 14/37; Hud 11/73; Zariyat 51/30

¹⁹⁷ Pala, a.g.e., s. 239

¹⁹⁸ Okçu, a.g.e., s. 38,39

5. HZ. İSMAİL

“Hz. İsmail Hz. İbrahim’in ilk oğlu olan peygamberdir. Zemzem suyu onun ayak vuruşlarıyla ortaya çıkmıştır. Babasıyla birlikte Kâbe’yi inşa etmişlerdir. Edebiyatta daha çok Kâbe, kurban ve zemzem dolayısıyla telmih yapılarak anılır.”¹⁹⁹

Galib de Hz İsmail’i kurban, zemzem kelimeleriyle telmih yaparak beyitlerinde zikretmiştir.

Hem nâm-ı Zebîh oldugunu eyledi icra
Zemzem gibi bu nutk-ı revân Hazret-i Şarih
59/9-5

Nakş-ı heves-i safha-i dilden sile geldik
Ta davi-i mihr-i nesebi pâk ile geldik
Kurbân-ı İlâhî olup İsmâ’îl’e geldik
Çün bezm-i kademden dile geldik bile geldik .
189/3-3

6. HZ. YAKUB

“İbrahim peygamberin torunu ve İshak peygamberin oğludur. Eyyub peygamber yeğenidir. Lâkabı İsrail’dir. Onun soyundan gelenler İsrailoğulları diye anılmıştır. Edebiyatta daima Yusuf’la ilgili olarak anılmıştır. Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, külbe-i ahzanı, gözlerinin açılışı vs. telmih konuları ile ele anılır. Âşık bu çileleri yüzünden kendini veya gönlünü Hz. Yakub’a benzetir.”²⁰⁰

Galib Hz. Yakub’u Ken’an iline mensup oluşu, her dem gam ve hüznün yüklü oluşu, gözlerinin özlenen sevgili Yusuf yüzünden kan ağlaması, Yusuf’un gömleğiyle gözlerinin açılması gibi hadiselerle anmakta, bu hadiselere telmihte bulunmaktadır. Ayrıca Galib, edebiyatta Hz. Yakub için kullanılan Pir-i Ken’an lâkabını da şiirinde kullanmaktadır.

¹⁹⁹ Pala, a.g.e., s. 251

²⁰⁰ Pala, a.g.e., s. 471

Ya'kûb-ı gamım aşk ile hâk olsam da
Cânımdan azizsin helâk olsam da
Dâmânını mânend-i Zelîhâ tutdum
Ey "Yûsuf-ı sîne-çâk"²⁰¹ çâk olsam da
445/18

Zelîhâ-yı heves mahrûm Ya'kûb-ı hured mahzûn
Bu kâr-ı pür-halel hülyâ mıdır bilmem
366/207-2

O Yûsuf pîreherler hayf kim pinhân olup dilden
Bu mir'âtu's-safâyı çeşm-i Ya'kûb eylemişlerdir
274/46-2

Zelîhâ-yı zaman ömr-i azizim gasb edip Gâlib
Cüvânlık âleminde pîr-i Ken'an olduğum kaldı
425/320-9

Elfâzım oldu nûr-ı cilâ çeşm-i ma'naya
Ken'an'a pîreher getiren kârbân gibi
65/13-9

Çeşm-i Ya'kûb-ı gama Yûsuf-ı Mısr-ı eş'âr
Gevher-i dîde-i hûn-bâr ile mevzûn gibidir
290/72-3

Şîvenin şîveye tebdîl ederdi Ya'kûb
Görse âgûş-ı Zelîhâ'daki beyt-i hüznüm
371/217-6

7. HZ. YUSUF

"Yakub peygamberin oğludur. Hayatı ve kıssası K. Kerim'de anlatılmaktadır."²⁰² "Yusuf kıssası K.Kerim'in en güzel kıssası olup "Ahsentü'l-Kassas" olarak vasıflandırılır. Divan şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yusuf'dur. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir. Hatta sevgili Yusuf-ı sani (ikinci Yusuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması,

²⁰¹ Burada Galib "Yûsuf-ı sîne-çâk" kelimelerini tevriyeli kullanmıştır. Hem dostu Yusuf Sineçâk'ı zikretmekte hem de Hz.Yusuf'un gönlünün yaralı olduğunu belirtmektedir.

²⁰² Yusuf 12/1-104

terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyha ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Yakub'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultan oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Lâkabı Sinan'dır. Mah-ı Kenan diye nitelenir."²⁰³

Galib de şiirinde Hz. Yusuf'la ilgili pek çok meseleyi ele almış, bu konularda güzel telmihlerde bulunmuştur.

Allah Hz. Yakub ve Yusuf peygamberlere büyük bir gam ve keder takdir buyurmuştur ki masivadan alakayı keserek sabır ve tahammül ile yüksek derecelere vasil olmuşlardır. Bunu ifade için Galib:

Her zilletin elbette bir izzet var içinde
Seynet Çeh-i Ken'ânı ne devlet var içinde
410/296-1

demektedir.

“Hz. Yusuf'un pazarda müzayede ile satılması hadisesini;

Ey Yûsuf-ı bahâ bu gazelcikle acz edip
İster seni acûz-i emel bir yumagı var
284/60-17

ve

Yûsuf-ı aşkı pirezenden sor
Zillet-i kesb-i dük müşkil imiş
328/140-4

şeklinde anlatmakta Hz. Yusuf'un müzayedesine ihtiyar bir kadının iplik yumagıyla katıldığına işaret etmektedir. Pirezen, acûz (ihtiyar) ile dük (yumak) kelimeleri arasında da bu bakımdan bir ilgi kurulmuş olmaktadır. Bu ifadeyle Galib, âşıkın maşukuna kavuşması için elinde olanı harcamasındaki hikmete işaret etmektedir."²⁰⁴

Bu kadar kevkebeyi Hazret-i Mâh-ı Ken'ân
Zanneder görse eger âlem-i rü'yâdır bu
139/35-16

²⁰³ Pala a.g.e., s. 497

²⁰⁴ Okçu, a.g.e., s. 44

Yûsuf-1 hüsne Zelîhâ-yı hevesden gûya
Dâmen-i ârıza bir dest-i tetâvüldür zülf
339/161-9

“Burada Galib “dâmen” ve “Zeliha” münasebetini belirtmekte ayrıca zülfü yanağın eteğine uzanan bir el olarak vasıflandırmaktadır ki bu Zeliha’nın Yusuf’un gömleğini yırtması hadisesini teşbihtir.”²⁰⁵

Perîşân-ı gam menşûruna tigrâ mıyım bilmem
Gam-ı Yûsuf-la dolmuş Mısr-ı istignâ mıyım bilmem
Gârik-i Nil-i hasret Gâlib-i rüsvâ mıyım bilmem
179/9-6

Pür huni-i pirahen-i Yûsuf’dan al evreng
Hem-reng-i mahabbet görün ihvân arasında
411/297-3

“Burada şair kan ve gömlek kelimeleri ile Yusuf kıssasına ve ikinci mısradaki ise “hem reng-i mahabbet” ifadesiyle de Hz. Yusuf ile kardeşleri arasındaki kıskançlığa işaret etmektedir.”²⁰⁶

Etme ta’yib azizim gehi rüsvâ-yı aşk
Bir Zelîhâ gibi nâ-kerde kühenden görünür
280/56-2

Cânlar üzülür rişte-i büşrâdır bu
Eller kesilir remz u temâşâdır bu
Mısr-ı dilimiz aşkın ile memlûdur
Ey Yûsuf-ı cân sorma ki rü’yâdır bu
447/31

Âyet-i hüsnâ-veş anda aşikâr îmân-ı aşk
Yûsuf-ı gül bülbüle peygamber olsun olmasın
390/252-4

²⁰⁵ Okçu, a.g.e., s. 44

²⁰⁶ Okçu, a.g.e., s. 43

8. HZ. EYYUB

“Sabır timsali olan peygamberdir. İbrahim peygamberin şeriatıyla amel etmiştir. K. Kerim’de kendisinden altı yerde bahsedilir. Ve hakkında “ne güzel, ne iyi kuldur” buyrulur. İsrailoğullarından olup İshak peygamberin torunudur. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyub peygamberi yaratmıştır. “Eyyub sabrı” dillerde mesel olmuştur.”²⁰⁷

Şeyh Galib de divanında Eyyub peygamberden sabrı dolayısıyla bahsetmekte ve şu beyitleri zikretmektedir.

Mesîhâ-yı nîgehden ders alıp dehrin etîbbâsı
Bu bîmârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir
274/46-4

Gonca-i tab‘ını sabr ile açar ehl-i şuhûd
Hâk-i Eyyûb gerek lâleye ber-sırr-ı Vedûd
459/61

9. HZ. ŞUAYB

“Medyen ve Eyke halkına gönderilen peygamberdir. İbrahim peygamberin şeriatıyla amel etmiştir. K. Kerim’de kıssası anlatılır.²⁰⁸ Tatlı dilli ve sözü tesirli imiş, Anne tarafından Lut peygamber ile akrabadır.”²⁰⁹

Şeyh Galib’in divanında Şuayb peygamberle ilgili tesbit edebildiğimiz bir beyit vardır:

Yed-i beyzâ-yı nümâ-yı Musâdan
Şu‘belendi menâkibât-ı Şu‘ayb
260/21-4

10. HZ. MUSA

“Hz. Musa İsrailoğullarına gelen peygamberlerden biridir. Tur-ı Sina’da Allah’ın kelâmını vasitasız olarak işitmiştir. Bu yüzden ona “Kelîmullah” denilir. Burada kendisine Tevrat inmiştir. Onun şeriatı Hz. İsa’nın peygamberliğine kadar

²⁰⁷ Pala, a.g.e., s. 153

²⁰⁸ Hud 11/85

²⁰⁹ Pala, a.g.e., s. 447

devam etmiştir. K. Kerim’de Hz. Musa ve İsrailoğulları hakkında geniş malumat vardır. Dört yüz altmış bir ayette ondan bahsedilmiştir.”²¹⁰

“Edebiyatımızda Allah ile konuşması, ejderha olan asası, Yed-i Beyzası Firavun ve Hızır’la olan münasebetleriyle ele alınır.”²¹¹

Galib, Hz. Musa’nın Yed-i Beyzasına, Tur-ı Sina’daki mukalesine, Kelimullah oluşuna, esasına, Hızır’la olan münasebetine telmihte bulunmuş, bazen de Musa ile ilgili olayları sevgili için teşbih unsuru olarak kullanmıştır.

Tûr-ı niyâza vardığımız olmadı müfid
Hemçün Kelîm berk-ı tecellâya hasretiz
316/117-2

“Tûr-ı Sina’da yalvarmamızın bir faydası olmadı. Musa Kelimullah gibi tecelli şimşegine hasretiz.” diyen Şeyh Galib Hz. Musa’nın Allah Teala’yı görmek istemesine fakat görememesine işaret etmekte, kendisinin de ona benzer bir şekilde sevgiliyi görememesinden yakınmaktadır. Musa (a.s.)’ın Tur-ı Sina’da Allah’ı görememesi K. Kerim’de şu şekilde anlatılmaktadır: “... Sen beni asla göremezsin. Ama şu dağa bak. Eğer o yerinde durursa sen de beni görürsün. Derken Rabbi, o dağa tecelli edince onu yerle bir etti. Musa da bayılarak yere düştü.”²¹²

Yed-i Beyzâyıla minâ-yı arak zabt edmez
Ber-felek berk-ı tecellî çakan âteş nazarı
419/310-5

Len terâni senci-i tenzîh idi çün kim murad
Ya niçün dil âb-ı şerm-i Kûh-ı Tûr etdin beni
430/332-8

Yed-i Beyzâ-yı ma’na aşikâr eylerse de tab‘ı
Çıkan ceyb-i keremden şâ’ire dest-i du‘âdır hep
Bana şemşîr-i kahrın arz eder agyâra ebrûsun
Nigâh-ı iltifâtı vardır amma kec-atâdır hep
438/18

²¹⁰ bkz. Kasas 28/3-43; Taha 20/9-101; Şuara 26/10-68

²¹¹ Pala, a.g.e., s.348

²¹² A’raf 7/143

Baht-ı fırem kim çerâg-ı Tûra eyler i'tiraz
Şem'-i endîşem şeb-i deycûra eyler i'tiraz
330/145-1

“Kara bahtım Tur dağının ışığına düşünce mumum da karanlık geceye itiraz eder.” Beyitte birbiriyle tezatlı kelimeler sanatlı bir şekilde kullanılarak talihsizliğinden dolayı şairin Tur’un mumuna, ışığına bile ihtiyacı olmadığı, ona bile itirazda bulunduğu görülüyor, kanaat ve nazlanmaya önem veriliyor.²¹³

Rehin-i tıgdır kûh-ı beden berk-ı tecellâdan
Kelîm-i aşk Tûr-ı sînede ber-câ mıdır bilmem
366/207-6

İki ser-çeşme-i âb-ı hayatıdır dil ü cânın
Me'al-i matlabıdır güft-gûy-ı Hızır u Mûsânın
168/2-3

Ey nây-ı aceb sırr-ı Hudâsın neysin
Hem nahl u hem âteş-i hüdasın neysin
Yahşı yaraşır innî ene'llah sana
Mûsâsın asâsın ejdehâsın neysin
449/41

Aşk âteş-i tecellî-i Mansûrdur bana
Her çûb-ı dâr bir secer-i Tûrdur bana
248/1-1

“Aşk benim için Mansur’un tecelli ettiği ateş gibidir. O yüzden dar ağacının her direği bana Tur dağındaki ağaç gibi görünür.”

“Şair “ene'l-Hakk” (ben Hakk’ım) dediği için yakılarak öldürülen Hallâc-ı Mansûr’un ateşi ile Allah’ın Tur dağında Hz. Musa’ya tecelli ettiği ateşin aynı ateş olduğunu söyleyerek varlığın sebebini aşk ateşinde yanmak olarak algılamaktadır.”²¹⁴

²¹³ Alparslan, a.g.e., s.107

²¹⁴ Pala, Şeyh Galib, s. 99

11. HZ. SÜLEYMAN

Mühür kimdeyse Süleyman odur.

“Davud peygamberin oğludur. On iki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Süleyman’la ilgili elli üç ayet vardır. Bu ayetler ona verilen ilim ve hikmetlerden ve onunla ilgili kıssalardan bahseder.”²¹⁵

“Divan edebiyatında Süleyman peygamber özellikle yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çok anılır. Sevgilinin dudakları mühre benzetildiği zaman Süleyman’dan bahsedilir. Şair, sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsali olarak tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendini karınca kadar âciz gösterir.”²¹⁶

Galib şiirinde Hz. Süleyman’dan bahsederken karınca, mühür, Belkıs, Hüdhüd, padişah gibi kavramlara telmihte bulunmuş; bazen övdüğü kişileri bazen de sevgiliyi Süleyman’a teşbîh ederek güzel beyitler dile getirmiştir.

Tâ nesh edicek hükmünü hat hâtem-i la‘lin
Çok cilve geçer mûr u Süleymân arasında
411/297-2

Bargâh-ı himmet-i merdân sultânsız mıdır
Arş-ı Belkıs-ı himem bilmem Süleymânsız mıdır
294/77-1

Bilmeyen kadr-i Süleymân ile kadr-i mûru
Arş-ı Belkıs ile zann etdi hem-pâdır bu
138/35-4

Za‘fımız hatt-ı leb-i cânân-veş ünvândır bize
Mûruz amma iltifat eden Süleymândır bize
412/300-1

²¹⁵ bkz. Sebe 34/12-21; Nem 27/15-44; Sâd 38/30-40

²¹⁶ Pala, a.g.e., s. 426

Safha-i sîneni amâde-i feyz-i nefes et
Nakş ola mühr-i Süleymân gönülden gönüle
402/278-2

Süleymân gibi tertîb eyledi kudretle bir asker
Tayanmaz düşmeni mûr olsa da tavr etdi merdâne
127/20-8

Hat gelmeye görsün leb-i cânân edemez bahs
Bir mûr ile gahice Süleymân edemez bahs
264/28-1

Hayl-i mürgâna peri cündüne sultân idi Kays
Devlet-i aşkda gûyâ ki Süleymân idi Kays
323/131-1

Müeyyed pâdişahdır devletin sâhib zuhûrudur
Süleymân mülküne feyz-i kerâmetle kodu bünyâd
131/25-2

Ben Süleymân-ı ma'nâyım Gâlib
Mürg-i Hüdhüd belâgdır gönlün
378/230-10

12. HZ. İLYAS

“İlyas peygamber Harun peygamberin torunudur. İsrailoğullarına gönderilmiştir. Tevrat ile amel ederdi. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde anılır.²¹⁷ Hızır ile görüştikleri ve her yıl onunla buluşup hacca gittiklerine dair rivayet vardır. İlyas karada sıkıntıya düşenlere yardım edermiş. Hızır ile İlyas'ın buluştukları güne Hızır İlyas'dan bozma olarak bu gün Hıdırellez denilmektedir.”²¹⁸

Galib de bir beytinde Hızır ile beraber İlyas'dan bahseder.

Salikân-ı râhına mihr ile mâh berg-i sefer
Pa-bürehne Hızır u İlyâs oldu rehber rûz u şeb
51/1-30

²¹⁷ En'am 6/85; Saffat 37/123,132

²¹⁸ Pala, a.g.e., s.244

13. HZ. İSA

“İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine İncil indirilmiştir. İsa peygamber bir mucize olarak Hz. Meryem’den babasız olarak doğmuştur. Bu olay Kur’an-ı Kerim’de teferruatıyla anlatılır. Yine İsa peygamber hakkında Kur’an-ı Kerim’de yirmi iki yerde geniş bilgi vardır.²¹⁹ Mesih lâkabıyla bilinir, Ruhü’l-Kudüs denir. Hz. İsa melekler tarafından dördüncü kat göğe kaldırılmıştır. O, Cebrail’in Hz. Meryem’e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltirdi. Şiirlerde çok defa bir hayat emaresiyle birlikte “dem” (nefes) kelimesiyle anılır. Sevgilinin dudağı can bağışlamakta İsa’ya benzer. Bazen şairin şiiri, bazen de sevgiliden gelen sabâ yeli diriltici özellikleriyle İsa’ya benzerler.”²²⁰

Hz. İsa Şeyh Galib’in şiirinde önemli bir yere sahiptir. O İsa’dan bahsederken İsf-i can bahş, İsf-i dil-i bîmar, makdem-i İsa, İsf-i Meryem, İsf-i tedbir, İsf-i mu‘ciz-dem, İsa-yı sâhir-i nigh, İsf-i hamuş, mu‘ciz-i İsa, Mesih-i kilik-i pâki, Mesih-i aşk lâ’l-i mesiha, mesel-i İsf-i Meryem gibi tamlamaları kullanmıştır. Bu tamlamaların kullanıldığı beyitlerde kimi zaman İsa ile ilgili vak’alara telmihlerde bulunulmakta, kimi zaman da sevgili için teşbihler yapılmaktadır.

Gittik sipih-i çârüme dek çâre-hah olup
Derdâ ki İsf-i dil-i bîmârı görmedik
353/186-2

Reng-i lebiyle ruh verir hûn-ı nâ-hâka
İsâ-yı sâhir-i nighi hasta gösterir
282/58-2

Gösterip mir‘at-ı hüsnün İsf-i mu‘ciz-deme
Haste-i nevmîd edip çeşm-i sühan-gû koymuş ad
270/40-2

Bana ma‘naları ilham ile tefhîm eyler
Gelmesin İsf-i cân bahşa ferâg-ı elfâz
334/151-5

Bakma ey tig-i nigh lâ’l-i Mesîhâ-deme sen
Haste-i hasretinin hâli dige-gûn gibidir
290/72-5

²¹⁹ Meryem 19/16-34; Bakara 2/84; Nisa 4/156-159; Maide 5/109-120

²²⁰ Pala, a.g.e., s. 248, 249

“Ey bakışın kılıcı! İsa nefesli dudağa bakma; ona hasret çeken hastasının hâli değişmiş gibidir.” İsa nefesiyle hastalara şifa bağışladığı için edebiyatta sevgilinin dudağı gibi düşünölmüştür. La’l, kırmızı renkli bir süs taşı ise de mecazen dudak anlamındadır. Şair kılıca benzeyen bakışın âşıkı öldürmek üzere olduğunu, bu durum karşısında İsa nefesli dudağın bir şey yapamayacağını söylemek istiyor.²²¹

Edip nazm-ı bülendin silm-i ma’ni-i Hanîf Es’ad

Mesîh-i kilk-i pâki târem-i i’câza yol bulmuş

327/137-5

“Es’ad yüce şiirlerini İslâm dinine sımsıkı bağılı mana ile kaynaştırmış ve tertemiz kaleminin İsa’sı güzel söz söyleme göğüne yol bulmuş.” İsa öldürölmemiş Tanrı tarafından göğö çekilmiştir. Ayrıca onun söz ile anılışı da daha doğduğu sırada söz söylemesinden ileri gelmektedir.²²²

Ayrıca Hz. İsa Galib’in şiirinde tecerrüdün timsalidir.

Bu deyr-i alâ’ikde ten-i ehl-i tecerrüd

Hamûş olıcak sûret-i İsâ mı degildir

274/47-3

demek suretiyle şair Hz. İsa’yı tam bir terk ve tecerrüd ehli olarak tavsif etmektedir.²²³

Ben lal-i lebin gamzene enbâz sanırdım

İsâ-yı dirîğa ki füsûn-sâz sanırdım

367/210-1

Hasta çeşmin eylemez la’l-i revân-bahşa nazar

Neyler ol İsâyı kim bîmâra etmez iltifat

262/24-16

Bilmem ol lâle ruh-ı Mesîhâ mıdır desem

Yohsa hayât-ı lafzına ma’na mıdır desem

367/209-1

²²¹ Alparslan, a.g.e., s. 81

²²² Alparslan, a.g.e., s. 105

²²³ Okçu., a.g.e., s. 46

Nigâh-ı çeşmi aşûb-ı Frengistân-ı hüsn olmuş
Mesîhâlar dahı bîmârdır çeşm-i kebûdundan
395/262-6

Fem namına bir sırr-ı hüveydâdır bu
Ruh namına bir nâr-ı tecellâdır bu
Leb namına bir mu‘ciz-i Îsâdır bu
Dil namına bir mahşer-i gavgâdır bu
447/29

Bana buyurdu ki hum-hâne-i felekde Mesîh
Henüz ruh-ı Felâtun tıfl-ı mektebdir
299/88-5

14. HZ. HIZIR

“Peygamber veya veli olduğu hususunda rivayetler vardır. Âb-ı hayatı içip ölmezliğe kavuştuğuna inanılır. Halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup Kur’an-ı Kerim’de Musa peygamberle ilgili macerası anlatılır.”²²⁴ “Onun darda kalanların imdadına yetişmesi inancı yaygındır. Bu yüzden “kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek” vs. kalıplaşmış sözlerde hâlâ yaşar.”²²⁵

“Edebiyatta bilhassa âb-ı hayat, İskender ve zulumat imajlarının kopmaz bir parçasıdır. Sevgilinin bir çok özellikleri Hızır’ı andırır. Sevgilinin yüzü âb olunca ayva tüyleri de bu su üzerinde yürüyen Hızır olur. Hızır zulumata girip âb-ı hayatı bulduğu için sırra vakıf olmuştur. Bu nedenle sevgilinin bir sır veya âb-ı hayat olan dudağı çevresindeki hat da Hızır olur.”²²⁶

Galib Hızır’dan bahsederken Hızır-ı hayat, Hızır-ı sühan, ilm-i Hızır, Hızır-ı keşti-i selâmet, rûz-ı Hızır-asa, Hızır-ı hamem, Hızır-ı hidâyet, âb-ı Hızır, Hızır-ı ma’na, İskender ü Hızır, Hızır-ı hat, Hızır-ı-hayat-veş gibi tamlamalar kullanır. Bunların çoğu sevgili için teşbih unsurudur.

Hızır-ı keşti-i selâmetdir tenimde dâg-ı aşk
Padişâhım zulm ile şöhret şiar oldukça sen
385/241-5

²²⁴ Kehf 18/59-81

²²⁵ Pala, a.g.e., s. 225

²²⁶ Pala, a.g.e., s. 226

Şeb-i tarîk-i gamda vadi-i hayretle kalmışken
Nigâh-ı Hızr erişdi Gâlib-i bî-sabr u sâ mânâna
138/34-25

Leb-i la'inde bulur Hızr-ı sühan âb-ı hayât
Âşık-ı dil-şûde hasretle ölür mü heyhat
Kâtilimdir der isem ben sana rûz-ı Arasat
Kanlı gömlekle ider pirehen-i ten isbât
182/11-6

Menba'-ı âb-ı hayât-ı eyleme Hızra su'âl
Cân katar her katresi bu mâ'-i sâfin câna gel
134/29-3

İskendere zehr âb-ı fenâdan veririz câm
Hızrız velî râh-ı Âdeme râh-beriz biz
310/107-12

Gülleri Gâlib yeşermezdi Behişt-i Fikretin
Etmeseydi Hızr-ı hamem arsa-i divânı sebz
311/108-13

Acaba ey Hızr-ı ma'na bî-nevâya himmet olmaz mı
Şefa'at yogsa da bir tesliyetgûn sohbet olmaz mı
Diyem hâşâ bu nâ-kâma ümid-i vuslât olmaz mı
179/9-4

Hatt-ı la'indeki esrâr-ı şerîfe eremez
Ruh-ı Hızr olsa eger dûd-ı çerâg-ı yakut
262/24-4

Himmetin Hızr eyleyip ey reh nümâ-yı sâlikân
Koyma bîkes Gâlib-i gümgeşte râh-ı kec-revi
61/10-9

Selâset tavrını bir rûtbe icrâ eylesin hamem
Ki kalsın âb-ı Hızrın ezberinde hüsn-i refâtî
73/15-35

Rengine bakma safâ-yı meşreb-i mir'ât-ı dil
Rûz-ı Hızır-asa eder endâm-ı der-sebzânı sebz
311/108-8

İlm-i Hızırın dîde-i pîrân görür envârını
Tâb-ı aksi ayınının sebzek eder Kur'ânı sebz
311/108-9

15. HZ. MUHAMMED (s.a.v.)

“Muhammed “pek çok hamd u sena olunmuş, övülmüş” demektir. İslâm peygamberidir. Onun doğduğu gece gün doğmadan âlem nur ile dolmuştur. İlk peygamber ve ilk insan Hz. Adem'den itibaren evlattan evlada geçen “son peygamberlik nuru” onda sahibini bulmuştur.”²²⁷ Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de onu “âlemlere rahmet olarak gönderdiğini”²²⁸ belirtmektedir.

Divan şiirinde ve İslâm-Türk toplumunda bir çok adlar ve sıfatlarla anılmıştır. Bir kaç şöyle sıralanabilir: Ahmet, Ahmed-i Muhtar, Bahr-i Kerem, Fahu'l-Kiram, Fahr-i Cihan, Habibullah, iki cihan serveri, İmamı'l-Enbiya, Mahbûb-u Hüda, Mahmud, Mustafa, Rasul, Rasulullah, Ümmî, Hazret vs.

“Her şair onun hakkında naatlar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri bir çok edebî esere konu olmuştur. Her müslümanın onun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dinî ve tasavvufî edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki odur. Cihan güzelliğinin tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ile ebedin tek hakimidir. İncil onun gelişini haber vermiştir. Arş'a çıkmış, çerh ü zemin ona secde etmiştir. Ondan daha üstün şefaacı yoktur. Onun ümmeti olmakla Müslümanlar övülür. Onun vasıflarını hakkıyla kimsecikler övemez, bitiremez, anlatamaz. O peygamberlerin imamıdır. Bir çok mucizeler göstermiştir. Ebu'l-Kasım, Resul-i Emin'dir. Zatıyla âlem şeref bulmuştur. Şeytan onun kılığına giremez.”²²⁹

Daha önce de belirtildiği gibi Galib'in divanının ilk kasidesi “rûz u şeb” redifli bir naattır. Bu kasideyi Abdülkadir Karahan şu şekilde değerlendirmektedir: “Eski edebiyatımızın üslûbu sahibi, ince duygulu ve zengin muhayyileli son büyük şairi olan Şeyh Galib, bir çok konuda olduğu gibi Hz. Peygamber'i övmeye de meslektaşları

²²⁷ Pala, a.g.e., s. 343

²²⁸ Enbiya 21/107

²²⁹ Pala, a.g.e., s. 343

arasında ön planda yer alır. Na't-ı şerif yazarlardan hiçbiri, Fuzulî'nin "Su", Nef'î'nin "Söz" redifli kasideleri gibi bir kaç müstesna Galib'in divanındaki rûz u şeb redifli naat kadar etkili sanatkârane ve geniş ufuklusunu yazamamıştır."²³⁰

Mihr ü meh olsa sâdef derya-yı nûr olsa cihân
Olamazdı gevher-i aşkına masdar rûz u şeb
50/1-28

"Güneş ile ay birer sadef olsalar, cihan da baştan başa bir nur denizine dönse; yine de Hz. Peygamber'in aşkının incisine gece ile gündüz bir kaynak, bir temel olamazlardı."²³¹

Mâh u mihrdir gül-i rûy-ı sefidi neylesün
Hâk-i pâyına eder ihdâ felekler rûz u şeb
51/1-31

"Ay ile güneş Hz. Peygamber'in beyaz yüzünün (yanağının) gülüdürler. Öyle bir gül ki felekler hiç durmadan ayağının toprağına hediye diye sunarlar."²³²

Saldı pertev mihr-i zâtın kurs-ı mihr ü mâha çün
Sâyedir kim düştü rûy-ı hâke yer yer rûz u şeb
51/1-39

"Ey Efendiler Efendisi! Zatinın sevgisi ve aşkı ay ve güneş yuvarlağına öyle bir ışık saldı ki şimdi gece ile gündüz, o ışığın yeryüzünün orasına burasına düşen alaca gölgeleri gibi yansımakta"²³³

Mihr olur aşkınla sergerdân mehdîr sîne-çâk
Âdem ü âlem tufeylindir serâser rûz u şeb
51/1-40

"Güneş aşkınla başı dönmüş, gezinip durmakta; ay aşkıdan bağrını parçalamakta. Velhasıl gece ve gündüz, insanlar ve âlemler baştan başa senden medet umuyorlar."²³⁴

²³⁰ Karahan, Abdülkadir, "Hazreti Peygamber Övgüsünde Şeyh Galib'in İki Müseddesi Üzerine", Şeyh Galib Kitabı, (Haz.: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 1995, s.154

²³¹ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s. 49

²³² Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.49

²³³ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.53

Mihr ü mehdîr bu sipihrin nûr-ı ‘aynı neyleyim

Bilürem vallahi olmaz sana mefhar rûz u şeb

51/1-43

“Şu kâinatın göz nuru ay ile güneştir, bilirim. Bilirim de neyleyeyim ki sana vallahi şu gece ile gündüz bir övünç vesilesi olamazlar.”²³⁵

Mihr ü mehdîr bâl ü per anka-yı beyt-i na’tına

Lîk evc-i ‘aczen pervâz ederler rûz u şeb

52/1-44

“Ey Sevgili! Senin övgünde söylediğim bu naatın iki dizelik her beytine anka kuşu misali ay ile güneşi birer kanat edindirdim. Ne var ki gece ve gündüz, acziyet (lâyıkınca anlatamama) göğünde uçmaktalar. (Seni lââyık olduğun şekilde övemedim)”²³⁶

Mihr-i ma’nâ vü meh-i mazmûn olmazdı bedîd

Tab’a vasfinçün tulu’ eyler serâser rûz u şeb

52/1-45

“Gece ve gündüz, gerçi senin övgün için doğup batmaktalar; ama gel gör ki şairlik tabiatımda mana güneşi ve mazmun mehtabı bir türlü (istediğim gibi) doğmadı.”²³⁷

“Galib’in,

Sultân-ı rusûl şâh-ı mümeccedsin efendim

Bîçârelere devlet-i sermedsin efendim

Divân-ı îlâhide ser-amedsin efendim

Menşûr-ı “le ‘amrûk”le müeyyedsin efendim

Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim

187/1-1

bendiyle başlayan müseddes-i mütekkerriri Fuzulî’nin “su kasidesi”nden sonra edebiyatımızdaki en meşhur naattır. Bu son derece lirik, coşkulu ve ahenkli müseddesin ilk üç bendi Hz. Peygamber’e methiyye, kalan dört bendi de istişfa mahiyetindedir.”²³⁸

²³⁴ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.53

²³⁵ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.53

²³⁶ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.53

²³⁷ Pala, Şeyh Galib, a.g.e., s.53

²³⁸ Yeniterzi, a.g.e., s. 65-66

Hutben okunur minber-i iklîm-i bekâda
Hükmün tutulur mahkeme-i rûz-ı cezâda
Gûlbank-i kudûmun çekilir Arş-ı Hudâda
Esmâ-i şerîfin anılır arz u semâda
Sen Ahmed u Mahmûd u Muhammedsin efendim
Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim

187/1-3

“Bu müseddeste Galib, peygamberlerin sultanı, övülme ile şerefendirilmiş peygamber efendimizin çaresizlere, günahkarlara sığınak olduğunu söyleyip övgüler yağdırmaktadır. Her bentte ayrı ayrı Hz. Peygamber’in mümtazlığına değinmektedir. Ebediyet ikliminde hutbesinin okunduğuna, hükmünün kıyamet gününde geçerli olduğuna, yerde ve gökte mübarek adının anıldığına da işaret etmektedir. Ve sonuçta Şeyh Galib ümidini kesmediğini ye’s ile ah vah etmediğini, efendimizin kapısını koyup başka yere sığınma ihtiyacı duymadığını ve onun sayesinde hiç kimseye bakmak, yaranmak ihtiyacında olmadığını da söylemeyi unutmaz.”²³⁹

Ümmiddeyiz ye’s ile âh eylemeyiz biz
Sermâye-i îmanı tebâh eylemeyiz biz
Bâbın koyup agyâra penâh eylemeyiz biz
Bir kimseye sayende nigâh eylemeyiz biz
Sen Ahmed u Mahmûd u Muhammedsin efendim
Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim

188/1-6

“Galib’in,

Ey yüzünden mahzar-ı envârı îmân oldugum
Ey edüp ümmid-i lutfun şâd u handân oldugum
Ey kemâl-i şefkatından afv-cûyân oldugum
Ey ki derdinden şifâ-bahş-i dil ü cân oldugum
Ey ki tıg-i çeşm-i mazagına kurbân oldugum
Görme lâyıık hûn-ı hasret içre galtân oldugum

188/2-1

²³⁹ Karahan, a.g.m., s. 156

bendiyle başlayan ikinci müseddes naatı da birincisi kadar güzel, etkili ve zevkle okunmaya ve üzerinde düşünmeye değer bir eserdir. Galib, kendisi sayesinde iman nurlarına kavuştuğunu söylediği Hz. Peygamber'e hitapla başlar. Zaten şiirin ağı da efendimize hitap etrafında dönmektedir. Çünkü Galib, Peygamber Efendimiz'in lütfunu umarak sevinmektedir. Onun şefkatinin kemalinden af aramaktadır. Gönlüne ve canına şifa beklediği efendisinin miraçta Ru'yet-i İllâhî ile şereflenen gözlerine kurban olmayı arzulamakta, hasret içinde çırpınmayı kendisine lâıyk görülmesini de istememektedir.²⁴⁰

“Bu şiirler her bakımdan güzel ve etkileyicidir. Şairin geniş bir İslâm kültürüne sahip olduğu, yaratılışındaki şiir ve sanat özellikleri dolayısıyla konusunu çok iyi işlediği, üzerinde durmak istediği noktaları iyi seçerek çok başarılı bir biçimde ifade ettiği rahatça söylenebilir. Bu şiirler Galib'in şiir dehasının ve ifade kudretinin açık birer delilidir.”²⁴¹

Bunların dışında Galib'in bir gazel bir de rubai şeklinde iki naatı daha mevcuttur. Bu naatlar da diğerleri gibi samimi, içten, sıcak duyguların tezahürüdür ve birbirinden güzeldir.

Ey Hazret-i Hadi-i Sübül Fahr-ı Rusul
Ayine-i ihsân-ı ezel mazhar-ı küll
Şayan degilim gülşen-i na'ta amma
Eyle kereminden beni gûyâ bülbül

442/2

Burada Hz. Peygamber'in Cenab-ı Hakk'ın adeta ayna gibi tam bir tezahürü olduğu belirtilirken bütün isim ve sıfatlarına da mahzar olduğu anlatılmaktadır.²⁴²

Kemâl-i zâtının na'tı anılmaz yâ Rasûlallah
Kalır levh ü kalem mislin yazılmaz yâ Rasûlallah
399/273-1

Senin mehdinde şirket eylesem Mevlâya ma'zurum
Bu babda cürm ü isyâna bakılmaz yâ Rasûlallah
399/273-2

²⁴⁰ Karahan, a.g.m., s. 156

²⁴¹ Karahan, a.g.m., s. 156

²⁴² Yeniterzi, a.g.e., s. 184

Ne hakîm ben ki nâ-şüste kalam deryâ-yı cûdunda
Habâb-ı nüh felek hîçe sayılmaz yâ Rasûlallah
399/273-3

Ümid oldur ki Gâlib çâker-i evlâd u âlindir
Gürûh-ı ehl-i hüsrâna katılmaz yâ Rasûlallah
399/273-6

Son olarak Hz. Peygamber'in Galib'in divanında bahsi geçen ve bizim tespit edebildiğimiz isim ve sıfatlarını vermek istiyoruz: Sultan-ı Rusûl, şah-ı Mümecced, Hazret-i Fahr-ı Beşer, Hadi-i Sübül, Fahr-ı Rusûl, Mahzar-ı Küll, Âyine-i Ezel, Şah-ı Peyember, Ahmed, Mahmud, Muhammed ve Sultan-ı Müeyyed.

Aynı hizmetle te'eddüle sipihr-i ser-keş
Öyle münkâd idi kim Hazret-i Fahr-ı Beşere
Düşürdü müje-i hatt şu'arıyla müdâm
Sâyesin mihr-i cihân-tab düşürmezdi yere
435/3

VII. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR)

“Sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek / gitmek, yerini doldurmak, vekalet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelen hilâfet kelimesi terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefa, halaif) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Devlet başkanlarının bir adı da imamettir. Devlet başkanına Rasul-i Ekrem'in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, önder ve lider olması sebebiyle de imam denildiği anlaşılmaktadır.”²⁴³

“İslâm tarihinde Rasul-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ebubekir'e biat edilmesiyle başlayan daha sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile sona eren döneme Hulefa-i Raşidin devri denilir. Hulefa, halife kelimesinin, raşidin ise “doğru yolda olan, doğruya ve hakka sımsıkı sarılan, kemale ermiş” anlamındaki raşid kelimesinin çoğuludur.”²⁴⁴

²⁴³ Avcı, Casim, “Hilâfet”, DİA., XVII, İstanbul 1998, s. 539

²⁴⁴ Özdemir, Mehmet, “Hulefa-i Raşidin” DİA., XVIII, İstanbul 1998, s. 324-325

Şeyh Galib, dört halifeden hürmet ve muhabbetle söz eder. Kasidelerde, beyitlerde ya da rubailerde genellikle bir arada zikredilen halifeler çeşitli isim ve sıfatlarıyla divanda yerlerini alırlar. Hz. Ebubekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osman'ı, Hz. Ali'yi şahı olarak niteleyen Galib, onlara canını feda edebileceğini belirtirken, Hz. Peygamber için yazdığı müseddes naatında da “Bû Bekr Ömer Osman u Ali yârlarındır” diyerek onların Hz. Muhammed'e bağlılıklarından bahseder.

Ben Âl-i Rasûle cân-sipârım billah
Dâmân-ı mahabbetde gubârım billah
Bû Bekr Ömer Osman u Alîdir şâhım
Hâk-i kadem-i çihâr-yârım billah
443/4

Âyine-i dîdâr-ı tecellî nazarındır
Bû Bekr Ömer Osman u Alî yârlarındır
187/1-2

Çâr-yâr avni ile söyledi Gâlib tarih
Çeşme-i Vâlîde Sultan yeni leşker için
136/32-4

1. HZ. EBUBEKİR (r.a.)

“Dört büyük halifenin birincisidir. Adı Abdullah'tır. Ebu Kuhafe'nin oğlu olup ashab-ı kiram ve aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on kişi) nin en üstünüdür. Künyesi Ebu Bekir, lâkabı Sıddîk ve Atîk'tir.”²⁴⁵

Galib'in divanında “sıddîk” redifli bir kaside vardır. Divanda Hz. Peygamber için yazılan naattan hemen sonra gelen bu kasidede Galib, Hz. Ebubekir'i Âl-i Aba müntesibi olarak değerlendirmekte, onun Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olmasına telmihte bulunarak Kur'an nassı ile Huda'nın makbulu olduğunu belirtmekte, her zaman Hz. Peygamber'i ilk tasdik edenlerden olmasıyla (miraç hadisesi kendisine anlatıldığında “o söylüyorsa doğrudur” demiştir) vefa timsali diye zikretmektedir.

Bakdı tecrîdine sükkân-ı semâ geydi hasîr
Ol kadar müntesîb-i Al-i Abâdır Sıddîk
52/2-3

²⁴⁵ Pala, a.g.e., s. 141

Zevk-ı irfânı ile kıldı Resûlu tasdîk
Şüphesiz matla‘-ı envâr-ı vefâdır Sıddîk
53/2-5

Etmeden mu‘cize bürhânı taleb kıldı kabûl
Öyle bir müsta‘id-i terk-i sivâdır Sıddîk
53/2-13

“Ayrıca,

Pişvâ bilmeyen ol zâtı müselmân olmaz
Lafz-ı tevhîde meger sûret-i “lâ”dır Sıddîk
53/2-14

demek suretiyle Hz. Ebubekir’i önder bilmeyenin Müslüman olamayacağını hatta onun kelime-i tevhitteki “la” lafzı gibi²⁴⁶ olduğunu belirtmektedir.

Bunun yanında Galib, Monla Hünkarı övdüğü bir rubaisinde Hz. Ebu Bekir’i çâr-yâr’ın serdarı (komutan), Hz. Peygamber’in dostu ve Monla Hünkar’ın cedd-i olarak nitelendirmektedir.

Sıddîk ki çâr-yâra serdâr oldur
Sultân-ı Rusûlle rûz u şeb yâr oldur
Hem pîr-i tarîk-i zümre-i ehl-i hafâ
Hem cedd-i cenâb-ı Monlâ Hünkâr oldur
443/3

2. HZ. ÖMER (r.a.)

“İslâm’ın ikinci halifesi olup hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekke’li Hattab’ın oğludur. Önceleri koyu bir İslâm düşmanı iken yirmi altı yaşında kırkinci kişi olarak müslüman olmuştur. On seneyi aşkın bir zaman yürüttüğü halifeliği döneminde asla adaletten ayrılmamıştır. Bu yüzden kendisine “Faruk (haklıyı haksızdan ayıran)” lâkabi verilmiştir.”²⁴⁷

Divanda Hz. Ömer diğer halifelerle birlikte zikredilir. Hz. Ebu Bekir’in, Hz. Osman’ın, Hz. Ali’nin isminin geçtiği beyitlerin genelinde Hz. Ömer’in de ismi zikredilmektedir.

²⁴⁶ Okçu, a.g.e, s. 49

²⁴⁷ Pala, a.g.e., s. 380

Çâr-yâr ile olur Beyt-i Hudâ çâr-erkân
Umredir anda Ömer ayn-ı safâdır Sıddîk
53/2-15

3. HZ. OSMAN (r.a.)

“İslâm’ın üçüncü halifesi olup hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekke’li Beni Ümeyye ailesinden Affan’ın oğludur. Peygamberimizin iki kızı (Rukiyye ve Ümmü Gülsüm) ile evlendiği için “Zü’n-Nûreyn (iki nur sahibi)” unvanıyla anılır.”²⁴⁸

Divanda Hz. Osman, Zü’n-Nûreyn ve Âl-i Osman tavsiflerinin dışında diğer halifelerle beraber anılmaktadır.

Pâye-i sıdk u safâda mihr ü meh Bû Bekr Ömer
Dahı Zi’n-nûreyn lutfuyla mübeşşir rûz u şeb
51/1-33

Hâher-i şâh-ı cihân zübde-i Âl-i Osmân
Âleme mahz-ı atâ bahşîş-i mevlâdır bu
139/35-20

Bârekallah şeref-dûde-i Âl-i Osmân
Ne güherlerle pür etmiş feleki ol ummân
173/6-1

4. HZ. ALİ (r.a.)

“Dört büyük halifenin sonuncusudur. Hz. Muhammed’in amcazadesi ve damadıdır. İslâm dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. Sekiz-on yaşlarında İslâm’ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için “kerrema’llahu veche” diye tazim edilir. Künyesi Ebu’l-Hasan (Hasan’ın babası), Ebu Turab (toprağın babası) ve Murteza (seçilmiş gözde) olarak bilinir. Lâkabı Esedu’llah (Allah’ın aslanı), el-Galib (üstün gelen) ve Haydar (aslan) dır. Hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir.”²⁴⁹

Galib, Hz. Ali’yi Veliyu’llah, Murteza, Ebu Turab, Haydar gibi sıfat ve lâkaplarıyla; Hayber kahramanlığıyla, atı Döldül, kılıcı Zü’l-fikar dolayısıyla ve çâh-ı Alf münasebetiyle anılmaktadır.

²⁴⁸ Pala, a.g.e., s. 378

²⁴⁹ Pala, a.g.e., s. 28,29

Safha-i rûy-ı Âl-i Bû Bekre
Nûr-ı sebz-i Alî veliyyullah
156/59-6

Ey padişâh-i men ene mevlâh Alî
Hurşîd-i cemâl-i Ahmede mâh Alî
Bil râzı vü Murtazâ vü marzî kimdir
Vallah Aliyy u sümme billah Alî
443/6

Ettikde Hudâ çihâr-yârı mevcûd
Her birine vermiş şeref-i nâ-ma'dûd
Amma ki Cenâb-ı Murtezâdır hakkâ
Çün mısra'-ı âhir-i rubâ'-ı maksûd
443/5

Ey mihr zemine eyle rû-mâl
Hâk-i reh-i Bû Tûrabsın sen
386/243-7

Vasf-ı şemşîr-i celâl-i kudreti gelmez dile
Kalmadı çün kim zalâm-ı küfrü âlemden sile
Zü'lfikâr-ı Haydarı re'y-i savâbıyla bile
196/1-5

Merdânelik asâleti meydanda bellidir
Hayber günü babasını kim sordu Dûldülün
350/180-6

Keşîde kaşlarına hatt-ı Mîr Alî derler
Yâ Zü'lfikâr ile resm-i siyencli derler
285/63-1

Lâ havl o çeşm-i sâhir-i şehlâ nigâhdan
Her sözde Zü'lfikâr-ı Alîye yemin eder
285/62-2

Zemzem-i feyz-i sülûku çıkarır zemzemesi
Sır verip çâh-ı Alîden dem-i kutbâne-i ney
415/304-16

“Rivayete göre kainatın sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be harfinde, be’nin sırrı altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali’dedir. Ali de bu sırrı bir kuyuya söylemiş.”²⁵⁰ Bu beyitte bahsedilen sır da bu sır olsa gerektir.

VIII. EHL-İ BEYT VE ON İKİ İMAM

“Ev halkı” anlamına gelen ehl-i beyt terkihi ev sahibesiyle onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hakim ailesini ifade eden Ehl-i Beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren sadece Hz. Peygamber’in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olmuştur.²⁵¹

“Arapça’da “isna aşeriye” denilen on iki imam Şiilerce dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Hz. Peygamber’e halife ve varis olduklarına inanılan on iki kişidir. Caferiye, On İkiler Fırkası, İmamiye de denilen bu mezhebin inancına göre Peygamber’imiz Veda haccından dönerken Gadiruhum denilen yerde Hz. Ali’yi kendisine vasi ve halife tayin etmiş, on iki imam bulunacağını söylemiş, hatta sonuncusunun Mehdi olacağını açıklamıştır. Böylece Hz. Ali ve soyundan on iki imam kabul ederler. On iki imam sırasıyla şunlardır: 1. Aliyyü’l-Murtaza (Hz. Ali), 2. Hasanü’l-Mücteba (Hz. Hasan), 3. Hüseynü’ş-Şehit (Hz. Hüseyin), 4. Ali Zeynelabidin, 5. Muhammed Bakır, 6. Caferü’s-Sadık, 7. Musa Kazım, 8. Aliyyü’l-Rıza, 9. Muhammed Takiyüddin, 10. Aliyü’n-Nakiyyü’l-Hadi, 11. Hasanü’l-Askeri, 12. Mehdi.”²⁵²

Mevlevî ikliminde yetişmiş ve vefatına kadar da bu yolda sabit kalmış olan Şeyh Galib, diğer tarikatlara karşı hiçbir zaman cemaat taassubu içinde olmamış, şiirlerinde Mevlevîlik dışındaki tarikatların şeyhlerinden övgü ile bahsetmiştir. Ayrıca bir ehl-i sünnet âlimi olarak Galib, diğer tarikatları engin hoşgörüsüyle nasıl kucaklamış ise Alevîliği de öyle bir anlayışla ele almış, Ehl-i Beyt ve on iki imam hakkında şiirler yazmıştır.

Galib, Ehl-i Beyt ve on iki imamdan bahsederken Âl-i Aba, Alevî, Alevî-kiş, Âl-i Zehra, İsna Aşer, Murtazavî, Mustafavî, Kerbela-yı vahşet-engîz, evlâd-ı Hüseyin, şâh-ı velâyet, Hanedân-ı Al-i Zehra gibi isim, sıfat ve terkipleri kullanmıştır.

²⁵⁰ Pala, a.g.e., s. 29

²⁵¹ Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, DİA., X, İstanbul 1994, s.498

²⁵² Pala, a.g.e., s. 377,378

Sanman bizi kim beste-dil-i nefis-i gavîyiz
Hâk-i kadem-i Âl-i Abâ Mustafavîyiz
Ne havf-ı emirân biliriz ne bedevîyiz
Râzî-şüde-i hükm-i kazâ Murtazâvîyiz
İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz
189/3-1

Kılıcı kanlı eli kanlı delikanlı güzel
Dest-i âşûba aşiret begi Türkmenli güzel
362/202-1

Bir abâ-pûş u yavuz atlı vü Bagdat poşılı
Alevî-kiş ü derviş-dil ü Osmanlı güzel
362/202-2

Yeter fakr ehline yüzler karası mâye-i rahmed
Makâm-ı hizmet-i Âl-i Abâdır Matbah-ı Monla
57/7-6

Bende-i Âl-i Abâyım bana besdir köhne şâl
Öyle üryânım ki esbâb-ı gurûr emr-i muhâl
Bir tekellûf lâ'ubâliyim ne lâzım kıl ü kâl
200/4-5

Bu şeb bir mest gördüm Hânedân-ı Âl-i Zehrâdan
Yeşil zehr-âb-ı cevher mevc urur tig-i nigâhından
382/237-5

Ehl-perverdir o hakkâ ki kerem-pîrâdır
Şüphesiz müntesib-i Fâtıma-i Zehrâdır
Merhamet kalbine Gâlib kerem-i Mevlâdır
Mahzar-ı sırr-ı dil-i Hazret-i Mevlanâdır
175/6-6

Hem mazhar u hem muzhir-i esrâr Alî
İsnâ aşerin hayline serdâr Alî
Anlar ki Hüseyin ü Mûsiyy ü Ca'ferdir
İki Hasan üç Muhammed ü çâr Alî

443/7

Âlemlere isnâ aşer ebrâc degil mi
Her biri ser-i mihr ü mehe tâc degil mi
Tîr-i siteme cümlesi âmâc degil mi
Da'vâ-yı mahabbet buna muhtâc degil mi

189/3-2

Ne vâdî Kerbelâ-yı vahşet-engîz
Zemîn-i mürdegân hâk-i belâ-hîz

241/10-24

A'vân-ı Yezîdin hele hasmânıyız el-hak
La'net-keş-i îmân-ı dil ü cânıyız el-hak
Bu ma'rekenin Sam u Nerîmânıyız el-hak
Evlâd-ı Hüseyinin kulu kurbânıyız el-hak

190/3-4

IX. SAHABELER

“Peygamberimizin en yakın dostlarına ashab denir. İlk zamanlar yalnız bu anlamıyla kullanılan kelimenin anlamı sonradan çok genişlemiş ve peygamberimizin yüzünü bir kez gören kişilere dahi ashab denilmiştir. Peygamberimiz ashab hakkında “Ashabımın her biri gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız selâmete kavuşursunuz.” buyurmuştur. Edebiyatımızda özellikle naatlarda ashabdan çokça bahsedilir. Nadir de olsa ashab hakkında yazılan manzumelere de rastlanır.”²⁵³

Galib'in divanında dört halifenin dışında tespit edebildiğimiz üç tane sahabe vardır: Bunlar Sa'd b. Vakkas, Halid b. Velid ve Ebu Eyyûb el-Ensaridir.

Dergehinden cânib-i Sa'da yol açmaktır garaz
Sa'd-ı Vakâsın edip rûh-ı şerîfin gahi şâd

114/8-5

²⁵³ Pala, a.g.e., s. 44

Hayr-ı cârisinden oldu cümle âlem müstefiz
Bir de ez-cümle makâm-ı Hazret-i Hâlide âb
135/30-5

Bahş etdi mîsal-ı bî-hisâb dünyayı etdi feyz-yâb
Kurb-ı Ebî Eyyûba âb icrâsına kıldı nigâh
160/71-3

X. KAZA VE KADER

“Allah’ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere literatürde kaza ve kader kelimeleri kullanılır. Sözlükte “gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak” gibi manalara gelen kader, “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip, belirlemesi” diye tarif edilir. “Hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek” anlamlarındaki kaza ise “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde tanımlanır.”²⁵⁴

Galib, büyük bir teslimiyet ve razı oluş içerisinde İslâm’ın kaza ve kader inancını benimser. Kimse kaderinde yazılanın dışına çıkamaz. Kaderin hüküm verdiği bir meselede kimse kimseye yardımcı olamaz. O,

Kim kâdir ilâc eylemege hükm-i kaderdir
Târihi imiş Gâlib-i zârın eser-i aşk
343/167-5

veya;

Tedbîrini terk eyle takdîr Hudânındır
Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümânındır
192/5-1

derken bu düşüncesini en güzel şekilde dile getirmektedir.

Kaza ve kader beyitlerde işlenirken redd-i kazâ, semt-i kazâ, kilik-i kazâ, takdîr, tağyir-i kazâ, hükm-i kader, hükm-i ezel, hükm-i kazâ, neş’e-i takdîr, hükm-i kazâ vü kader gibi isim ve tamlamalar kullanılmıştır. Bunların genelinde sevgilinin perçeminden, gamzesinden, ebrusundan (kaş) bahsedilir, sevgiliden gelen eza ve cefalar kader olarak değerlendirilir ve kadere karşı yapacak hiçbir şey olmadığı için bütün bunlara boyun eğilir.

²⁵⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, DİA, XXIV, İstanbul 2001, s. 58

Fârig olmam eylesen yüz bin cefâ sevdim seni
Böyle yazmış alnıma kilik-i kazâ sevdim seni
Ben bu yoldan dönmezim devr eyledikçe nüh-felek
Şâhid olsun aşkıma arz u semâ sevdim seni

222/10-1

Ser-dâdegi-i gamze-i cellâd-ı sitemkâr
Re'yimle degil hükm ü kazâ vü kaderimdir

295/80-3

Âyet-i mensûha ilhâk eyleyip kilik-i kazâ
Zülfeler çekmiş berât-ı hüsnünün tugrâsına

94/27-3

Ey tîr-i müje semt-i kazâdan mı gelirsin
Lutf et bana çeşminden anun bir haber eyle

412/299-6

Kazâdan dem ururdu gamzesi Gâlib bize evvel
O dahı bu humârı neş'e-i takdîrden bilsin

390/253-6

Hâşa ki kazâ gösteremez rûy-ı tehâlûf
Tagyîr-i kazâ himmetine sehv-i lîsandır

98/28-33

Takdîm-i hadisâtla hüsr-i ebeddedir
Anlar ki çarh-ı keç-reve hükm-i ezel verir

297/84-3

Tâb-ı gîsû-yi girih-gîrden âzâdım lîk
Es'adâ başıma bir hükm-i kazâdır perçem

373/220-7

Nâvek-i gamzesi dil-dûzdur ebrûsundan
Eylemiş hükm-i kazâ tîr-i kemândan esbâk

346/174-6

Gamzeden bir sehmi dîşunda zekât-ı hüsnünün
Âşıkâ def'-i belâ redd-i kazâ lâzım degil

357/193-8

Çekmiş ebrûların etrâfına Nakkâş-ı kazâ
Güyyâ perde-i mihrâb-ı tevekküldür zülf
339/161-7

Kazâsı mümkün olsa âh Gâlib biz dahı görsek
O mâhın hâne-i pertevde mihmân oldugun tuyduk
345/170-7

XI. AHİRET VE İLGİLİ KAVRAMLAR

“Ahiret evvelin mukabili ve son manasındaki ahirin müennesi olup Kur’an’da yüz on yerde geçer. Ahiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.”²⁵⁵

“Kıyamet koptuğu zaman her varlık dünya hayatını terk edecek ve ahiret hayatı başlayacaktır. Bu hayat dünyadaki iyi yahut kötü amellere göre cennet veya cehennemde sürecek olup bundan kaçış yoktur.”²⁵⁶

Galib şiirlerinde ahiretten ziyade kıyamet, haşr, mahşer gibi kavramlardan bahsetmiştir. Burada onun ahiretle ilgili tespit edebildiğimiz bir beytini zikredeceğiz.

Dûzah-nişîn-i âteş-i fakr oldugun kalır
Ey Ahiret-harâb tehîdir tevekkülün
350/180-3

1. KIYAMET(HAŞR, MAHŞER)

2Kıyamet kelimesi “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasındaki kıyam kökünden isim veya mastar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.”²⁵⁷

“Divan şiirinde kıyamet daha çok fitne ile yahut “kıyam, kad, kamet” kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır.”²⁵⁸ “Ahir zamanda birçok karışıklıklar çıkacağı ve fitneler kopacağı bilinmektedir. Divan şairi bu karışıklıklara neden olarak

²⁵⁵ Topaloğlu, Bekir, ‘Ahiret’, DİA, I, İst, 1988, s. 543

²⁵⁶ Pala, a.g.e., s. 72

²⁵⁷ Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, DİA, XXV, Ankara, 2002, s. 517

²⁵⁸ Pala, a.g.e., s. 287

sevgiliyi gösterir. Böylece sevgili-âşık ilişkisi ortaya çıkar. Sevgili bir görünüşüyle fitneler koparır, âşıklar arasında kargaşaya neden olur. Sevgilinin genel güzelliği ve görünümünden başka beni, yüzü, yanağı, zülüfleri, gözleri, ayva tüyleri, kaşları, gamzesi, bakışları, yürüyüşü vs. birer fitne sebebidir. Ancak onun en önemli fitne kaynağı olan yanı boyudur. “Kamet (boy)” ile “kıyamet” kelimelerinin iştikak sanatına yol açması bu ikisinin çok kez birlikte kullanılmalarına neden olmuştur. Sevgilinin selvi boyuyla salınması etki bakımından kıyametin kopacağı andan aşağı değildir.”²⁵⁹

Galib divanında kıyamet, haşr, mahşer kavramlarıyla ilgili rûz-ı ceza, nefha-i sûr, mahşer, rûz-ı kıyamet, mihr-i mahşer, hurşid-i mahşer, kavga-yı kıyamet, arsa-i mahşer, rûz-ı Arasat, mahşer-i hecr, sûr-ı Leyla, Sirâfil-i kıyamet, mahkeme-i rûz-ı ceza, erbâb-ı haşr, rûz-ı haşr, sûr-ı arus, haşr-i ervâh, mahşer-i elmas, serv-i kıyamet-hıram, dest-i mahşer, kıyamet gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

O aşkı ve hallerini anlattığı terci-i bendinin,

Âşık ne ser ve ne server gerek

Başına buyruklara efser gerek

166/1-17

diye başladığı tercihanesinde aşkın kolay olmadığını, âşıkın her türlü zorluk (bu zorluk her şeyin sonu olan kıyamet bile olsa) karşısında aydınlık bir yürekle durması gerektiğini şu şekilde ifade etmekte; kıyametin kargaşasından bahsetmektedir.

Başına kavgâ-yı kıyâmet kopup

Sînede bir mihr-i münevver gerek

166/1-23

Galib mahşer kelimesiyle beraber umumiyetle hisab kelimesini de kullanmakta; mahşer günü haksızlığa uğramış olan herkesin hakkını alacağına telmihte bulunmaktadır. Hakkını alacakların başında da âşık gelmektedir.

Sitem keşânımı kûyunda cem‘ eden âfet

Hisâb eder mi aceb bir gün ola mahşer ola

400/274-3

²⁵⁹ Pala, a.g.e., s. 168,169

Kâtilimdir der isem ben sana rûz-ı Arasat
Kanlı gömlekle ider pirehen-i ten isbât
182/11-6

Bu başka hayf olur erbâb-ı haşre kim duralar
O şühun ettiği bir bir hisâb oluncaya dek
346/173-4

Safâ ser-hoşlarına gam şarâbın anma ey zâhid
Özün saymazlara mahşer hisâbın anma ey zâhid
Hudâ sâ'illerine çok cevâbın anma ey zâhid
203/8-3

Galib kıyamet, kamet, fitne ve sevgili babını divan edebiyatının yukarıda bahsedilen çerçevesinde ele almakta, bâlâ-yı belâ-hizin, fikr-i kad, kâmet-i fikir, bülend gibi kelime ve tamlamaları zikretmektedir.

Fikr-i kadınle fitne salaydı kıyâmete
Hengâme-i şürûr ne âlemedir aceb
260/20-6

Çıkmuş yine meydâna o hûrşid-i cihân-sûz
Bâlâ-yı belâ-hizin idip mahşer-i elmas
353/129-11

Kâmet-i fikriyle ber-pâyım kıyâmet kopsa ger
Hâk olursam dâmen-i dildârdan kılmam ferâg
338/159-2

Günden güne bülend ederiz medd-i âhı biz
Çektikçe nâza serv-i kıyâmet-hırâmımız
313/110-8

Kıyametle ilgili diğer beyitleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Ölürsem şâm-ı gamda rûy-ı yâra intizârımdan
Yarın hûrşid-i mahşer nûr olur şem'-i mezârımdan
438/20

Lenger-i ârâm girmez cennet-i nezzâreye
Tîg derler mahşer-i hecrinde bir puldan geçer
284/61-3

Allah verdi aldı yine kurb-ı hazrete
Biz kaldık intizâr ile rûz-ı kıyâmete
432

Zencîri olur rûz-ı ceza mevce-i âteş
Dil beste-i şöhretse eger aşk ile Mecnûn
396/267-3

Ey firîbende olan va‘d-i visâl-i yâra
Rûz-ı haşrin bile bu va‘dede ferdâsına bak
341/164-4

Nefh eyleyicek sûr Sirâfl-i kıyâmet
Ol dem ne imiş Hünkârı görürler
288/66-9

Nefha-i sûr degil nagme-i Mansûr degil
Sâz-ı uşşakda âgâz-ı terennümdür bu
398/270-4

Arsa-i mahşer gibi oldu ayân
Kûşe-be-kûşe nice bin dâd-hâh
167/1-28

Sâye-i zülfün muhalledir harâb-ı la‘line
Vâyedâr-ı mihr-i mahşerdir şeb-i âzînemiz
313/111-3

Bikr-i ma‘nâya tahassürle nevâ-yı sūhanım
Sûr-ı Leylâdaki mersiye-i Mecnûn gibidir
290/72-2

2. AHİR ZAMAN

“Ahir zaman, zamanın devrî oluşunu kabul eden dinlerde insanın içinde yaşadığı devrenin son dönemini; âlemin ve insanın fani olduğunu kabul eden dinlerde ise dünya hayatının kıyametten önceki son zamanlarını ifade eder. İslâm literatüründeki

ahir zaman terimi dinler tarihindeki eskatoloji (ahiret bilgisi) ile alakalıysa da aynı değildir. Eskatoloji kozmolojide bir safhadır; buna karşılık ahir zaman terimi kıyamete yaklaşan son devreyi, zamanın ve âlemin sonunu veya son günlerini ifade eder.”²⁶⁰

Galib ahir zaman mefhumunu, fitne, kıyamet ve sevgili çerçevesinde işlemiş, bir beytinde de ahir zamanda Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesinden bahsetmiştir.

Kıyametler kopardım âlem-i endişekârîde
Ser-encâm-ı cüvânî fitne-i âhîr zamânımdır
305/98-8

Zuhur etmiş meger kim hat-ı kâfir çetr-i perçemden
Dedim dâmân-ı çarhı fitne-i âhîr-zaman tutmuş
326/136-4

Hatt-ı Şerif ü mer-i hümâyûn-ı zülf ile
Âhîr zaman-ı fitneye vardır tekaddümün
348/176-5

Hat-ı nev-resteye ta'lik-i va'dı çeşm-i bîmarın
Dem-i âhîr zamânda makdem-i İsâ mıdır bilmem
366/207-4

3. CENNET

“Cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçlarla toprağı örten bahçe” manasına gelir. Ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.”²⁶¹

“Divan edebiyatında çok zaman “behişt” olarak karşımıza çıkan cennet, bazen kelimenin çoğulu olan “cinân” şeklinde kullanılır. Cennet sevgilinin sarayı, bahçesi, mahallesi, yurdu, kısaca onun bulunduğu yerdir. Ayrıca ilkbaharda tabiat da cennetten bir kesittir. Güzel yerlerde cennete teşbih edilir. Cennet ile birlikte Kevser, huri, gılman, tavus gibi unsurlar beyitlerde yer edinir.”²⁶²

²⁶⁰ Tümer, Günay, “Ahir Zaman”, DİA, I, İstanbul 1988, s. 543, 543

²⁶¹ Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, DİA, VIII, İst, 1993, s. 374

²⁶² Pala, a.g.e., s. 99

Galib'in şiirlerinde cennet mefhumu, Huld-1 irfan, Huld-1 Berin, hûr-1 in, bûy-i gül-i Adn, Behişt-i Lutf, cennet, Havz-1 Kevser, İcrâ-1 Tesnîm, müşg-i Behişt, Kevser, Huld-1 nâgam, Behişt-i visâl, bâğ-1 Behiş, hûr-1 Behişt, nahl-1 Tûbâ, Firdevs, hûrân-1 Behişt, Tûba, Ravza-i Firdevs, bâğ-1 Huld, cennet-î ruhsâr, Rıdvân-1 Huld, Huld-1 Latîf gibi kelime ve tamlamalarla işlenmiştir.

O, beyitlerinde cennetten bahsederken bazen tarih yazdığı bir yeri cennete teşbih etmekte, bazen aşkı anlatırken cennet mefhumunu kullanmakta, bazen de cennete girip de sevgiliyi görememekten yakınmaktadır.

Gûyâ ki bir kâşânedir revzenleri şâhânedir
Cennet midir ayâ nedir olmuş mahal-i iştibâh
160/71-5

Bir nev sebîl etdi bina hem hoş-edâ hem cân-fezâ
Nezdik-i ashâb-1 safâ Rıdvân-1 Hulda şâh-râh
160/71-4

Kevser-i âteş-nihâdın adı aşk
Dûzah-1 cennet-nümânın adı aşk
Bir lûgat gördüm cünûn isminde ben
Anda hep cevri ü cefânın adı aşk
439/23

Vardık der-i sa'âdetine yârı görmedik
Girdik Behişte hayf ki didârı görmedik
353/186-1

Galib başka bir beytinde zâhîde seslenerek; meclislerine gelecekse bir güzelle gelmesini, yoksa nasıl ki cennete imansız girilmezse meclislerine de güzelsiz (yani kalbinde bir aşk olmadan) girilmeyeceğini belirterek şöyle demektedir:

Gelirsen gelme bezme zâhidâ bir âfet-i cânsız
Bilirsin girmek olmaz Bâğ-1 Hulda çünkü îmânsız
317/119-1

Cennet mefhumuyla ilgili seçtiğimiz diğer beyitleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Rüsûm-ı âdemiyet lâıyk-ı afv olmadır yohsa
Ne hâsıl Cennetin mahzûr olan zevk-ı hulûdundan
395/263-4

Ma'rifet sende hüner sende hakikat sende
Nazar etsen yeri ü gök Dûzah u Cennet sende
Arş u Kürsiyy ü melek sendedir elbet sende
180/10-4

Gül berg-i âteşin ruhu hat benefşe ter
Cennet mi bâg-ı hüsn mü simyâ mıdır desem
367/209-2

Safâ-yı işret-i dünbâledâr-ı bezm-i sahbâyı
Sutûr-ı mevc ile Cennet de Tesnîm üzre yazmışlar
303/94-5

Ben dedimse arsa-i cennet sevâd-ı Şâmdır
Nüktedir kasdım kıyâs etme hayâl-i hamdır
Nokta sıgmaz nutka gelmez bir garîb îhamdır
206/11-1

Öyle sâf-endişe kim bir semte aksa hâtırı
Cem' olurlar kudsîyân Kevser sanıp mecrâsına
95/27-17

Bâg-ı irem kim lâ-nazîr hem dil-nişîn hem dil pezîr
Reşk âver-i çarh-ı esîr enmûzec i Huld-ı nâgam
80/19-5

Bilse eger yâr ne Cennet nedir
Kimse değışmez bugünü yarına
167/1-39

Nahl-ı Tûbâdır ki her revzenden olmuş rû-nümâ
Kaplayıp Firdevs-i enzârı ser-â-ser perçemin
349/178-5

O gonca-dehen teveccüh ederse şerm ede Gülşen âyineden
Küşâde olur behişt-i visâle bir nice revzen âyineden
389/250-1

Tâb-ı hüsnü çeşmimiz âteş-feşân olsun da gör
Cenneti ruhsârını Düzah-nişân olsun da gör
290/71-1

Önünden çağlayan cûbârâ benzetmek resâ düşmez
Elinde şa'irin icra-yı Tesnîm eylese hâme
131/24-12

4. CEHENNEM

Cehennem (cehennem, cihinnam) “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslâm bilginleri olmuşsa da dil âlimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir. Grekçe’ de geenna, Latince’de gehenna olarak kullanılan kelimenin aslı büyük ihtimalle İbranice gê-Hinnom’dan (Hinnom Vadisi) gelmektedir.

Gê-Hinnom İsrail tarihinde İsrailoğullarının sözde ibadet saydıkları gayriinsanî ve gayriahlâkî faaliyetleri ifade ettiği için kötü bir şöhrete sahiptir. Orada saltanatını savaş ve salgın hastalıklarla sürdüren bir cehennem tanrısı olduğuna inanılan Molek’e tapılmakta ve onun öfkesini yatıştırmak için çocuk kurban edilmekte idi. İbadet adına çocukların katledilip yakılması yüzünden İsrail peygamberlerinin gê-Hinnom’u lânetlemeleri üzerine bu yer İşaya’dan itibaren zamanla gelişen Yahudi eskatolojisindeki cehennem sembolü olmuş ve ölüm sonrasında azap çekilecek yere bu ad verilmiştir.²⁶³

“Dinler tarihi alanındaki araştırmalar, hemen bütün dinlerde ölümden sonra ikinci bir hayat yaşanacağı, orada insanlara dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olarak mükafat veya ceza verileceği düşüncesinin mevcut olduğunu göstermiştir. İnsandaki adalet duygusu ve müeyyide anlayışı da ahiret hayatındaki ceza veya mükafatın varlığını gerekli kılar. Genellikle bütün dinlerde özellikle de bunların semavî olanlarında ölüm sonrasındaki cezalandırmanın cehennemle, mükafatlandırmanın da cennetle oiaacağı kabul edilmiştir.”²⁶⁴

“Edebiyatta tamu; cahîm ve düzah şekilleri de kullanılan cehennem âşığı çektığı ayrılık acısıdır. Ateş olması ve yakma özelliği ile çok kullanılır. Sevgilinin öfkesi cehennemden nişan verir.”²⁶⁵

²⁶³ Harman, Ömer Faruk, “Cehennem”, DİA, VII, İstanbul, 1993 s. 225

²⁶⁴ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, DİA, VII, s. 228

²⁶⁵ Pala, a.g.e. , s. 96

Şiirlerinde cehennemi tasvir ederken dūzah-ı hicrân, dūzah-ı âteş-i aşk, pîrâye-i dūzah, dūzah-ı sūz-ı dilârâ, dūzah-ı hırsı, kulzum-i dūzah, âteş-i dūzah, nâr-ı Cahîm, dūzah-nîşîn-i âteş-i fakr, fikr-i dūzah-ı hecr gibi tamlamaları kullanan Galib, bu beyitlerde genellikle sevgiliden ve onun aşkının yakıcılığından bahsetmektedir. Gerçek anlamıyla cehennemden, müseddes şeklinde yazılan naatlarında şefaata bekleyen bir âciz kul edasıyla bahseden Galib, Hz Peygamberden samimi bir dille yardım talep etmekte; her ne kadar günahkar da olsa cehennemde figanda koymamasını, hicran ateşinde yakmamasını istemektedir.

Bî-çâredir ümmetlerin isyânına bakma
Dest-i red urup hasret ile dūzaha kakma
Rahm eyle amân âteş-i hicrânına yakma
Ez-cümle kulun Gâlib-i pür-cürmü bırakma

188/1-7

Gerçi küstâh-u günahkâr u heme kâr-ı ziyân
Es'adından zerre-i lutfun dirig etme amân
Na'thânındır sezâ mı ede dūzahda figân
Eşk-i hasret başdan aşdı haste gönlüm doldu kan

189/2-5

Aşağıdaki beyitte ise Beyhan Sultan'ı överken onun yaratılışının cömertlikte çok kabiliyetli olduğunu belirterek, cehennemin hırslı ateşini onun kerem ve lutfunun bir anda söndüreceğini zikretmektedir.

Eder bir demde bahr-ı lutfu itfâ dūzah-ı hırsı
O rütbe müsta'iddir meşrebi cûd-ı firâvanâ

137/34-19

Sevgilinin yokluğunda çekilen ıstırapı anlattığı bir beytinde Galib, sevgiliye seslererek onsuz bir gülbahçesinin ağaçlarının, fidanlarının, güllerinin, yapraklarının ve meyvelerinin hep ateş olduğunu dolayısıyla cehennemi anlattıklarını şöyle dile getirmektedir:

Bana dūzahdan ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Diraht âteş nihâl âteş gül âteş berg ü bâr âteş

328/139-5

“Aşkın “şerâr”a (kıvılcım) teşbih edildiği aşağıdaki beytin temelinde ise aşk-ateş münasebeti vardır. Aşkın şiddetinin dile getirilmek istendiği beyitte kulzüm (deniz) ile aşk ateşinin şerârı arasında mukayeseye gidilmiştir. Şair deniz, derya karşılığı olarak Kızıldeniz’i de ifade eden “kulzüm” kelimesini özellikle kullanarak aşkın “şerârı” içerisinde “kulzüm”ün bir katre kan mesabesinde olduğunu dile getirir.”²⁶⁶

Dûzah bahâr-ı hüsnüne bir gülsitân senin
Kulzüm şerâr-ı aşkına bir katre kân senin
355/190-1

Dûzah-ı âteş-i aşkımdan alır neşv ü nemâ
Reşk-i reyhân-ı behişt olsa sezâdır perçem
373/220-4

“Bu beyitte ise aşk ateşi ile dûzah (cehennem) arasında münasebet kurulmuştur. Bu tasavvurda ateşin müspet yönü yani aydınlatması, parıltısı vurgulanır. Bütün olaylar arasında, iki karşıt değerlendirmeyi aynı açık seçiklikle kabul edebilen yegâne unsur olan ateş cehennemde yanarken cennette parıldar.”²⁶⁷

Dûzah-ı hicrânda seyr etmek bahâr-ı vuslatı
Hiç ba’id olmaz efendim tab’-ı dîr-endîşden
396/265-3

Zann etme ki âteş ola pirâye-i dûzah
Derd-i serimizdir yine sermâye-i dûzah
267/36-1

Dûzah-ı sûz-ı dilârânın dil oldu mâ’ili
Eyledi girdâb-ı hayret Gâlib-i deryâ-dili
Çarhdan geçsem de geçmem senden ey meh hâsılı
Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlidir senin
218/2-4

Sâki getir ol âbı ki âteş-hurûş ola
Her bir habâbı kulzüm-i dûzah-be-düş ola
177/8-4

²⁶⁶ Arı, Ahmet, Şeyh Galib Divanında Aşk, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003, s. 108

²⁶⁷ Arı, a.g.e. , s. 105

Hatt-ı rûy-ı dilberi Gâlib edip bir şeb hayâl
Oldum âhir âteş-i baht-ı siyehden bî-mecâl
Gâh fikr-i dûzah-ı hecrinde hâtır pür-melâl
Geh cünûn-ı şevk ile kayd-ı ser-i zülfi-visâl
Tâb-ı sevdâ-yı mahabbetten ederken kıl ü kâl
Geldi eş'ar-ı Hayalî'den bu matla ' hasbihâl

184/12-7

5. RÛZ-I ELEST (ELEST BEZMİ)

“Farsça’da “sohbet meclisi” anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça’da ‘ben değil miyim’ manasında çekimli bir fiil olan elestü’den oluşan bezm-i elest terkibi, ‘Ben sizin rabbiniz değil miyim hitabının yapıldığı ve ruhların da evet diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder. Bu tabirdeki elest kelimesi A’raf suresinin 172. ayetinden alınmıştır. Bu ayette geçmişte Allah’ın Âdem oğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara “Ben sizin rabbiniz değil miyim” diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri belirtilmiştir. Allah’la insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye “misâk”, “bezm-i ezel” ve “bezm-i elest” gibi çeşitli adlar verilmiştir.”²⁶⁸

“Klâsik Şark İslâm edebiyatındaki yaygın anlayışa göre âşıklar sevgililerine elest bezminde âşık olmuşlardır. Elest gününde ruhlar meclisinde âşık uyanık olduğunu, sevgilisini ilk defa orada gördüğünü ve görür görmez hemen âşık olduğunu söyler.”²⁶⁹

Galib’in şiirinde bezm-i hem meclis hem de elest bezm-i anlamıyla görmekteyiz. Bu konuda o, sâki-i bezm-i ezel, şeref-i bezm-i vefa, bezm-i tahkik, elest esrari, bezm-i cân, semt-i belâ gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm
Bize hisse-i mahabbet dil-i pâre pâre düşdü
419/311-2

Saki-i bezm-i ezel ey rind-i bî-pervâ-yı aşk
Cânını câm-ı safâdan neşemend etmiş senin
354/187-3

²⁶⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, DİA, VI, İstanbul 1992, s. 106

²⁶⁹ Pala, İskender, “Bezm-i Elest”, DİA, VI, İstanbul 1992, s. 108

Güft-gû vü cüst-cû sıgmaz elest esrânına
Tâ ezelden böyle cevap vermişler cevap oldur ki ol
359/195-4

Merhaba ey şeref-i bezm-i vefâ hoş geldin
Gele ey neş'e-i sahbâ-yı safâ hoş geldin
355/189-1

Lutf-ı te'sîr-i mahabbetle dil-i sengînin
Bezm-i tahkîke olur gevher-i îmânı çerâğ
68/14-3

Cûş u hurûş bî-hüde ey hum garîbdir
Bilmez mi kimse bezmde keyfiyyetin senin
355/188-4

XII. DİĞER İTİKADÎ KAVRAMLAR

1. MİRAC VE SİDRETÜ'L-MÜNTEHA

Mirac'ın kelime manası "merdiven" ise de Peygamberimizin göğe yükselmesine ad olmuştur. Peygamberimizin Recep ayının yirmi yedinci gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gelmesine isrâ denilir. Mescid-i Aksa'dan Sidre-i Münteha'ya dek olan yolculuk da miraç adını alır. Bu yolculuk bizim bilgi hududumuzu aşan gayb âleminde cereyan etmiştir.

Peygamberimiz miraçdan beş vakit namaz ile döndüğü için, namaz müslümanların miracı sayılır. Miraçda Peygamberimizin Allah'a yakınlığı bir yay aralığı kadar (kabe kavseyn) veya daha az (ev edna) idi. Miracı anlatan uzun şiirlere miraciye denir.²⁷⁰

"Sidre ise sözlükte "Arabistan kirazı" demektir. K.Kerim'de iki yerde geçer.²⁷¹ Tefsirlerde bu ağacın "Arş'ın sağ yanında ilâhî bir ağaç" olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne çıkanlar ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim miraç gecesi Peygamberimiz de Cebrail'i burada görmüştür. Sidre'nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidre'den ötesi Allah'ın zat âleimidir. Sidre beşer bilgisinin ve amellerinin son hudududur. Muttakiler ile şehitlerin

²⁷⁰ Pala, a.g.e., s. 335

²⁷¹ Necm, 53/14,16

ruhları burada mahşeri bekleyeceklerdir. Sidre kelimesi daha çok “münteha” kelimesiyle birlikte kullanılır. Sidretü’l-Münteha (son uçtaki kiraz ağacı), ulaşılabilir en yüksek yer olduğu için divan şiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın yüceliği, namı ve şairin şiiri için de birer temsil olabilir.”²⁷²

“Tasavvufta Sidretü’l-Münteha tüm salıkların seyirlerinin, amellerinin ve ilimlerinin sona erdiği noktadır ki büyük berzah adını alır.”²⁷³

Divanda miraç ve Sidre ile ilgili beyitlerde Cebrail ve Buraktan bahsedilmekte, Hz. Peygamber’in miraçda Allah’a olan yakınlığına değinilmektedir. Ayrıca Galib şiirinin yüceliğini belirtmek ve memduhunu övmek için de Sidre’yi ve miracı temsil göstermektedir.

Erişmiş müntehâ-yı Sidre fart-ı metânetden
Sütûnlar kim sütûn-ı âsumân-ı dîn ü devletdir
100/30-6

Eyle urûc-ı çarhı dil dinle kalem sarfîrini
Sırr-ı semâ’-ı Sidredir nagme-i müntehâ-yı ney
416/305-6

Neyimiş dinle dem-i Hazret-i Monla Gâlib
Vardı mi’râca yakın şöhret-i efsâne-i ney
415/304-15

Târem-i perçem-i mi’râc-ı sühandan kalma
Safha-i gülbün-i ruhsâra tenezzüldür zülf
339/161-10

Andan al himmet-i seyr-i melekûtu Gâlib
Sırr-ı mi’râc-ı Resul-i dü-serâdır Sıddîk
53/2-18

“Dış âlemi bildikten sonra keşf yoluyla eşyanın mahiyetini de bilen”²⁷⁴ ehl-i vücuda aşk ateşi varılmak istenen yolda engel olmaktadır. Sidre akl-ı evvel olan Cebrail’in makamıdır ve Cebrail bu makamdan daha yukarisına çıkamamıştır. İnsan akli da bundan ilerisini kavrayamaz ve âciz kalır. Böylece Galib aşağıdaki beytinde akıl ve Cebrail arasında ilgi kurmuştur.

²⁷² Pala, a.g.e., s. 417

²⁷³ Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabcacı Yay., İstanbul 2001, s. 315

²⁷⁴ Uludağ, a.g.e., s. 376

Sedd-i reh olur âteş-i aşk ehl-i vücûda
Cibrîl-i hired Sidre-i kurbetde zebûndur
300/89-3

“Aşağıdaki beyitlerde de Galib Peygamber’in miraçda Allah’a yakınlık derecesinden bahsetmekte, onu Kâbe kavseynin baş pehlivanı olarak nitelendirmektedir. Böylece o, bir elinde ay (çevgan) bir elinde güneş (top) Sidre’de atıyla (Burak) dörtünale koşturmaktadır.”²⁷⁵ Ayrıca ay ve güneş Galib’e göre cihana gece gündüz ışık saçan Hz. Peygamber’in, miraca çıktığı merdivenin basamağında iki çividir:

Pehlevân-ı Kâbe Kavseyn mâh çevgân mihr gûy
Ol ki rahşî Sidrede cevlân eyler rûz u şeb
50/1-22

Mihr ü meh gülmih-i süllemdir mi‘râcına
Ol Resûlün kim cihâna bahş eder fer rûz u şeb
50/1-18

2. ECEL

“Sözlükte geleceğe ait olmak üzere “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu” anlamına gelen ecel, bu temel anlamından hareketle iddet süresi ve borcun vadesi için de kullanılır. K. Kerim’de hayat süresinin sonu (ölüm vakti), borç için belirlenen son ödeme tarihi, boşanan veya eşi ölen kadının tekrar evlenmeden önce beklemesi gereken süre (iddet), kâfirlerin helâk edilmeden evvel kendilerine tanınan müddet anlamlarında olmak üzere ecelin hepsi de sözlük manasıyla ilgili çeşitli kullanışları vardır. Ecele ilgili ayetlerde Allah’ın her insan için bir yaşama süresi ve bir ölüm vakti belirlediği ifade edilmiş (El-En‘am 6/2,60) kendilerine uzun ömür verilenlerin de ömrü kısaltılanların da mutlaka bir kitapta yazılı olduğu bildirilmiştir.”²⁷⁶

“Tasavvufta ölüm nefsin heva ve hevesinin kökünü kazımak olarak tarif edilir. Nefsin canı bu heva ve hevestir. Onu maddi hazlara ve bedensel zevklere yönelten heva ve heveslerin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. “Ölmeden evvel ölmek” budur. Nefs, süflî âleme çekilince kalp ölür, ulvî âleme çekilince kalp ve ruh hayat bulur.”²⁷⁷

²⁷⁵ Burada gûy u çevgan veya cirit denilen oyundan söz edilmektedir. Çevgan, ucu eğri bir nevi cirit, gûy ise çevgân denilen aletle oynanan yuvarlak şeydir. (Levend, Agah Sırrı, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 381)

²⁷⁶ Tunç, Cihat, “Ecel”, DİA, X, İstanbul 1994, s. 380,381

²⁷⁷ Uludağ, a.g.e., s. 224

Galib'in beyitlerinde peyk-i ecel, bâd-ı ecel ve ecel gibi ifadelerle yer alan ölüm genellikle sevgili merkezli işlenir. Şair peyk-i ecel diyerek Azrail'e seslenmekte, hicran hastası olduğunu ve insafsız sevgilinin kendisini öldürmeye kasdı mı olduğunu Azrail'e sormaktadır.

Nedir kasdı o bî-insafın ey peyk-i ecel söyle
Demez mi böylelikle haste-i hicrânım eglenmez
317/120-3

Aşağıdaki beyitlerde de şair bazen gamzenin hançer gibi öldürücü olduğunu vurgulamakta, bazen aşk hastasına ecel beğendiremediğinden yakınmakta, bazen de eceli, canın kandilini söndüren bir rüzgara benzetmektedir.

Eceliyle var ise söyleşen anlar dilini
Terceman olmuş ona gemze ne söyler hançer
304/96-5

Dil-i za'ife bir âfet güzel beğendiremem
O haste-i gam-ı aşka ecel beğendiremem
369/213-1

Bâd-ı ecel ki söndüre kandîl-i cânını
Başı ucunda bî-hûde şem'-i mezâra yuf
338/160-3

3. PERİ

“Peri cinlerin dişilerine verilen addır. Bunları gören olmadığı gibi çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. İnsanlardan kaçır ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları vs. özellikleriyle sevgiliye benzerler. Perişan kelimesiyle perî arasında kelime oyunları yapılır.”²⁷⁸

Divanda çeşme-i perî-zâd, perîler, perî-veş, şeh-perî, şûh-ı perî-zâd, perî-zâd-ı hayâl, perî-be-şîşe, mâh-ı perî-sûret gibi ifadelerle yer alan perî mefhumu genellikle sevgili için teşbih unsuru olarak kullanılır. Galib perîlerin uçmalarına, çok güzel

²⁷⁸ Pala, a.g.e., s. 382

olmalarına, tenhalarda ve geceleri gözükmelerine, gözden gizlenmelerine, çeşmelerin onların durak yerleri olmasına telmihte bulunmuş bu yönleriyle onları sevgiliye benzetmiştir.

Mâdâm uçarsın gözlerde ammâ

Rûyun perî-veş pinhân edersin

383/238-7

Per-i müjgân verilir çeşme-i perî-zâdlara

Gâlib ol hasta nigâhın per ü bâlîninden

381/235-9

Şeb-i tenhâda perî-zâd-ı hayâl olmaz dûr

Bakma ey meh yalnız âyine-i hâba sakın

380-234-6

Şîşe-yi elfazımız sahbâ-yı tahkîk istemez

Bir perî-zâd-ı hayâle cilvegehdir her biri

427/325-5

Şikeste hâtır-ı divânegân velî bilmem

Perî-şîşe mi yok nâz ü nazûkâne mi yok

345/172-4

Zapt edip şimdi perîler hâne-i endişemi

Pür-hayâl oldu o mînâ-hâne kim çeşmîmdir ol

358/194-6

Ben demem meclis-i bî-gânedede mey nûş etme

Ey perî âşık-ı mahmûru ferâmûş etme

Garrazın çünkü hemân sûret-i istignâdır

Bâri âyineyi müştâk-ı der-âgûş etme

439/26

Mir'atıyız ol mâh-ı perî- sûretin ammâ

Gam-hânemize gelse dahı bî- haberiz biz

310/107-4

Yukarıdaki beyitte Galib o ay yüzlü ve peri suretli sevgilinin aynası olduğunu fakat nasıl ki ayna karşısına geleni aksettirir, bunun farkında olmazsa sevgilinin de gelişinden kendisinin haberinin olmayacağını vurgulamaktadır.

4. ŞEYTAN, DÎV

a) Şeytan

“Gizli habis bir kuvvet ve ruhu ifade eden bu kelime bir cins isim olup, lügatlerde “kibirli ve asi olan cin ve insan” manasına gelmektedir. Kelimenin menşe ve iştikakı üzerinde şimdiye kadar çok durulmuş ve tarihî inkişafı bakımından “habis” manasıyla Yahudî menşeli, “insan üstü varlık” manasıyla İslâm öncesi Arap menşeli olduğu ve bu iki mananın karşılıklı olarak birbirlerine tesir ettikleri ileri sürülmüştür.”²⁷⁹

“Dinî an’aneye göre şeytan Âdem ile Havva’nın yeryüzüne inmelerine müesser olan hadise dolayısıyla insana ilk kötülüğü yapmış ve Tanrı’dan onları kıyamet gününe kadar doğru yoldan saptırma mühleti almıştır. Şeytanın insanları aldatmaktan dolayı göreceği ceza kıyamet gününe bırakılmıştır; o bu cezasını cehennem ateşinde yanarak çekecektir. Şeytan Kur’an’da insanı aldatan, doğru yoldan uzaklaştıran, aralarını bozan, ona Allah’ı bile unutturan, kötü amelleri süsleyip iyi gösteren bir varlık olarak belirmekte ve onun izinden gidilmemesi, ondan Allah’a sığınmak lâzım geldiği emrolunmaktadır. Kur’an ayrıca şeytana uyanların Allah’a şerik koşmuş addedileceklerini, şeytanın Tanrı’ya karşı nankör olduğunu, peygamberlerin de şeytanın tasallutundan kurtulamadıklarını ve Tanrı’nın bunu bir hikmete mebni arzulamış olduğunu bildirmektedir.”²⁸⁰

“Divan şiirinde şeytanın rakibe benzetildiğini görürüz. Meleklerle bir arada bulunamayışı, dua edilince kaçışı, sevgilinin nurunu çalmaya çalışması, Ramazan ayında elinin bağlanması, hamamları ve pis yerleri mekân edinmesi vs. yönlerinden ele alınır.”²⁸¹

Galib’in beyitlerinde sine-i şeytan, dil-i şeytan, mekr-i şeytan, cünd-i şeytanî gibi ifadelerle yer alan şeytan mefhumu aşağıda belirtilen telâkkilerle ele alınmıştır.

Şeytan Allah’ın emrine itaat etmemiş, ona karşı gelmiştir. Zahidlerin kalbinin onun hilelerinden kurtulması kolay değildir. Kim bir merd gönlü taleb ederse iradesini,

²⁷⁹ Furat, A.S., “Şeytan”, İslâm Ans., M.E.B, XI, Eskişehir 1997, s. 491

²⁸⁰ Furat, a.g.m., s. 492

²⁸¹ Pala, a.g.e., s. 445

benliğini bırakması gerekir. Bırakmazsa şeytanlaşır. Nasıl ki zahidlerin gönlünde gerçek bir aşk yoksa, şeytanın göğsünde de iman yoktur. Bütün bunların dışında Galib bir beytinde de “şeytanın bacağı kırılmak” deyimini kullanmaktadır.

Hâtır-ı zühhâdda aşk-ı cüvânân galat
Sîne-i Şeytanda gevher-i îmân galat
332/149-1

Tıg-ı gazabı zâhid-i nâdâna muhâlif
Mihrâb-ı itaat dil-i şeytâna muhalif
340/162-1

Şihne-i hıfzı eger eylese bâtında zuhûr
Mekr-i şeytândan olur reste kulûb-ı zühhâd
163/72-27

Her kim ki talebkâr-ı dil-i merdândır
Terk etmez ise irâdesin şeytândır
Benlik burada küfrdür îmân ise de
Teslîm ü rızâ küfr ise de îmândır.
446/26

Mestânelere etme cefâ ey sâki
Kılma o kadar redd-i recâ ey sâki
Şeytânın edip ayagını işkeste
Bir câm dahı eyle atâ ey sâki
448/37

Vücûd iklimini yagmaya serdi cünd-i Şeytânî
Göründü her taraftan leşker-i bî-hadd ü pâyânî
169/3-1

b) Dîv

Dev kötülükle dolu esatirî yaratıklar için kullanılan bir ifadedir. İri yarı, korkunç, kuvvetli ve bazen insanı andıran biçimlerde düşünülür. İnsan gibi yaşadıklarına ve dişili erkekli olduklarına inanılır. Siyah ve beyaz olmak üzere iki çeşit olduğu sanılan devler eski kültürümüzde hayli büyük bir yere sahiptir. Destanlarda kahramanlar daima devlerle savaşır.

Süleyman peygamberin yüzüğünü bir dev çaldığı için telmih yoluyla devlerden bahsedilir. Divan şiirinde rakip, dev olarak gösterilir ve periye benzeyen sevgiliyi elde etmeye çalışır. Bunun için bazen büyü de yapar.²⁸²

Dev kavramı Galib'in beyitlerinde dîv âyinesi ve dîv-i gam gibi ifadelerle yer almaktadır. Şair gam devini delilik zinciriyle zincire vurmuş, bu arada da kendi kanıyla kendi ayrılık fermanını yazmıştır.

Çekildi dîv-i gam zencîre zencîr-i cünûnumla
Hat-ı azâdî-i hecrim yazıldı kendi hûnumla
405/283-1

Temâşa etme dîv âyinesinden sûret-i yârı
Kabûl ü red merâ-yı kavâbilden zuhûr eyler
275/49-2

5. LEVH-İ MAHFUZ

“Levh-i Mahfuz korunmuş satıh, üstü düz nesne, üzerinde yazı olan satıh demektir. Allah kudretiyle olacak şeylerin üzerinde yazılı bulunduğu levhadır. Bir ayette K. Kerim'in Levh-i Mahfuzda tespit edilmiş olduğu bildirilir. (Buruç 85/22) Allah ilk önce levh ü kalemi (satıh ve kalem) yaratmıştır. Kalem, bu levhaya kâinata vuku bulacak olan her şeyi yazmıştır.”²⁸³

Galib Levh-i Mahfuzla beraber levh ve levh-i ezel ifadelerini de kullanmış, kalem ve Kur'an kelimeleriyle münasebetlerini ele almıştır. Ayrıca şair bu mefhumları memduhunu övmek kasdıyla da kullanmıştır.

Degil pûşîde gûyâ safha-i âyât-ı Kur'ani
Safâdan sadrı olmuş Levh-i Mahfûzun sebâk-hânı
171/4-3

Kalem gûyâ ki tahrîrinde bakmış Levh-i Mahfûza
Nukûş-ı Arş-ı Kürsîsinde göstermiş kerâmetdir
100/30-5

²⁸² Pala, a.g.e., s. 128

²⁸³ Pala, a.g.e., s. 299

Ukûlün mâverâsı münkeşifdir zihn-i pâkinde
Nazargâhıdır anun Levh-i Mahfûza kadar hâlâ
103/1-24

Kalem târihini levh-i ezelde yazdı kim Gâlib
Binâ-yı Hân Selim bu kubbe-i minû-yı Mevlânâ
103/1-36

Levhdir sermâye-i keyfiyyetim
Mest-i dürd-yahvâr-ı küstâhi menem
370/216-5

6. YE'CUC-ME'CUC

“Ye’cuc-Me’cuc, Nuh Peygamberin evlâtlarından Yâfes’in soyundan oldukları rivayet edilen iki kâbilenin adıdır. Bu kişilerin adları Kur’an’da iki yerde zikredilmektedir. (Kehf 18/97: “Artık Ye’cuc ve Me’cuc onu [Zülkaneyn’in yaptığı seti] ne aşabildiler ve ne de geçebildiler.” Enbiya 21/96: “Ye’cuc ve Me’cuc’un seddi yıkıldığı zaman her dere ve tepeden boşanırlar.”) Kur’an’da bu iki kavme, böyle çok özlü bir şekilde temas edilirken, tefsirlerde ve sair kaynaklarda Ye’cuc-Me’cuc’un nesepleri, boy pos ve şemâilleri, konuştukları dil, yaşadıkları coğrafya, yeme-içmedeki aşırılıkları, insanlığın başına açacakları büyük belâlar vs. konularında sayısız haberler rivayet edilmektedir. Ye’cuc-Me’cuc kelimelerinin ilk çağrışım alanı onların kıyamet alâmetlerinden biri olmalarıyla ilgilidir. Rivayetlere göre Ye’cuc-Me’cuc, kıyamet kopmadan bir müddet önce zuhur edecek ve insanların başına büyük belâlar açacaklardır.”²⁸⁴

“Ye’cuc-Me’cuc divan şiirinde, bir kötülük ve şer sembolü olarak kullanılmıştır. Bu iki kavmin maceralarına atıflarda bulunan şairler, bu maceraların çeşitli anektotlarıyla çok değişik kıyaslamalara gitmişler ve genellikle aşklarından mütevellit hikâyelerinden bahsederken, sevgilisinin cevr ü cefasını Ye’cuc-Me’cuc’un zulüm ve şiddetleriyle kıyaslamışlardır. Şairler genellikle keder ve gamı Ye’cuc’a benzetmişler ve bu vesileyle gamın yıkıcılığına ve tahribine değinmişlerdir. Bu tür beyitlerde Ye’cuc-Me’cuc’u engellemek için yapılan sed de söz konusu edilmiştir.”²⁸⁵

²⁸⁴ Tökel, Dursun Ali, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 397

²⁸⁵ Tökel, a.g.e., s. 402

Ye'cuc mefhumu Galib'in beyitlerinde leşker-i Ye'cuc-veş, fitne-i Ye'cuc gibi ifadelerle yer almaktadır. Şair şiirinin sağlamlığından bahsederken yerme ehlinin fitne-i Ye'cuc'una karşı metin bir fikrin İskender seddi kadar etkili bir perde olduğunu söylemekte ve bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Olur erbâb-ı ta'nın fitne-i Ye'cucuna hâ'il
Degil kemter hemân fikr-i metin seddi-i Sikenderden
393/258-6

Cihâna leşker-i Ye'cuc-veş doldu münâfiklar
Safâda ehl-i gaflet dâ'ima giryân uyânıklar
Tahammül kalmadı sabr etmege hep yandı âşıklar
Yalan dünyâyı terk etmek hevâsın tutdu sâdıklar
170/3-3

7. KANDİL GECELERİ

Galibin divanında mevlit, miraç, berat ve kadir geceleriyle ilgili leyle-i Mevlîd, şeb-i Kadr, şeb-i Mi'râc u Kadr u îd u Nevrûz, şeb-i-Berât-ı perendûş, Kadr-i mübârek gibi ifadelere yer verilmiştir.

“İnsanlığın kurtuluşu için gönderilen son ve en büyük peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) beş yüz yetmiş bir yılında kamerî aylardan Rabiu'l-evvel ayının on ikinci gecesi doğmuştur. Bu mübarek geceye “Mevlit Kandili” denir.”²⁸⁶

Leyle-i Mevlidde bu rahşân olan kandiller
Bahş-ı nûr eyler ser-â-ser encüm-i eflâke hep
Âlem-i envârdan gûyâ bu ma'nâ âşikâr
Dîdeler rûşen demektir âsumân u hâke hep
435/4

“Miraç hadisesi Peygamberimizin en büyük mucizelerinden biridir. Hicretten bir buçuk yıl önce Recep ayının yirmi yedinci gecesinde meydana gelmiştir.”²⁸⁷

²⁸⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 179

²⁸⁷ Yazıcı, a.g.e., s. 181

Makarr-ı matla'ından gün gibi âfâka fer versin
Şeb-i Mi'râc u Kadr u îd ü Nevrûz ola hengâmı
79/18-17

“Kamerî aylardan Şaban’ın on dört-on beşinci gecesine Leyle-i Berât denir. Bu gecede Hz. Muhammed’e peygamberlik bildirilmiş olup müslümanlar için bir mağfîret ve bağışlanma gecesi sayılır.”²⁸⁸

Geçdi şeb-i Berâtda sıdk u safâyıla
Âl-i Muhammed aşkına dâ'im geyip abâ
154/55-3

Tevfike re'yi rast gele geldiği gibi
Dâ'im şeb-i Berât-ı perendûşa mehtâb
65/12-20

“Kadr sözlükte, onur, itibar, rütbe, derece demektir. Terim olarak daha çok Kadir gecesi olarak bilinir. Kadir gecesinin hangi gece olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ramazan ayı içerisinde muhtemelen yirmi yedinci gece olduğu hakkında rivayetler vardır. Kur'an-ı Kerim bu gece nazil olmaya başlamıştır.”²⁸⁹

O mehin meclisi reşk-âver-i hurşîd olsun
Sâyesi hâbgeh-i çeşm-i sitem-dîd olsun
Gahîce bâri gönül na'il-i ümîd olsun
Varalım bezmine vuslât yine tecdîd olsun
Gecemiz Kadr-i mübârek günümüz îd olsun
215/2-1

Şeb-i Kadre işitdik geldigin Nevrûz-ı sultânî
O şeb hem îd olup hem şekkeristân oldugun tuyduk
344/170-5

Şeb-i Kadrin beyâz-ı subhun almış sâde ruhlâr hep
Leb-i hat âverâna bâde süzmüşler siyâhından
382/237-3

²⁸⁸ Pala, a.g.e., s. 77

²⁸⁹ Pala, a.g.e., s. 260

XXIII. DİN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. DİN

“Din, Allah tarafından peygamberi vasıtasıyla vazedilip, uyanlarını dünya ve ahirette kurtuluşa erdiren itikat ve ameller bütünüdür. Bu kelime herhangi bir din anlamında ise de Müslümanlar arasında daha çok İslâmiyet yerine kullanılır. Divan şairi dindardır. Kâfir ile dinsiz bir değildir. Din merhamet gerektirir. Oysa sevgili merhametsizdir. Dinin çeşitli iman esasları, inanç sistemi, itikâdî ve amelî konuları daima divan şiirinde söz konusu edilebilir.”²⁹⁰

Galib, divanında din kavramıyla ilgili telkin-i dîn, ifâ-yı dîn, esâs-ı dîn, a‘dâ-yı dîn, ikrâr-ı dîn, münkir-i nâ-pâk-i dîn, iklîm-i nûr-ı dîn gibi tamlamaları kullanmakta; mefhumun geçtiği beyitlerde bazen memduhunu övmekte, bazen zahide çatmakta, bazen de sevgilinin dinsizliğinden söz etmektedir.

Neler yapsa gerek seyr eyle Allah ömrler versin

Murâdı dîne da‘vet eylemektir çarh-ı gaddârı

72/15-25

Sukûn-ı pür-temekkündür alâmet hamle-i şîre

Bu ârâm etdirir a‘dâ-yı dîne teng meydânı

105/2-25

Bu tertîb üzre âgâz eyleyip tecdîd-i erkâna

Esâs-ı dîne istihkâm-ı gülzâr-ı cinân verdi

78/17-16

Rahş-ı iklîm-i nûr-ı dîn ger ederse pûyân

Şerer-i na‘li efser-î şâhânı çerâg

70/14-28

Verirsen zâhidâ bi’llâh dînin küfre bî-pervâ

Senin hak söyleyip şer‘ ile ber-dâr olduğun var mı

426/324-3

²⁹⁰ Pala, a.g.e., s. 127

Hamdüli'llâh kılmışım dergâhına sıdkım bütün
Her ne derse münkîr-i nâ-pâk-i dîn varsın desin
Himmeti müzdâd ola hakkımda ya Râb gün-be-gün
198/1-17

Hidmetde sana şâh ile dervîş enbâz
İkrâr-ı dîn âşika maksûd-ı niyâz
Bu matbah-ı sînede ne od var ne ocak
Bir germ nefes gönder eyâ Ateşbâz
444/14

Bir gün o kâfir ehl-i dile terk-i kîn eder
Hatt-ı siyâhı gamzeye telkîn-i dîn eder
285/62-1

Gâlib dürûg imiş tatalım va'dı ol bütün
Îmân getir ki dînine sıgmaz yalan senin
356/190-6

Gerdûn verir birinden alıp ol birisine
İfâ-yı dîne hâhiş edip vâm tazeler
293/75-5

Ebrûların ki çeşm ile peyveste gösterir
Hükmünde küfr ü dîni kemer-beste gösterir
282/58-1

2. İMAN-MÜMİN

“Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen iman “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. Terim olarak iman genellikle “Allah’tan alıp dîn adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kişiye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Ayrıca Türkçe’de müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan ‘müslüman’ da bu anlamda kullanılmaktadır.”²⁹¹

²⁹¹ Sinanoğlu, Mustafa, “ İman”, DİA, XXII, İstanbul2000, s. 212

“Divan şiirinde iman, umumiyetle küfür ile birlikte anılır. İmanın ortaya çıkabilmesi için zıddı olan küfrün bilinmesi gerekir. Küfrü bilerek iman etme, en üst dereceden imandır. Divan şiirinde küfr sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda iman da yüz olacaktır. Saç, yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfür diye nitelenir. Gece de her şeyi örttüğü için kâfir olur.”²⁹²

Galib iman ve mümin kavramlarıyla ilgili siyeh-îmân, îmân u ebrû, mü'min-i bî-emân-ı dil, îmân-ı nâ-ümid, îmân-ı seher, âfet-i cân u îmân, gevher-i îmân gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır. Bir tahmininde “imana gelmek” deyimini geçmektedir. Beyitlerde iman kavramını genellikle küfr kavramıyla tezat oluşturacak şekilde vermiş divan şiirinin bu konudaki genel temayülüne uymuştur.

Perişân etme zülfün senden özge bir siyeh-îmân
Uyardı çeşmimi bahtım uyutdu hâtırın hoş tut

263/27-5

Baglanan ol zülfe kayd-ı cândan kessin tamâ'
Düş olan ol kâfire îmândan kessin tama'

336/156-1

Hat-siyeh îmân u ebrû kâtil ü müjgân belâ
Her bün-i müyunda bir cellâd mihmândır senin

352/183-3

Haraca kesdi hatın da'vet etti îmâna
Nebiyî-î seyfdir el-hak peygamber-i nigeihin

350/179-4

Eser amma ki farz-ı ayn olmuş aklen ü şer'an
Olan bir zerre îmânı tecâhülden ikrah

109/4-16

Nigeihi tîg be-kef âfet-i cân u îmân
Zülfü çeşm-i siyehi fitne-i gülzâr-ı cinân
Her taraf leşker-i âşûb-ı esîr-i fermân

202/6-2

²⁹² Pala, a.g.e., s. 293

Çok recâlar eyledik ol mâh-ı evc-i rif'ata
Şebnem-i eşk-i nisâr etdik düşüp mahviyyete
Gelmedi î mânâna insâf etmedi bu fûrkata
213/18-3

Bir sohbet-i mihr imiş anı subh eder izâh
Î mân-ı seher küfr-i şebistan arasında
411/297-4

Akıl husûl-i hüsn-i kabûl eylemez taleb
Î mân-ı nâ-ümîdi vü ikrâr-ı ye'sden
393/259-4

Değil şirk-i mahabbetten hâs-ı halvet ayn-ı vahdetdir
Gehî şirk-i celfî tarzında î mân olduğun tuyduk
344/170-6

Ebrûna bakınca sâye-i tîg
Bir mü'mîn-i bî-emân-ı dildir
306/101-3

Ey hoş ol mest-i mahabbet kim humâr-ı aşkdan
Bir kadeh meyle değışmiş küfrü de î mânı da
403/280-2

Kâfir olayım zülfü siyeh-kâra değilse
Çeşmi eger î mânı gibi kara değilse
408/291-1

3. KÜFÜR-KÂFİR

“Küfür, Allah’a ve dine ait şeylere inanmama, Cenab-ı Hakk’a ortak koşmadır.”²⁹³ “Kâfir ise Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan kimsedir. Ancak kelime divan şiirinde Müslüman olmayanlar hakkında kullanılmıştır. Müminin zıddıdır. Kâfir kelimesinin kara renk ile alakası vardır. Bu yüzden esmer Hintliler ile sevgilinin saçı, beni vs. unsurlar kâfirlikle suçlanır. Bazen sevgili âşığa ettiklerinden dolayı da kâfir olarak nitelenir.”²⁹⁴

²⁹³ Devellidoğlu, Ferit, a.g.e., s. 533

²⁹⁴ Pala, a.g.e., s. 261

“Onu kâfir olarak görmek, kâfirin merhametsiz ve bilhassa müslümana musallat oluşu, onu öldürmek, daha doğrusu şehit etmek isteği, bunun için çeşitli hile ve desiselere baş vuruşu, zünnar (saçtan kinaye) takışı gibi müşahede ve telâkkilere dayanır.”²⁹⁵ “Bazen sevgilinin güzelliği mushaf; mahallesi de cennet veya Kâbe olarak düşünülür. Bu durumda kâfirlik rakibin özelliği olur. Çünkü kâfir Kur’an’ı elleyemez, cennete ve Kâbe’ye giremez.”²⁹⁶

Galib de divan şiirinin küfür ve kâfir kavramları çerçevesinde perçem-i kâfir, kâfir-i bî-mezheb, zülf-i kâfir, kâfir-i bî-dîn, kâfir-i hüsn, inkâr, küfr gibi kelime ve tamlamaları kullanmış; beyitlerinde, bazen aşk yolunda derdi belli etmenin küfür olduğunu savunmuş, bazen fes altındaki siyah perçemin birçok âşığın aklını mahsur ettiğini anlatmış, bazen de sevgiliyi mezhepsiz kâfir olarak nitelendirerek bakışının çok canlar yaktığını, hatının (ayva tüyü) ise ne belâ olduğunu bilmediğini belirtmiştir

Nişân-ı derd vermek küfrdür râh-ı mahabbetde

Derâ-yı kârbân-ı nakl-i gam nâkûsdan kalmaz

320/125-3

Zîr-i fesinde perçem-i kâfir çok âşıkın

Etmîş hisâr-ı aklını mahsûr kaplamış

325/133-2

Senden ey şûh ben ümmîd-i visâl eylemedim

Tab’ıma hadşe verip fikr-i muhâl eylemedim

Rûz-ı aşkı şeb-i târik-i hayâl eylemedim

Zülf-i kâfir gibi inkâr-ı cemâl eylemedim

181/11-3

Meslek-i şer’-i mahabbetde budur fetvâ-yı aşk

Münkiran-ı cezbe-i dîdâr kâfirdir bütün

459/54

Alsalar başdan eger ser-pûş-ı mâh-ı gam değil

Fes açıp tek sen nümâyân eyle kâfir perçemin

349/178-11

²⁹⁵ Tolasa, Harun, Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 57

²⁹⁶ Pala, a.g.e., s. 261

Küfrüne fetva verirken vesmenin hatt-ı siyâh
İ'tikâdına hâlel verdin bu gîsûlarla sen
387/246-4

Üftâdeligi bu dil-î virân yapa düşdü
Hum-hânedede bir kâfir-î hüsne tapa düşdü
425/321-1

Çarhdan tab'-ı hüner-pîrâ için kâm isterem
Özge nâ-kâmım ki ol rüsva için kâm isterem
Kâfir-i bî-dînden Mevla için kâm isterem
205/10-3

Galib bir beytinde kızıl elma tabirini kullanmakta; sevgilinin, şimdiye kadar ciğerlerinden birçok inci hazinesi aldığını (yani çok eziyet ettiğini) şimdi de onun emelinin yürek olduğunu söylemektedir.

Çok genc-i güher aldı ciger-pârelerimden
Ol kâfirin el-ân kızıl elmâsı derûndur
300/89-2

4. İSLÂM-MÜSLÜMAN

“Sözlükte “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarındaki silm (selm) kökünden türemiş olan İslâm’ın etimolojisini yapan ilk âlimlerden İbn Kuteybe kelimeyi “boyun eğmek ve iradî olarak uymak suretiyle barış ortamına girmek”, İbn Manzur da “boyun eğmek (inkıyad) ve itaat etmek” şeklinde açıklamıştır. İslâm’ın sözlük anlamındaki inkıyad ve itaat her ne kadar mutlak ise de kelimenin örfdeki kullanımı sadece “doğruya ve hakka uyma” manası taşır. Yanlış ve kötüye boyun eğme şeklinde bir teslimiyet İslâm’a aykırıdır ve isyan olarak nitelendirilir.”

“İslâm kelimesinin semantik tahlilini yapan Toshihiko Izutsu’ya göre Cahiliye döneminin hâkim telâkkisi olan şirk inancının aksine Kur’an’ın mesajıyla Allah, kâinatın mutlak hâkimi ve tek rabbi olarak kabul edilmiş; ona yapılan kulluk ise itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden terimler arasında en önemlisi olan “kişinin bilerek ve samimiyetle kendisini Allah’a teslim etmesi” anlamına gelen İslâm terimiyle

belirtmiştir. İtaat ve teslimiyeti anlatan huşu, tazarru gibi diğer Kur'an terimlerinden farklı olarak İslâm, eskiden başlayıp devam eden bir şeye değil yeni başlayan bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu durumda müslim de Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak suretiyle bir atılım cesaretini gösteren kimsedir.²⁹⁷

Divanda İslâm ve müslüman mefhumları iman-küfür tezâdı içinde müsliman, müselmân, gevher-i İslâm, gibi kelime ve tamlamalarla işlenmektedir. Sevgili kâfir olup kâfir olmanın gereklerini yerine getirirken, müslüman da onun karşısındaki âşık olmaktadır.

Bir kâfirin kemendine düşmek kolay mıdır
Zâhid seninle söyleşeyim müslimân gibi
67/13-33

Yâ nedendir düşmen-i îmân ola harf-i itâb
Mu'ciz-i la'linle kâfirler müselmândır senin
352/183-2

Uşşâk-ı cümle kâfir elinden halâs eder
Çözseydi bend-i zülfünü bir müslimân amân
396/266-2

Şâh-ı aşk etsin amân kendi şikest İslâmım
Kâfir-i zülfü niçün leşker-i îmdâd yazar
295/79-5

Müslimân eyle eger kâfir isem kudretini
Şâkir et lutfuna ger münkîr isem ni'metini
Dahı efzûn et eger kemter isem rahmedini
186/14-4

Küfr-i zülfün yâd eden mü'min müselmân olmasın
Nûr-ı vechin seyr eden kâfir sanem-hân olmasın
Ebrûvânın fikreden zâhidde imân olmasın
Aşkına dil bağlayan âlemde şâdân olmasın
194/7-1

Bunların haricinde Galib İslâm kavramını bazen memduhunu övmek için kullanmakta; İslâm'a yapılan hizmetlerden bahsetmekte onlar için dua etmektedir.

²⁹⁷ Sinanoğlu, Mustafa, "İslâm", DİA, XXIII, İstanbul, 2001, s. 1-2

Ol pâdişehin sa'yı ile gevher-i İslâm
Hurşid gibi başladı şimdi leme'âna
110/5-12

Hudâ hem kendini hem nûr-ı aynı şâh-ı İslâmı
Nigehbâni-i hıfzıyla ede eltâfına manzûr
134/28-12

5. BÛT (SANEM)

“Put. Divan edebiyatında sevgiliye istiare yoluyla bût ve sanem denir. Buradaki put daha çok kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir. Sevgilinin beni ile kâkülü putperest olarak bilinir. Yine sevgilinin güzelliği bir puthane gibidir. Âşık, sevgilisinin güzelliği karşısında kendini bir puthanedeki kadar dinden, imandan çıkmış olarak gösterir. Çünkü o güzellik aklını başından almış ve onu, ne yaptığını bilmez hâle getirmiştir.”²⁹⁸

Galib bût ve sanem mefhumlarıyla ilgili bût-hâne, sanem, bût-i Hak-gû, bût-perestân, bûtân, sanem-hâne-i çarh-ı edvâr, bût-gede-i hüsn, bût gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır. Diğer divan şairlerinde olduğu gibi Galib’de de bût genellikle sevgili için bir benzetme unsurudur. “Sevgilinin yüzü ile puthanedeki tasvirler (suretler) arasında ilgi kurulur. Bu tasavvurlarda sevgilinin âşika karşı takındığı olumsuz tavır ile boyu ve güzelliğinin önemli birer unsur olduğu söylenebilir.”²⁹⁹

Bâlâ-rev olan ancak ma'na-yı mücerreddir
Tasvîr-i Mesîhânın bût-hânedeki kalmışdır
282/59-2

Vâsıl-ı evc-i kabûl ile recâmız yohsa
Yerde kalmaz sanemâ âh-ı felaket de geçer
309/106-2

Gelse bu sûret ile bût-gede-i hüsn eger
Bütler îmân getirip der sanemâ hoş geldin
355/189-5

²⁹⁸ Pala, a.g.e., s. 88

²⁹⁹ Sefercioğlu, Nejat, Nev’i Divanı’nın Tahlili, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 39

Zâhid o meh-veş pür-nurdur kim
Bütdür demeysin îmân edersin
383/238-6

Bütân kim çeşmimiz hasretle pür-hûn eylemişlerdir
Kumâş-ı nâzı ol rengînle gülgûn eylemişlerdir
273/45-1

Eylemiş ol sanemi mânî-i fikrim tasvîr
Eser-i hâme-i pergârına mâşâ‘allâh
410/295-6

6. DEYR SÛMNÂT

“Deyr, manastır, kilise ve dünya anlamlarında kullanılmaktadır. Mecazen “meyhâne” demektir. Kilisenin güzel resimleri ve mozayik güzelliği için ve daha çok çelipa, büt, tersa gibi kelimelerle olan ilgisiyle çok kullanılmıştır.”³⁰⁰

“Sûmnât ise Hindistan’da Gücerat diyarında vaktiyle mevcut ve meşhur bir mabet olup Hindlilerin mabut Sivâ’ya ibadet etmelerine mahsus büyük ve müzeyyen bir puthanedir. Hindliler her kûsuf ve hüsufta (ay ve güneş tutulmasında) burayı ziyaret eylerler, deryaların med ve cezrinin buna bir ibadet-i mahsusa olduğuna, ervah ve emvattan kendisine sığınan ve ziyaret edenlerin sahil-i selâmette bulunacaklarına itikât ederlerdi. Derununda her gün züvvarın saç ve sakalını traş etmek için üçyüz berber ve saz çalıp oynamak üzere beşyüz cariye ve en az bin kadar ziyaretçi bulunduğu menkuldür.”³⁰¹

“Gazneli Mahmut buraları fethettiği zaman tapınağı yıktırıp içindeki putları parçalatmış ve kıymetli taşları yağmalatmıştır. Bir rivayete göre Sûmnât adlı büyük put İslâm’dan önce Kâbe’de bulunan Menat’tır. Divan edebiyatında daha çok ateşgede ve puthane manalarıyla kullanılmıştır.”³⁰²

“Hristiyanlığın çeşitli unsurları olan ve mezkûr din için birer timsal hâline gelen deyr yani kilise, güzel resimlerle ve desenlerle süslenmesi esas alınmak üzere sevgilinin güzelliği için müşebbehünbih olur.”³⁰³

³⁰⁰ Pala, a.g.e., s. 126

³⁰¹ Onay, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, T.D.V. Yay., Ankara 1993, s. 378

³⁰² Pala, a.g.e., s. 422

³⁰³ Tolasa, a.g.e., s. 58

Galib de bu kavramlarla ilgili sūmnât-ı bahr-âşub, deyr-i sūmnât, deyr-i aşk, sūmnât, deyr-i hüsn sūmnât-ı hayâl gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Oldukça sūmnât-ı hayâlim süver-nümâ
Ebkâr-ı ma'nî secdeler eyler mugân gibi
66/13-12

Cûşan olup rûh-ı nebât verdi cihâna nev-hayât
Oldu gülistân sūmnât her bir sanevber bir sanem
80/19-10

Deyr-i aşkın büt-perestânı heme Hak-bîndir
Berhemenler suret-i dîvâra etmez iltifât
262/25-3

Olup ferrâş deyr-i sūmnâta
Nedim olmuş şehr-i Mısr u Herâta
240/10-16

Perçemin dâm-ı firîb etmiş tagıtmış dûşuna
Bir kucak ser-rişte vermiş tâlib-i âgûşuna
Gamzesinden sor rumûz-ı küfrü bu büthâned
Kıl perestiş deyr-i hüsnün Îsî-i hâmûşuna
441/35

Nigâhı sūmnât-ı bahr-âşub
Gözü mestânesi mihrâb-ı Keşmîr
275/48-2

7. ZÜNNÂR

“Zünnâr on iki düğümlü papaz kuşağının adıdır. Mecusî ve Hristiyan rahipleri kuşanırlar. Şairlerimiz sevgililerinin saçlarını siyahlığından küfre, uzun ve örülü olmasından zünnâra benzetmişler ve birçok mazmunlar yaratmışlardır.”³⁰⁴

Galib zünnâr kavramını tesbih, nâ-müsliman, sanem kelimeleriyle beraber zikretmiştir.

³⁰⁴ Onay, a.g.e., s. 448

Zülfüne mecbûr olan uşşâkın ol nâ-müslimân
Küşte eyler bend edip zünnâra te'vîl-i dürûg
337/158-5

Şîr ü şekkerdir Celâl ile Cemâl ammâ yine
Merd-i vahdet sübha vü zünnâra etmez iltifat
262/24-17

Zünnârım ola sübha-i mercân-ı sirişkim
Laht-ı cigerim zahm ile sad-pâre degilse
408/291-2

Hey niçe perestiş niçe âh-ı cângâh
Etmekde o zülfe oldu ömrüm kûtâh
Zünnârımız ile bizi ber-dâr etdi
Dâd eylemedi ol sanem Allâh Allâh
452/58

Böyledir hâl-i dilim vallâhi inkâr eylemem
Mürğ-i dînim beste-i tesbîh ü zünnâr eylemem
Bülbül-âsâ her dem efgân-ı gül ü hâr eylemem
Mâcerâ-yı girye-i hicrânı tekrâr eylemem
Ben zebân-ı şû'le-i âhı şerer-bâr eylemem
Gamla hoşnûd olmuşum hiç şevke izhâr eylemem
183/12-5

8. BAYRAM

“Bayram sevinç günüdür. Divan şiirinde sevgiliyle âşık arasındaki ilişkide âşığın lehine olmak üzere birçok bakımdan bayram hâli söz konusu edilir. Meselâ sevgilinin vuslâtı âşık için bir bayramdır. Âşığın gözyaşları bu bayramın gülsuyu, sevgilinin vuslat haberi de bayramda dağıtılan şeker yerine geçer. Sevgilinin kaşu bir bayram hilâli olur. Hilâl görüldüğü zaman bayramın başlaması, bu nedenle söz konusu edilir. Mâh-ı ıyd, ıyd-ı nevruz (bahar bayramı), ıyd-ı ekber (arefesi cumaya rastlayan kurban bayramı), ıyd-ı fitr (ramazan bayramı), ıyd-ı canan (sevgilinin vuslat bayramı) vs. tamlamalar ile de yer yer ele alınan bayram, divan şiirinin vazgeçemediği telâkkilerden biridir.”³⁰⁵

³⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 236

Bayram, mefhumu Galib'in şiirinde îd, bayram, sabah-ı îd, şeb-î îd-i Ramazan, dem-i Nevruz, teşrif-i hayr-ı îd-i fitr gibi ifadelerle yer almaktadır. Beyitlerde genellikle sevgiliye seslenen Galib, bazen artık bayramın geldiğini sevgiliye hatırlatmakta ve sevgiliden ihsan beklemekte, bazen sevgilinin günde bin âşığı kurban ettiğini, fakat bayramın bir türlü gelmediğini belirtmekte, bazen de Ramazan bayramının baharla beraber gelmesiyle oluşan neş'eden bahsetmektedir.

Tîg-ı cellâd-ı felek ol mehe taklîd olmaz

Günde bin âşıkı kurbân gider îd olmaz

319/123-1

Sabâh-ı îd gördüm âfitâb-ı hâline yandım

O şûhun âteş-i ruhsârını fikr eyledim andım

Bilirken za'fina bâ'is nedendir ben de aldandım

213/17-5

Teşrif-i hayr-ı Îd-i Fıtr oldu bahâr ile behem

Gülzâra verdi bûy-ı ıtr arayış-i ebr-i kerem

80/19-1

Bu îddir ey mâh gel ihsân eyle

Erbâb-ı niyâz nâza şâyân eyle

Şayed ki bu takrîb-i lebin bûs ederiz

Yak bu cigerim âteşe biryân eyle

452/59

Her zaman bir meh-i nev-hatt ile ahşam eyler

Hâsılı Gâlib'i divâneye her gün bayram

372/218-6

Îd oldu sen de hançerine âb u tâb ver

Mâh-ı nev içre gel şeref-i âfitâb ver

Bir îde dahı kalmayalım nîm-bismiliz

Kurbânyân-ı aşka kesinkes cevâp ver

436/8

Afitâb-ı aşkı mestûr olmasın bir kimsenin
Sâ'at-ı Nevrûzu deycûr olmasın bir kimsenin
Çarha feryâdı tanîn-endâz olursa gam değil
Bâ'is-i feryâdı meşhur olmasın bir kimsenin

441/38

XIV. İBADET

“Sözlükte “boyun eğme, alçakgönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelen ibadet dinî bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, onun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri ifade eder; ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâmî literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ibadet, insanın hayatını daima Allah’a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubudiyet ve ubudet terimlerine yer verilmiştir. Bir tanıma göre ubudiyet “kulun Allah’ın yaptıklarından memnun olması”, ubudet ise “onun razı olacağı işleri yapması”dır.”³⁰⁶

Divanda ibadetle ilgili olarak namazdan, oruçdan, hacdan, zekattan, kurbandan, Kâbe’den ve bunlarla ilgili kavramlardan teferruatlı bir şekilde bahsedilmiş; bunlar bazen sevgili için teşbih unsuru olarak kullanılmış, bazen de gerçek anlamlarıyla zikredilmiştir. Bunları teker teker ele almaya çalışacağız. Bundan evvel ibadet kelimesiyle ilgili birkaç beyit zikretmek istiyoruz.

Ubûdiyyet ibâdet sırf ubûdetdir o menzilde
Sipîhr-i bendegîye irtikâdır Matbah-ı Monlâ
58/7-15

İbâdet-merd-i sâfi-tıynetê sûz-ı derûn besdir
İnlemek nâ-becâdır câyî mihrâb olsa da şem’in
457/40

Kıblegâh-ı ma’niye her dem huzûr-ı kalb için
Nakş-ı mihrâb-ı ibâdetdir külâh-ı Mevlevî
422/316-8

³⁰⁶ Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, DİA, XIX, İstanbul, 1999, s. 223

1. NAMAZ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

“Müslümanların belli zaman veya durumlarda K.Kerim’de emredildiği gibi ve Peygamberimizin de tarif edip yaptığı şekilde Allah’a karşı yapmış olduğu ibadet olan namaz İslâm’ın beş şartından biridir ve günde beş vakit namaz farzdır. Dinin direği ve her amelin başıdır.”³⁰⁷

Galib namazla ilgili olarak namâz-ı aşk, imam, edâ-yı namâz-ı enîn, hatîb-î minber-i dâr, namâz u niyâz, namâz-ı pençgâh, cübbe vü destâr gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Aşkta Ferhad, Mecnun, Mansur gibi meşhur âşıkları kendisine rehber edinen Galib, aşk namazında da Mecnunu imam kabul ederek yerleşik hayatı terk etmiş ve onun kanununa uyararak göçebe bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Ayrıca onun hatip olduğu minberin direğinin altından da ayrılmaz.

Ben kim namâz-ı aşkda Mecnûna uymuşum

Terk eyleyip ikâmeti kânûna uymuşum

365/206-1

Biz kim hatîb-i minber-i dâra cemâ‘atız

Mecnûn olur namâz u niyâza imâmız

313/110-6

“Aşk-namaz ilişkisinin yer aldığı aşağıdaki beyitte de cemaatle kılınan namazdan söz edilmektedir. Aşk namaz olunca, Mevlevîliği bir aşk yolu olarak gören ve gösteren, Şeyh Galib’in nazarında, neyde imam olacaktır (ney/nağme-imam/kıraat). Dervişlere mahsus üflemeli çeşidinden (kaval, düdük) bir çeşit sazın adı da olmakla beraber esas olarak rüzgar estikçe gagasındaki deliklerden türlü türlü ses çıkardığı için ‘musiki’ sözünün de bundan alındığı rivayet olunan mevhum bir kuşun adı olan ‘mûsikâr’ın delikleri de cemaat safları olarak düşünölmüştür. Şairin Mevlevî cemaatını anlattığı açıktır.”³⁰⁸

Aşkın saf-ı cemâ ‘atıdır saff-ı mûsikâr

Neydir imâm edâ-yı namâz-ı enîn eder

285/62-4

³⁰⁷ Pala, a.g.e., s. 362

³⁰⁸ Arı, a.g.e., s. 111

Egerçi düzd-i bî-müzd ü namâzız
Mürüvvetsiz degil mihmân-nevâzız
242/10-48

Ebrûlarımı beyâna düşdüm
Adâp ile kim namâza mahsûs
330/143-4

Sît-i devr-i ilm-i edvâr-ı cihâd eyler sürûd
Farzdır bu nagme mânend-i namâz-ı pençgâh
129/23-7

Ûryan-ten-i irfân bir alay nakş-ı heyûlâ
Dildâra bakıp cübbe vü destâr görürler
287/66-5

a) Secde, Mihrab, Kible

“Secde namazda alın, el ayakları, diz ve ayak parmaklarının yere degecek şekilde pozisyon alıp âcizlik ve kulluk ifadesi göstermektir. Divan şiirinde güneş, ay ve yıldızların Hz. Yusuf’a secde etmeleri, meleklerin Adem’e secde etmeleri, ateşperest ve putperestlerin secdeleri vs. sözkonusu edilir.”³⁰⁹

Galib secde, mihrab ve kible kavramlarıyla ilgili secdegâh, seccâde-i ma‘na, secde-i ebrû, secde-fermâ, mihrâb-ı Harim-i Ka‘be, kible-i mevc-i sürûşân, nakş-ı kûze-i mihrâb, mihrâb-ı mu‘alla gibi kelime ve tamlamaları kullanmış; divan şiirindeki mihrab, ebru benzetmesine beyitlerinde sıkça yer vermiştir.

Bütan kim secde-i ebrûyu matlûb eylemişlerdir
Bizi hem deyre hem mihrâba mensûb eylemişlerdir
274/46-1

Secdegâhımdır ebrûvân-ı bütân
Gayrı mihrâb n‘idiğın bilmem
375/225-6

Gül bang-ı girye-hîz-i du‘âmız aceb midir
Eylerse nakş-ı kûze-i mihrâb-ı selsebil
86/21-21

³⁰⁹ Pala, a.g.e., s. 406

Çeşmin gibi mestim bana bes kûşe-i ebrû
Ma'bedgeh ü mihrâb-ı mu'allâda garîbim
368/211-3

Sanki mihrâb-ı Harim-i Ka'benin kerrârıdır
Ol nigeş kim hâne-i zâd-ı kûşe-i ebrûsudur
277/52-4

Matâf-ı evliyâdır kible-i mevc-i sürûşândır
Bulur etdikçe rif'at sâkinân-ı âlem-i bâlâ
101/1-5

Âlem-i bâlâdan uşşâka belâdır kâmetin
Secde-fermâ-yı ser-i fikr-i resâdır kâmetin
352/184-1

b) Abdest

Abdest belirli organları usulüne uygun olarak yıkamak ve meshetmek suretiyle yapılan temizliktir.³¹⁰

Divanda abdest kavramından Sütlice'deki bir çeşme için yazılan tarihin iki beytinde abdest al ve bahs-i vuzû şeklinde bahsedilmektedir. Başka bir beyitte de vuzû-yı aşk şeklinde bir kullanım vardır. Ayrıca Galib bir beytinde de teyemmümden söz etmektedir.

Vuzû-yı aşka hûn lâzım demiş ber-dar iken Mansûr
Bu kurbiyyet ziyâdât-ı nevâfilden zuhûr eyler
276/49-4

“Aşkın ‘vuzu’ (abdest) ile münasebeti aşk-ibadet tasavvuru dolayısıyladır. İbadet, bilhassa namaz için abdest gerekir. Namaz, İslâm'ın beş şartından biridir ve en önde gelen ibadetlerdendir. Böyle bir ibadetle aşkı eşleştiren şair yukarıdaki beyitte, aşkın bütün zorluklarına fütursuz katlanan Hallâc-ı Mansûr'un, “aşk abdestini almağa kan lâzımdır” dediğini söyleyerek aşk yolunun ne kadar zor olduğunu anlatmak istiyor. Nasıl bir insan sadece farzlarla yetinmeyerek nafil ibadetlerle daha fazla sevap kazanır ve salih kul olma yolunda merhale kat ederse, aşk yolunda yükselmek için de daha fazla şevk ve çaba gerekir.”³¹¹

³¹⁰ Yazıcı, Seyfettin, Temel Dini Bilgiler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2003, s. 83

³¹¹ Arı, a.g.e., s. 109

Dâ'ima bahs-i vuzû söyler dehân-ı lûlesi
El salar gûyâ ki dest-i kefçesi atşâna gel
134/29-4

Abdest al câmi'-i vâlâsına eyle kıyâm
Âb-rû edip divân-ı âlî-şâna gel
134/29-5

Bî-gubârım o kadar zâhid-i huşk-i nâ-pâk
Gerd-i miktar-ı teyemmüm bulamaz hâkimden
384/239-6

c) **Dua**

“Dua bir şeyin olmasını veya olmamasını, Allah’ı medih ve sena yollu; kulun âcizliğini ve ihtiyacını ifade eden sözlerle istemektedir. En iyi ibadet şekillerindendir. Divan şiirinde âşık daimî bir dua hâlinindedir. Bazen sevgiliye kavuşmak bazen de ıstırabının artması için duada bulunur.”³¹²

Olduk harîm-i Kâ'be'ye Mecnûn-veş revân
Geçdi du'a-yı hayrımız âsâr-ı görmedik
354/186-4

“Mecnun gibi Kâbe'nin içine kadar gidip tavaf ettik. Hayır duamız kabul edildi ama bir etkisini göremedik.”

“Mecnun’u babası aşk derdinden kurtulması için Kâbe’ye götürmüştür. Mecnun derdinin artması için yakarmış ve duası kabul edilmiştir. Biz de aynı Mecnun gibi Kâbe’ye gittik, duamız kabul oldu ama sonucunu, işaretini göremedik. Mecnun’un duası kabul edilmiş, derdi artmış ve sonunda ölmüştür. Galib biz hâlâ ölmedik yani vahdete kavuşamadık demektedir.”³¹³

Zikr-i ebrû-yı dil-ârâ gibi dest-âvizin
Kudsiyân nezdîne ey dest-î du'a hoş geldin
355/189-4

³¹² Pala, a.g.e., s. 134

³¹³ İpekten, a.g.e., s. 106

Ey huşk zâhid dem urma meyden
Dest-i du'âyı mercân edersin
383/238-5

Biraz fahriyye etsin sonra hatm edip du'a kılsın
Egêr me'zûn edersen Gâlib-i bitâb u nâcârı
383/15-1

Muhakkak sâyesinde şâd-kâmız kâm-rânız hep
Du'ası farzdır evvel bana âlemlere sâni
105/2-28

Rukû'-ı dâ'imîden sonra etmek idi maksûdu
Du'â-yı devlet-i şâhenşehide böyle ezkârı
72/15-19

Zann etme hat sahife-i rûyunda ol mehin
Cem'iyet-i kulûba karınca du'âsıdır
294/78-2

2. ORUÇ

Oruç niyetlenip tan yeri ağarmaya başladığı andan akşam güneş batıncaya dek hiçbir şey yememek, içmemek, mukarenette bulunmamak vs. yasakları yerine getirmek demektir. Buna imsak (tutmak) da denir. İmsakın karşılığı iftar (oruç bozma) dır. Oruca Arapça'da sıyâm, Farsça'da rûze denir.

“Divan şiirinde âşığın sevgiliden ayrı kalması bir oruç gibi düşünülür. Sevgiliye kavuşma ise bayramdır. Bu oruç veya bayramın başlaması sevgilinin hilâl kaşının görünmesi ile gerçekleşir.”³¹⁴

Galib oruç kavramı ile ilgili savm-ı firâk, iftâr-ı vasl, savm-ı aşk, telâş-ı savm, mâh-ı sıyâm, savm-ı dâ'ime, iftâr-ı ye's, mihr-i sıyâm, savm-ı hicrân, rûze, sâ'im-i şûrîde, Ramazan gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Keffâre-i zünûb ola ey mâh savm-ı aşk
İftâr-ı vasla muntazır ol kim savâb olur
92/25-15

³¹⁴ Pala, a.g.e., s. 368

“Âşığın sevgiliden ayrı olması, ona hasret duyması ve vuslata karşı aşırı derecede bir arzu ve iştihak taşıması münasebeti ile aşk ‘savm’ (oruç) olarak düşünülmüştür. Oruçta da insanlar nimetlerden uzak durmak zorunda olduklarından onlara karşı bir iştihak duyarlar. Şair sevgilinin kendisine ilgisizliğini aşk orucunda oluşuna bağlayarak bu orucun, sevgilinin kendisine yaptığı eziyetlerden dolayı girdiği günahlara kefaret olmasını istemektedir. Yine iftarı da vuslata teşbih eden şair, iftar vaktini beklemenin faziletine işaretle vuslat istemektedir.”³¹⁵

Biz rûze-dâr-ı aşkız odur kârımız bizim

Laht-ı cigerle hoş gelir iftârımız bizim

372/219-1

Bu beyitte ise hasretin derecesini bildirmek için aşk oruçlusunun (rûze-dâr-ı aşk) iftarını kendi ciğer parçasıyla ettiği yani kan yuttuğu söylenmektedir.³¹⁶

Şair Ramazan ayının yaz günlerine gelişini, küçük bir misal olarak gösterir. Yaz günlerinde günler uzun ve sıcaktır. Orucun verdiği açlık ve susuzluktan dolayı, sarılsan insanın hâli, cehennemdeki hâllerden ufak bir misaldir. Onun için insanları müşebbehün bih olarak zikrediyor. Aşağıdaki beyitte bu hususa işaret etmektedir.³¹⁷

Mülhidlere öğretmek için nâr-ı Cahîmi

Mâh-ı Ramazan sayfa gelip bir haber etdi

425/322-5

Ayrılık orucunun sonunun geldiğini, kavuşma bayramının yakınlığını belirten şair, dualarının bir gün kabul edileceğinin umudunu taşımaktadır.

Savm-ı firâkın îd-i visâli yakındır

Bir gün olur du‘âlarımız müstecâb olur

92/25-17

Mâh-ı sıyâm bize şeref-i şehrden bâ‘îd

Yokdur bu yerde yâverimiz yârımız bizim

372/219-2

³¹⁵ Arı, a.g.e., s. 110

³¹⁶ Arı, a.g.e., s. 110

³¹⁷ Okçu, a.g.e., s. 50

Du'am oldur günü magribde togsun çarh-ı fettânın
Ki uşşâka yüzün göstermedi ol mihr-i rahşânın
Erip bayrama Gâlib sonra tutdum savm-ı hicrânın
213/17-9

İtfâ-yı nâr-ı dûzah eder âh-ı serd ile
Ol kim telaş-ı savm ile pür-piç ü tâb olur
92/25-7

Gurbet-güzîn-i hasret iken bu garîbdir
Me'mur savm-ı dâ'ime bimârımız bizim
372/219-3

Ben rûzedâr-ı hâhiş-i ümmîd idim dahı
Seyr olmasaydı ni'mete iftâr-ı ye'sden
393/259-2

Perhîz ü riyazet ile teb-lerzeye düşdü
Hurşide dahı savm-ı Mesîha neler etdi
425/322-4

3. HAC

“Hac Müslümanların Zilhicce ayında Kâbe’yi ve çevresindeki belli yerleri usûlüne göre ziyaret etmeleridir. Hac ziyaretini yerine getiren kişiye hacı denir. Hac İslâm’ın beş şartından biridir. Divan şiirinde âşık sevgilisinin bulunduğu yeri Kâbe edinir ve onun mahallesinde hac ve tavaf eder, böylece hacı olur.”³¹⁸

Galib hac kavramıyla ilgili tavâf, haciyân, Beyt-i Hudâ-yı tâ’if, Kâ’be-veş, lebbeyk, tavf-ı Hicâz, hacc u Arafat, hâci-i Beytü’l Harem, Kâ’be-i kalb, kurbân, Kâ’be-i cism-i tavâf gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Uryân gelir zamîrine ervâh-ı şâ’irân
Beyt-i Hudâyı tâ’if olan hâciyân gibi
65/13-5

³¹⁸ Pala, a.g.e., s, 191

Ferd iken tavf-ı Hicâzında mecâz-ı aşkın
Kâ'be'ye döndüğüne hâcî peşîmân idi Kays
323/131-2

Sandı lebbeyk sadâsını rakibândandır
Kâ'bede şöhreti Leylâsına hayrân idi Kays
324/131-8

Kâ'be-veş pîrâmenin etfâl-ı eşk eyler tavâf
Boş degildir cûş eden divâne kim çeşmimdir ol
358/194-4

Câme-i cismi bıraksın hâtır-ı vasl-ı arzû
Hâci-i Beytû'l Harem kurbândan kessin tama'
336/156-4

Deryüzeye çıktı yolu Hacc u Arafâtın
Döndü dolaşıp arz-ı merâm eyledi vâ'iz
333/150-5

4. KÂBE

Mekke'de Harem-i Şerîf'in içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytu'l-Harem, Kâbetullah adlarıyla bilinir. Mekke'nin fethinden sonra Kâbe, putlardan temizlenmiş ve hicretin ikinci yılında Müslümanların kiblesi olarak belirlenmiştir.

“Kâbe'nin mîzab (altın oluk) denen saçağı, Astar-ı Kâbe denen kara örtüsü, Zemzem suyu, hac vs., divan şiirinde geniş çağrışımlara yol açan konulardan olmuştur. Tasavvufa göre Kâbe bir semboldür. Asıl Kâbe gönüldür. İlâhî aşk gönülde tecelli ettiği için, gönül de bir Kâbe sayılır. Allah'ın evi olduğu için de gönül ile benzerlik kurulur. Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vs. imajlar için Kâbe adı çokça anılır. Özellikle tenasüp yoluyla çok kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'ye benzetilir. Âşık orada dolaşmakla Kâbe'yi tavaf etmiş olur.”³¹⁹

Ten-perestan eylesinler Kâ'be-i cismi tavaf
Genc-i aşkı buldum ol virânedan kıldım ferâğ
337/157-3

³¹⁹ Pala, a.g.e., s. 258

“Kâbe Azer oğlu İbrahim Aleyhisselam’ın yaptığı bir binadır. Gönül ise Cenab-ı Hakk’ın nazar ettiği yerdir. Hâl böyle olunca gönlün hakikatine erişen Galib’in Kâbe’den feragat etmesine şaşılmamalıdır. Galib bir şathiye özelliği de gösteren bu beytiyle zahid tipini de iğneleyerek hakikate ancak aşk ile ulaşabileceğini vurgulamaktadır.”³²⁰

Mûr isem şem‘ine pervâne kılıp eyle kabûl
Âb isem gevher-i yek-dâne kılıp eyle kabûl
Seng isem Kâ‘be vü Kâşâne kılıp eyle kabûl
186/14-2

Manend-i çeres bâr-ı figan ile dönerdim
Her çend ki ol Kâ‘be-i câna sefer ettim
369/212-7

Giren müştâktır ol dûdmâna girmeyen müştâk
Misâl-i Kâ‘be bir hayret- fezâdır matbah-ı Monlâ
57/7-10

Başdan başa yâkût u zümürüdle komuşdur
Cân Kâ‘besine seng-i nîşân Hazret-i Şârih
60/9-12

Âlem-i hüsnün odur şâhenşeh-i fermân-dihi
Kâ‘be-i didârını zîrâ ki örter perçemin
349/178-6

Kâ‘be-i kalbin tavâfı remzini isbât eder
Kalb ü tahyîl ile mûnhâl bir mu‘ammâdır semâ‘
335/153-5

5. ZEKÂT

“Zekât dinî ölçülere göre zengin olan müslümanların seneden seneye malının ve parasının kırkta birini fakir olan müslümanlara vermesidir. Hicretin ikinci yılında oruçtan önce farz kılınmıştır. Zekât K. Kerim’de namaz ile birlikte otuz yedi yerde geçmektedir. Üzerinde bu kadar çok durulması onun dinimizde büyük önem taşıdığını

³²⁰ Arı, a.g.e., s. 141

göstermektedir. Kalbi cimrilik hastalığından kurtarır, malı fakirin hakkından temizler ve zenginlerde şefkat ve merhamet duygularını geliştirir.”³²¹

Galib zekât kavramını beyitlerinde zikrederken zekât-1 sühan ve zekât-1 hüsn tamlamalarını kullanmıştır.

Hem hüsnümü hem tab'ımı müş'îr gazelimdir
Gâlib senin olsun bu zekât-1 sühanımdan
397/268-5

Gâlib'e bahş eyleyip sâki zekât-1 hüsnünü
Bir iki sâgar müselles ver nîsâb-1 bâdeden
390/251-5

Zekâtı yok zarar etmez dögünmez eksilmez
Olur mu âdeme hulyâ gibi nîsâb-1 ferah
266/32-2

6. KURBAN

“Kurban, ibadet niyeti ile belirli vakitte kurbanlık hayvanı kesmektir. Mal ile yapılan bir ibadettir ve vacibdir. Hicretin ikinci yılında emredilmiştir. Kurban, Allah yolunda gösterilen bir fedakarlık, onun verdiği nimetlere karşı şükran borcunu yerine getirmektir.”³²²

“Edebiyatta daha çok İbrahim ile İsmail peygamberin başından geçen kurban hadisesi telmihen zikredilir. Divan şiirinde âşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Kurban bayramı geldiği zaman da diğer bayramlar gibi eğlence başlar, fakirler (âşıklar) sevindirilir, seyrana çıkılır. Tasavvufta kurban nefistir. Nefsini kurban edenler de dervişlerdir.”³²³

Rüstem-i resm-i sitemdir togrusu amma yine
Cânlar kurbân o hûn-rîzin kemân ebrûsuna
407/289-3

³²¹ Yazıcı, a.g.e., s. 161

³²² Yazıcı, a.g.e., s. 172

³²³ Pala, a.g.e., s. 291-292

Şîr-i merdân-veş eger kurbân-ı aşk olmazsa dil
Pençe-i pür-zûr-ı himmet çâk çâk eyler beni
428/329-4

Ey şâh-ı hüsün îddir ihsân eyle
Cellâd-ı nigâha nîm fermân eyle
Agyârı fedâ eyle de koç başın için
Kurbânın olam bendeni kurbân eyle
452/61

Tecerrüdse murâdın kûy-ı cânânda fedâ kıl cân
Çıkılmaz câme-i ihramdan sa'y etme kurbânsız
317/119-3

Olurken kâ'il-i katl-i tegâfûl ol sitem-hûdan
O dem kurbân-ı şemşîr-i nigâh olmak ne cânımdır
305/98-6

Şemşîr-i dest-i nâz-ı o cellâd gamzenin
Kurbânyâna ebrû-yı îmâmıdır desem
367/209-3

Bir nîçe îd geçdi vermedi âb
Tîg-ı cânâna cân-ı kurbânı
423/317-9

Mâtem-i firkât-i dildârda oldum kurbân
Bü'l aceb geldi Muharremde bu bayram bana
250/4-2

7. HARAM VE HELÂL

“Helâl, kullanılması şer'an caiz olan, dinin hükümleri bakımından kullanılabilen, haram olmayan şeydir.”³²⁴ “Haram ise helâlin zıddı; şeriatçe yasak edilmiş şeydir. Şairler sevgilinin güzelliğini âşığa göstermesini haram olarak telâkki ederler.”³²⁵

³²⁴ Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2001, s. 353
³²⁵ Pala, a.g.e., s. 204

Berk-i arakı şems-i meye eyledi tercîh
Arâmı bu meclisde harâm eyledi vâ'iz
333/150-9

Sâkî kanı ol sihr-i helâl eyledigin
Bir mâh-ı bölüp sekiz hilâl eyledigin
Bir neş'e idi hak bu ki i'câza yakın
Mestâneye bahş-ı portakal eyledigin
450/50

8. TEVBE SEVAP GÜNAH

“Tevbe, işlenmiş bir günah için bir daha işlenmeyeceğine dair söz verip, af dilemedir.”³²⁶ “Sevap, Allah tarafından mükatfanlandırılan harekettir.”³²⁷ “Günah ise Allah’ın emirlerine ters düşen iş, dinî suçtur. Bu suçu işleyen kişiye de günahkâr denir. Divan şiirinde âşığın aşkı bir günah gibidir. O günahı işlemeye kalkan cezasını da çekmelidir. Ancak sevgilinin suç bağışlayan bir padişah oluşu ile merhametli ve şefkatli oluşunun buna izin vermeyeceği düşünülür.”³²⁸

Galib, şiirlerinde tevbe, günah ve sevap kavramlarını işlerken tevbe-i siyâhkârân, reh-i savâb, isbât-ı günâh, peşimen-i güneş, re’y-i savâb, tevbe, nâ-savâb, savâb, bî-günâh gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır. Bu kavramların geçtiği beyitlerin genelinde sevgiliden ve onun yaptığı eza ve cefalardan bahsedilmekte, ona âşık olmak günah olarak nitelenmekte ve bu günaha da çoğu zaman tevbe edilmemektedir.

Dâ'im şikest-i şîşe-i nâmûsdur işim
Ger ol günâha tevbe dedimse hatâsı var
303/95-4

Rind-i bî- pervâlarız hussâdımız çokdur eger
Tevbe etmiş bâdeden derlerse bühtândır bize
412/300-3

³²⁶ Pala, a.g.e., s. 466

³²⁷ Pala, a.g.e., s. 414

³²⁸ Pala, a.g.e., s. 186

Yine müncer ola hâlim bu televvünle benim
Dil peşimen-i güneh tevbeye varmaz dehenim
371/217-1

Yâra bir katlimçün isbât-ı günâh etmek de güç
Pençesi pür-hûn olan çeşmim güvâh etmek de güç
265/30-1

Günâhımız bu ki azm-ı mahabbet eylemişiz
Bu rütbe cevrin efendim hele savâb değil
363/203-2

Şikeste olmalıdır tevbe-i siyehkârân
O mâh tal'ata zülf-i şiken şiken yaraşır
296/81-2

Hatt-ı sevâd-ı nâme-i a'mâli nesh eder
Zülf-i siyâhı tevbeyi işkeste gösterir
282/58-3

Gözüm yollarda kaldı gezme ey tîr-i nigeş bî-câ
Girersin belki ta ki kanına bir bî-günâhın gel
361/198-3

9. NUR

“Aydınlık, parıltı anlamlarına gelir. Nur dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki türlü telâkki edilmiştir. Dünyevî nur Allah’ın lutfu ile maddî varlıklarda beliren nurdur. Uhrevî nur ise K. Kerim’de anlatılan nurdur. Divan şiirinde insan güzelliği metafizik bir mahiyet içinde nur olarak telâkki edilir. Bu ışık, her şey, her yer ve her zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Nurun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nur; saç ise zulmet sayılır. Sevgilinin ayağının toprağı âşığın gözüne nur bağışlar. Tasavvufta her şeyin aslı nûr-ı Muhammedî’dir.”³²⁹

Nûrdan tasvir kılmış bir belâ Feyyâz-ı Küll
Ol belâya cân verip yâr-ı sitem-hû koymuş ad
270/40-3

³²⁹ Pala, a.g.e., s. 375

Hat mıdır bâl-i hü mâ-yı evc-i istignâ mıdır
Sâye-i nûr-ı siyâh-ı âlem-i ma'nâ mıdır
305/99-1

Açıl ey gonca leb nûr eylesin bezmi tekellümler
Safâdan hande deryâsında mevc ursun tebessümler
İzârın gül gül etsin tâb-ı sahbâ-yı neşât olsun
Bu âteş güfte rengin besteler hûnin terennümler
440/32

Mihr ü muh olsa sade f deryâ-yı nûr olsa cihân
Olmazdı gevher-i aşkına masdar rûz u şeb
50/1-28

10. VAİZ

“Dini öğütlerde bulunan kişi. Divan şiirinde vaiz şairlerin hoşlanmadığı bir kişilik sergiler. Onun zahitten hiçbir farkı yok gibidir. Çünkü o dinin dış kabuğunda oyalanmaktadır.”³³⁰

Nagme-i pîr-i mugânla başımız hoş vâ'iz
Fark eder şîve-i te'sir nefesden nefese
401/277-2

Berk-ı arakı şems-i meye eyledi tercîh
Arâmı bu meclisde harâm eyledi vâ'iz
333/150-9

Döndürdü felek men'-i sema' eylediginden
Devrâna müdârâya kıyâm eyledi vâ'iz
334/150-11

Vâ'iz nihanî çekmiş o hînâgeri geri
Eyler gelip dükâna büt-i Berberî beri
420/313-1

³³⁰ Pala, a.g.e., s. 483

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF

“Hicrî ikinci asırdaki zühd cereyanıyla birlikte gelişmeye başlayan tasavvuf, İslâm dünyasının en uzun soluklu düşünce hareketlerinden biridir. Tasavvufun tarifi ve tasavvuf kelimesinin etimolojisi üzerine ilk sûfilerden günümüz mütehassıslarına gelene kadar çok sayıda görüş ileri sürülmüştür. Yüzlerce tasavvuf tariflerinin hiç birisinin maksadı tam ifade etmeye yetmeyeceği söylenir. Umumî kabule göre tasavvuf, bir “hâl ilmi” dir ve ilâhî kaynaklı bir hikmetin bu düşünce sistemine katılmış olanlar tarafından yeni gelenlere onu aktarma geleneğidir. Böylece hem zaman içinde sürüp gitme, hem de sonsuz kaynağıyla ilişkisi nedeniyle ardı arkası kesilmeden devam eden bir yenilenmedir.”³³¹

Bir tesbite göre tasavvuf baştan başa edeptir. Kötü huyları terkedip güzel huylar edinmektir. Kimseden incinmemek, kimseyi incitmemektir. Nefse karşı girilen ve barışı olmayan bir savaştır. Hakk’ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle yaşatmasıdır. Herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır.³³² En kısa tarifiyle tasavvuf, ahlâktır, gönül terbiyesidir, ruh temizliğidir. İnsanın iç dünyasının güzelleşmesi ve neticede Allah’a âşık olmasıdır. Bu noktaya yükselebilmek için gönül adamlarının buldukları çarelere, gösterdikleri yollara da tarikât adı verilmektedir. Çünkü Allah’a âşık olmanın yolları sonsuzdur, çünkü insanın yaratılış modelleri, mizaç ve tabiatları sonsuzdur.³³³

“Tasavvufun temelini yaratılış nazariyesi oluşturmaktadır. Buna göre Vücut-ı Mutlak olan Allah, aynı zamanda Kemal-i Mutlak, Cemal-i Mutlak ve Hüsn-i Mutlak’tır. Onun şanı kendini izhardır. Allah’ın aşk-ı zati nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemesi âlemin yaratılmasına sebep olmuştur. İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa Allah da kendi güzelliğini temaşa için bir ayna hükmünde olan âlemi ve onun en değerli varlığı olan insanı yaratmıştır. Bunu “küntü kenz” hadisiyle bize bildiren Cenab-ı Hak “kün (ol)” emrini verdi ve herşey böylece yaratıldı. Allah

³³¹ Ceylan, Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 167

³³² Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 339,340

³³³ Kara, Mustafa, Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s. 16

önce bir nur yaratıp ona “kün Muhammedâ” buyurdu. “Nûr-ı Muhammedî” denilen bu nur Allah’ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Onun terinden denizler ve köpüğünden de eflâk yaratıldı. Sonra sırasıyla anâsır-ı erbaa, mevâlid-i selâse ve nihayet Âdem belirdi. İnsanın bütün bu mertebelerden geçerek dünyaya gelişi bir devir hâlinedir. İşte tasavvuf insanın Allah’a ulaşmasında bütün bu mertebeleri aşmasıdır. Mademki Vücut-ı Mutlak Allah’tır; öyle ise insanın gayesi de o olmalıdır. Ona ulaşmak yegâne amaç olunca da tasavvuf yolunda nefsinin yok edebilir.”³³⁴

“IV. ve V. asırlardan itibaren içerisine bir takım yabancı menşeli fikirler girmekle beraber tasavvuf, esas itibariyle Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflere istinat edilen bir ilimdir. Onu diğer ilimlerden ayıran temel özellikleri, nazarı tarafından ziyade amelî yani tecrübî tarafının ağırlıkta olması ve bilgi kaynağı olarak akıl ve nakille beraber ilham, keşf ve sezgiye de yer vermesidir.”³³⁵

“Divan şiirinde mutasavvıf şairler yanısıra din dışı konularda yazan şairler de tasavvuftan bahsetmişlerdir. Buna karşılık tasavvufî şairler de din dışı şairler gibi meyhaneden, şaraptan, sevgiliden ve sevgilinin güzelliklerinden bahsetmek gereğini duymuşlardır. Şiirlerde hemen hemen herşey remizlerle ifade edilmiştir. Mesela aşk, “ilâhî aşkı”, âşık, “Allah’a erişmek isteyen”, maşuk ise “sevilen”i yani Allah’ı temsil eder.”³³⁶

Dedesini ve babasını Mevlevî olan ve Mevlevî bir çevrenin içinde doğup yetişen Galib, tarikata girerek Mevlevî dervişi olmuş, çilesini Mevlâna dergâhında çekmek için Konya’ya gitmiş, daha sonra anne ve babasının istekleri sonucunda çilesini İstanbul’da Yenikapı Mevlevîhanesi’nde tamamlayarak “dede” olmuştur. Dolayısıyla “zıllı memdûd zamanı kasır” ömrünü tasavvufî bir gelenek içerisinde geçiren Galib’in şiirleri de tasavvufî bir renk almıştır.

“Galib her şeyden önce mutasavvıf bir şairdir. Tasavvuf düşüncesiyle yoğrulmuş, bütünüyle tasavvufu işleyen Hüsn ü Aşk mesnevisi yanında Divan’ındaki şiirlerinde de tasavvufî düşünceyi anlatmıştır. Ama Galib’in tasavvufu diğer şairlerde olduğu gibi açıkta değil derindedir. Bazı işaretlerden yola çıkarak, tasavvuf terimlerinin yardımıyla beyitlerini anlamak mümkün olabilir. Şiirlerinde hayaller çok renkli, canlı ve

³³⁴ Pala, a.g.e., s. 454

³³⁵ Ceylan, a.g.e., s. 167

³³⁶ Pala, a.g.e., s. 454

güçlüdür. Söyleyeceklerini hep semboller, benzetmelerle anlatmıştır. Hayaller, müşahhas kavramlar üzerine kurulmuş, mücerret kavramlarla birleştirilip canlandırılmıştır. Bunları zihinde biçimlendirmek ve şairin hayal dünyasına inmek için oldukça çaba göstermek gerekir. Nedim dışında Sebki Hindî şairlerinin hepsinde görülen ıstırap Galib'in şiirlerinde de fazlasıyla vardır. Galib aslında coşkun bir ruhtur. Hayatı sevdiği ve yaşamak istediği çok yerde açıkça görülür. Ama tasavvufî çevresi, yaşantısına başka bir yön vermiştir. Bu yüzden şiirlerindeki mübalağalı ıstırap yanında neşe ve coşkunluk da vardır. Fuzulî ve Nailî gibi yalnızca acı ve kederin şairi olmamış Baki ve Nedim'in hayat görüşünü de şiirlerinde eritmiştir.”³³⁷

Galib, tasavvufu İslâm'ın içinde mütalâa etmekte ve bunu üç cepheden ele almaktadır.

Rûh-ı aşka iki mihrâb-ı ebrû-yı ibâdetdir
Görünmüş birbirinden rû-be-rû mir'ât-ı hayretdir
Biri nûr-ı hakikat biri erkân-ı tarikatdır
Cihân-ı gayba mihr ü mâh-ı gerdûn-ı celâletdir

168/2-2

Hakkâ ki Şerî'atda Tarikatda meseldir
Etmek ile def'i hâlecân Hazret-i Şarih

59/9-9

diyen şair şeriat, tarikat ve hakikat olarak tasavvufu izah etmekte ve şiirlerinde tasavvufî neşe içerisinde ele aldığı insanı da arif ve zahit; yani eşyanın hakikatlarına vakıf olan ve basiretle idrak eden şahsı arif, eşyanın hakikatlarına vakıf olmayan ve basar ile gören şahsı da zahit olarak vasıflandırmaktadır.³³⁸

I. AŞK

Esrâr-ı aşk fâş değildir Hudâ bilir

“Arapça aslı ışık olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Lügat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı

³³⁷ Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, VII, Ötüken-Söğüt, s. 38

³³⁸ Okçu, a.g.e.,s. 65

kökten olup “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen kurutması gibi, aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir... İslâmî literatürde aşk ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka genellikle “hakikî aşk”, beşerî aşka da “mecazî” veya “uzrî aşk” denilmiştir... Kur’an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez; sevgi, çoğunlukla hub ve mahabbet, bazen de meveddet kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zahitler de aşktan söz etmemişlerdir... Onlara göre aşk, aşırı sevgi yani sevgide ölçüyü aşma anlamına gelir. Allah için böyle bir aşırılık düşünülemezden onun kuluna olan sevgisine aşk denemez. Öte yandan kulun Allah’a duyduğu sevgi ne kadar güçlü olursa olsun yine de onu yeterince ve lâîk olduğu ölçüde sevmeyeceğinden kulun Allah sevgisi de aşk diye adlandırılmaz.”³³⁹

“Aşk insanın içini ve ciğerini yakan bir ateştir. Aklı şaşkın kılar, yanlıtır, gözü kör eder. İştme duygusunu giderir. Büyük korkuları insana küçük gösterir. İnsanın boğazını sıkar, nefesten başka bir şey oradan geçmez, ölecek gibi olur. Bütün himmeti maşuk ve sevgili üzerine toplar, sevgilisini kışkırdığı için onun hakkında kötü zan besler, bu hâl daha da artar, düzeni bozar, şaşkınlığı getirir, nihayet unutkan olur ve ölümü hoş görür...Bazen âşık aşta fani olur. O zaman âşık aşk hâline gelir. Sonra aşk maşukta fani olur.”³⁴⁰

“Divan edebiyatının ve tasavvufî Türk edebiyatının belkemiğini aşk oluşturur. Klâsik edebiyatımızda aşk, basit, çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir... Aşk, âşık ile maşuk arasında daha çok âşığı ilgilendiren bir durumdur. Edebiyatta aşk, sevende haddinden fazla, sevilendeyse yok denecek kadar azdır. Seven için aşk sonsuzdur. Âşığın gönlünde tecelli eden bu duygu onu ölüme götürür. Yani daha aşkın başında sevilen uğruna can vermek gerekir. Bu durumdan şikayet ise yersizdir. Aşkın yüceliği gizli tutulmasındadır. Aşkın açtığı yaralar asla kapanmaz. Aşk ile üzüntü birlikte vardır. Yani âşık üzüldüğü nispette aşkı ister, aşkının ululuğu nispetinde de üzülür. Bu aşk bir bakıma sevenin ihtisas sahasıdır. O bir denizdir, içine dalmayınca anlaşılmaz, dalınca da kara görünmez. Aşk hakkında divan edebiyatının sözü asla tükenmez. Bu edebiyatta her vesile ile aşktan söz edilir.”³⁴¹

³³⁹ Uludağ, Süleyman, “Aşk”, DİA, IV, İstanbul, 1991, s. 11,12

³⁴⁰ Kübra, Necmeddin, Tasavvufî Hayat, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 120,121

³⁴¹ Pala, a.g.e., s. 49

“Tasavvufta aşk, varoluşun esas gayesi ve her şeyin özüdür. Aşkın temelinde güzellik, güzelliğin kaynağında ise Allah vardır. Yaratılıştaki güzellik ile varlığın temelini oluşturan insanın, güzele ilgi duymasının sebebi budur, bu ilgi aşkı doğurur. Böylece âlemi ve âlemde olan her şeyi ilâhî sevginin eseri ve ilâhî güzelliğin tecellisi, zuhuru olarak gören tasavvuf erbabı, kâinatta mevcut her şeyi gönülden severek “mutlak güzel”e, yani Allah’a ulaşacaklarına inanırlar. Allah’tan sevgiyi değil de sevgi hissini ve zevkini istemek şeklinde tezahür eden bu anlayışa göre, varoluş içinde tek bir seven (Allah) vardır, dolayısıyla âlem hem sevendir hem de sevilen.”³⁴²

Divan edebiyatında çeşitli şekillerde ve seviyelerde işlenen aşk ile ilgili her şeyden evvel söylenmesi gereken şey, bu aşkın Yahya Kemal’in de belirttiği gibi, bir çehreye alâka duymaktan ibaret olmadığıdır.³⁴³

“Bu şiirde aşk, bugünkilerin anladığı gibi bir çehreye alâka manasında değil, bir ummandır. Fuzulî kimi sevdiğini, sevdiğinden ne istediğini, sevdiği sorsa ne söyleyeceğini bilmez. Nedim durup dinlenmeksizin, lâubalî bir meşreple sever. Galib Dede aşkı öyle bir cezbede duyar ki gözler kamaşır:

Bir şu‘lesi var ki şem‘-i cânın
Fânûsuna sıgmaz âsmânın
216/-2

Aşk, ruhun yanıklığı ve uzun bir susamak olduğu için bütün o şairler şiirlerinde Cem’in şarap küplerini devirirler, muttasıl kadehler doldururlar, bir türlü kanmazlar.”³⁴⁴

Aşk konusunda söyleyecek çok sözü olan ve onu “pâyâna ermez hikâyet” olarak niteleyen Galib, “devirlerin modern bir masalı” olarak değerlendirilen Hüsn ü Aşk’ın sebab-i telif kısmında söz cevherinin harcanması gereken yeri belirtirken şöyle der:

“Hiç aşkdan özge şey revâ mı
Sarf etmege gevher-i kelâmı”³⁴⁵

“Mevlâna’nın, “Âşıklık nedir?” diye soran birisine, “Benim gibi ol da bil.” Deyişi gibi Şeyh Galib de:

³⁴² Arı, a.g.e., s. 7,8

³⁴³ Arı, a.g.e., s. 30

³⁴⁴ Beyatlı, Yahya Kemal, Edebiyata Dair, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1997, s. 54

³⁴⁵ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk (Nesre Çev.:Muhammet Nur Doğan), Ötüken Yay., İstanbul, 2002, s. 60

Bir gün olursan iki gözüm sen de aşka yâr
Bu mâcerâyı ben o zaman söylerim sana
254/11-3

diyerek aşkın ancak yaşamakla bilinebileceği görüşünde olduğunu ortaya koyar. Aşk, Mevlâna'da, Yunus'da ve pek çok şairde olduğu gibi, Şeyh Galib'e göre de varlık âleminin sebab-i vücududur. Bu aşk aynı zamanda kâinatın sebat, karar ve devamının da sebebidir. Üstadı Mevlâna'nın, "Aşk olmasa idi dünya donar kalırdı." yahut "Göklerin döntüşünü aşkın dalgalarından bil." Sözlerinin paralelinde Galib'in:

Cezbe-i nûr-ı mahabbetdir medâr-ı kâinât
Anlamaz bu sırrı bir şeb olmayan mihmân-ı aşk
118/11-8

Pertev-i envâr-ı cemâlin senin
Aşk ile verdi dü cihâna sebât
165/1-5

beyitleri de aynı noktayı işaret eder."³⁴⁶

"Divan şiirinde şairler bazen mecazî (beşerî) aşkı bazen ilâhî aşkı bazen de her ikisini birden anlatmışlardır. Kimi zaman da beşerî aşktan ilâhî aşka doğru bir tekâmül seyri geçirerek ilâhî aşka karar kılmışlardır. Tasavvuf düşüncesinde, insanın kesret perdelerini aralaya aralaya vahdete doğru bir seyir takip ettiği göz önünde bulundurularak beşerî seviyedeki aşklara da -bir basamak mahiyeti arz ettiği için ince bir müsamaha gösterilmiştir.

Mecâzî öylece fehm eyledim ki ben Gâlib
Kâbul-i aşkla inkârdan mürekkebdir
301/90-6

diyerek mecazî aşkın, yani dünya aşkının kabul ve reddi arasında bir ikilem yaşadığını da düşündürten Galib'de, mecazî aşktan ilâhî aşka bir geçiş dönemi varsa da bu geçiş çok hızlı olmuş olmalıdır. Gelecek olan beyitte şair, bir kuşa benzettiği gönlünün artık başka bir avcı tarafından avlandığını söyleyerek herhalde bu geçişe işaret etmektedir."³⁴⁷

³⁴⁶ Arı, a.g.e., s. 64,65

³⁴⁷ Arı, a.g.e., s. 67

Gönül derd-i gamın çokdan unutdu hâtırın hoş tut
O mürgü başka bir sayyâd tutdu hâtırın hoş tut
263/27-1

“Galib’de görülen yüksek derecedeki aşk istidadının mecazî bir mahbupta tatmin olamayacağını,

Aşk-ı bâlâ-rev ruh-ı dildâra etmez iltifat
Ol hümâ-yı lâ-mekân gülzârar etmez iltifat
262/25-1

beyti bize ifham eder. Hem aşağıdaki beyitte şairin,

Yeter aşk-ı Hudâ’dan bir içim su
Bütün derya içilmez hem geçilmez

314/112-4

şeklindeki sözleri bu fikri daha açık ifade eder. Yani derya mesabesindeki masivanın insanı boğabileceğini; buna mukâbil vahdetin aşkının daha emniyetli ve selâmetli olduğunu belirtir.”³⁴⁸

“Gözlerini Mevlevîlerin aşk ve meşk dünyasına açan Galib, bir anlamda doğuştan âşıktır ve aşkla ülfeti iptilâ derecesindedir. Öyle ki, aşksız bir hayatın onun gözünde hiçbir ehemmiyet ve kıymeti yoktur. Hatta aşk olmayınca hayatı bile istemez. Çünkü o, kıvılcımların ateşe dönüşmesi ve o aşk ateşinde yanıp pişilmesi gerektiğinin bilincindedir.”³⁴⁹

Bî-sûziş-i aşk istemeziz tûl-i hayâtı
Mânend-i şerer böyle ölünce gideriz biz
310/107-2

“Aşkın yakışının olmadığı bir hayatı istemeyen Galib’in aşkı tavsifinde görülen en mühim hususiyetlerden biri “ikrar”dır. O aşkında çok kararlıdır, değil eziyet ölüm bile onu aşkından vazgeçiremez.”³⁵⁰

³⁴⁸ Arı, a.g.e., s. 68

³⁴⁹ Arı, a.g.e., s. 70

³⁵⁰ Arı, a.g.e., s. 70

Ey gül-i bâg-ı vefâ ma'lûmun olsun bu senin
Hâr-ı cevrinle sakın terk eyleyemem pirâmenin
Ölme var ayrılma yokdur öyle tutdum dâmenin
Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim

217/1-3

“Şeyh Galib, aşkta “melâmet-meşrep”tir. Aşkın verdiği sarhoşluk ve husule getirdiği divanelikten kaynaklanan anormal hâller halk tarafından ayıplanır. Ancak Galib bu ayıplamaları hiçe sayar ve,

N’ola Mecnûn gibi rüsvâ-yı cihân oldumsa
Şehr-i aşk içre bu işler yeni âdet degile

411/298-2

diyerek aşkın hâllerinin yeni âdet olmadığını, âleme rezil olmayı dahi umursamadığını belirtir.”³⁵¹

“Galib kendisinin melâmette Mecnun’dan üstün olduğunu ima ettiği aşağıdaki beyitte, asıl melâmetin kişinin yaşadığı şehirde veya çevrede olacağını söyler. Çünkü başka bir çevrede, çölde veya yabanda insanı ayıplayacaklar yoktur; olsa da bunlar yabancıdır. Asıl melâmet dost ve tanıdıkların içinde gösterilen melâmettir.”³⁵²

Âşık odur ki Gâlib şehrinde ola rüsvây
Sahra vü deşte gitme Mecnûn yabâne söyler

456/29

Galib’in aşkı anlatırken en çok üzerinde durduğu husus aşk-ateş ilişkisidir. Onun şiirinin bütününde ateş önemli bir yer işgal eder. Bunun sebebini Galib’in yaşadığı dönemde İstanbul’da çıkan yangınlara bağlayan Beşir Ayvazoğlu şöyle demektedir:

“1782 yangın yıldır; üçü büyük olmak üzere tam beş yangınla cehennemî günler yaşayan İstanbul’un ateşle iççeliği, Şeyh Galib’e Hüsn ü Aşk’ı yazdıran ilhamın kaynaklarından biridir. Birer ay arayla çıkan Balat, Samatya ve Cibali yangınları, İstanbul halkının üzerine gerçekten ateş yağdırmış, “dâne-i şerâre ektirip kalb-i pâre

³⁵¹ Arı, a.g.e., s. 80

³⁵² Arı, a.g.e., s. 80

pâre” biçirmiştir. Özellikle 1196 Ramazan’ının ondördüncü günü gecesı Cibalı’de bir mavnacının evinde çıkan ve poyraz yüzünden kısa sürede önüne geçilemez bir ateş denizine dönüşen yangının, genç Esad Galib’i derinden etkilememiş olması düşünülemez. Büyük ihtimalle, arkadaşlarıyla iddiaya bu yangının öncesinde veya hemen sonrasında giren genç şair, bütün ateşli, kıvılcımlı, ışıklı, şemli imajlarını, belki de oturduğu semtin civarında kadim surlara tırmanıp bu ateş denizini dehşet içinde seyrederek devşirmişti.”³⁵³

“Yaşadığı devrin hemen bütün hadiselerini tarih manzumeleriyle tesbit eden Sururî Cibalı yangınına da uzun bir tarih düşmüştür. Güzel buluşlarla dolu bu tarih manzumesinde Sururî, İstanbul’un nice ateş yanaklı dilberi ve bunları görüp aşk ateşiyle tutuşan nice âşıkları bulunduğunu, yangının bu yüzden hiç eksik olmadığını söyledikten sonra, “Cehennem, cennet İstanbul’a zaman zaman düşen ateşleri görse, hararetinin yüksekliğinden Allah’a sığınır.” diyor.”³⁵⁴

Şeyh Galib’de ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ıstırapıdır. Divan şairlerinin ekseriyetinin âşık-maşuk ilişkisi için “gül-bülbül”, daha az olarak da “servi-kumru” mazmunlarını kullanmasına mukâbil Şeyh Galib’in daha çok “şem’-pervane” mazmununu kullanması onun aşkı, ateş olarak telâkki edişinin bir başka göstergesidir. Pervanenin işinin hiç de kolay olmadığını şu beyitlerle anlatır.³⁵⁵

Devr-i felekden n’ola pervaneye
Şem’i tavaf etmege bir per gerek

166/1-18

Bu sözü amma ki kolay sanma sen
Aşk gibi sînede gevher gerek

166/1-20

“Nasıl suyu sıkıştırıramazsanız ateşi de gizleyemezsiniz. “Ateş olmayan yerden duman çıkmaz” atasözünün tersten bir ifadesini de hatırlatan aşağıdaki beyitte şair, aşk ateşinin ne kadar saklansa da ortaya çıkacağını, gizlenemeyeceğini vurgulamaktadır. Elbette kastedilen, aşktan hasıl olan hallerin âşığı ele vereceğidir. Fakat şair tasavvurunu “ateşin gizlenemeyeceği” gibi kesin ve herkes tarafından kabul edilen bir kurala dayandırır ki, kısa zaman öncesine kadar iddia edildiğinin aksine, divan

³⁵³ Ayvazoğlu, Beşir, Kuğunun Son Şarkısı, a.g.e., s. 35

³⁵⁴ Ayvazoğlu, Kuğunun Son Şarkısı, a.g.e., s. 39, 40

³⁵⁵ Arı, a.g.e., s. 84

şairlerinin tasavvurlarının temelinde mutlaka reel bir alt yapının olduğu hususuna güzel bir örnektir.”³⁵⁶

Ne kadar saklasam elbetde olur keşf ü ıyân
Kalamaz penbe-i dâg içre bu âteş pinhân
182/11-5

“Aşk ne kadar sıkıntılı da olsa ona katlanmak, ağlama ve sızlanmayı bırakarak (terk-i girye) tahammül etmek lâzımdır. Zira zerre miktar su (gözyaşı), bu ateşi söndürmeye kâfidir. Bu ateşin sönmesi ise varlık sebebinin ortadan kalkması demektir. Öyleyse âşık asla ah vah etmemeli; âcizlik göstermemeli ve aşk derdiyle vücudunda açılan mücevher kıymetindeki yaraları gözü gibi sakınmalıdır.”³⁵⁷

Tahammül eyle süz-ı aşka terk-i girye kıl Gâlib
Fürûg-ı şem‘e zîra zerre mikdâr âb olur mâni‘
336/155-6
Arz-ı acz etmeyesin yâreden ol yâra sakın
Buldugun gevher-i âlîleri bîçâre sakın
180/10-3

“Mevlâna’nın “Aşk, acıyı tatlıya, toprağı altına, kederi neşeye, ağrıyı şifaya, hapishaneyi güllüğe, hastalığı nimete, kahrı rahmete çevirir. Ölüyü diriltten ve köleyi efendileştiren aşktır.” sözüne paralel mana taşıyan Galib’in,

Gör iltifât-ı aşk ile bu kadr u câhımız
Kâlâ-yı hüsne kıymet olur kem nigâhımız
315/115-1

beyti de aşkın insana değer ve makam kazandırdığını, güzelliğın (obje) aşkla kıymet kesp ettiğini ifade eder. Karanlıktaki eşya üzerinde bulunan sanat ve güzelliğın/hüsünün değer kazanması, bir kıymet ifade etmesi için de kendisine teveccüh eden bir nazarın bir ilginin/aşkın olması gerekir. Aşağıdaki beyitte bülbülün güle olan aşkından dolayı, gülün bir kıymet ifade ettiğı fikrinden hareketle, hüsünün kendisine duyulan bir aşk ile bir mana bir değer ifade ettiğı anlatılmıştır.”³⁵⁸

³⁵⁶ Arı, a.g.e., s. 106

³⁵⁷ Arı, a.g.e., s. 89

³⁵⁸ Arı, a.g.e., s. 90

Aşk eger bâzârını germ etmese bülbül gibi
Hüsn olur vakt-i şitâ içre açılmış gül gibi
424/319-1

“Aşağıdaki beyitte Galib, aşkın en önde gelen vasfı olan yakıcılığını; içindeki aşk ateşinin şiddetini ve büyüklüğünü yazmakla bitiremeyeceğini veya onu yazacak büyüklükte bir kâğıt bulamayacağını anlayınca aşk sözünü biraz kısalttığını ifade eder. Kâğıdın en çabuk yanan maddelerden biri oluşu beyte ayrı bir güzellik katmaktadır.”³⁵⁹

Güncâyış-i kâğıd yogudu sûz-ı derûna
Gâlib sühan-ı aşkı biraz muhtasar etdim
369/212-9

Aşk mefhumuyla ilgili seçtiğimiz diğer beyitleri de burada zikretmek istiyoruz:

Cân u cânândan müberra muttasıl
Bir bilinmez müdde‘adır adı aşk
343/168-4

Lafz-ı yâ âh yâhûd nâle yâhûd efgândır
Sühan-ı aşkda hiç olmaz edâ-yı dîger
457/37

Garazım bu ki biraz sûz-ı güdâz eyleyeyim
Sühan-ı aşk eger küfr ise de söyleyeyim
182/11-5

Birdenbire bul aşkı bu tuhfe bulanındır
Devrân olalı devrân erbâb-ı safânındır
192/5-1

Ben söyledikçe aşkımı Mecnûn hamûş olur
Râz-ı cünûna halka-i zencîr-i gûş olur
299/87-1

Sırr-ı aşk ifşâsına Gâlib ne lâzımdır telâş
Hâller ma‘lûm-ı yârân oldugun bilmez misin
388/248-6

³⁵⁹ Arı, a.g.e., s. 159

Derd-i mihnetdir belâdır adı aşk

Bir marazdır ibtilâdır adı aşk

343/168-1

Gönül bir beyt-i ma‘mûr u safâdır aşk mi‘mârı

Yatır amma ki şimdi başka bâmı başka dîvârı

71/15-1

Şehîd-i aşkın oldum lâlezâr-ı dâğdır sînem

Çerâğ-ı türbetim şem‘-i mezârım varsa sendendir

287/65-6

Derd-i aşkın ben senin bîhûde izhâr eylemem

Lâf edip âh u enîni kendime kâr eylemem

Hâsılı âlem bilir bu sırrı inkâr eylemem

Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim

217/1-2

Bezm-i aşka dâğ-ı dil hem şîşedir hem lâledir

Eşk-i germ âteşdir amma âteş-i seyyâledir

Câm-ı hüsnün gûyiyâ bir şu‘le-i cevvalerdir

Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlidir senin

217/2-2

Esrâr-ı aşk fâş degildir Hudâ bilir

Bu râz-ı bî-vukûf-zebân söylerim sana

254/11-5

Görüldüğü üzere aşk mefhumu üzerine Galib’in söyleyecekleri bitesi değildir. Biz de, onun meddaha benzettiği kalemine aşk destanını tamamlamasını, gamla dolu bırakmamasını söylediği beytiyle bu bahsi bitirmek istiyoruz. Yoksa Yahya Kemal’in de ifade ettiği gibi bu meselenin sonunu getirmek mümkün değildir.

Şeb-i yeldâda uzar fecre kadar kıssa-i aşk

Tâ ki Mecnûn bitirir nutkunu Leylâ söyler

Dâsitân-ı aşkı itmâm eyle ey meddâh-ı kilik

Böyle pür-gam kalmasın Allâh aşkına

406/286-6

II. ÂŞIK, UŞŞÂK

“Âşık, tutkun düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven demektir.”³⁶⁰ “Divan edebiyatında şair daima âşıktır. Salt âşıktan bahsedilen beyitlerde dahi şair kendini kastetmekte ve övünmektedir. Âşığın gıdası üzüntüdür. Sevgiliden daima lütuf bekler. Sevgilisi ile asla bir araya gelmez. Onunla olan beraberliği ise daima hayalidir. Âşık bu sevgisi içinde ağıyar ile uğraşmak zorundadır. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Bu nedenle hayatla ölüm arasında bir bocalayış içindedir. Maşukun başkasıyla ilgilenmesi âşığın en büyük belâsıdır. Sevgili onu rezil de eder vezir de. Âşık yalvarmaktan bıkmaz. İrade ve takdir sevgilininindir. Âşığa düşen ise ona canla başla boyun eğmektir. Onun için hiçbir gücü kuvveti yoktur. Tek varlığı aşkında ısrar ve sebattır.”³⁶¹

Galib’in divanında bolca zikredilen âşık ve uşşak kelimelerinin yanında âşık-ı bî-pervâ, âşık-ı bed-hû, âşık-ı bîdâr-ı küstâhî, uşşak-ı şeydâ, âşık-ı mahmûr, sâz-ı uşşak, dil-i uşşak, zahm-ı nigâh-ı âşık, erbâb-ı dil, ehl-i hâl, ehl-i aşk, ehl-i dil, sîne-i âşık, âşık-ı bî-hûş, âh-ı âşık-ı mehcûr gibi tamlamalar da kullanılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, aşk hakikat olan Allah’a varmak için bir yol olarak kabul edilir. Dolayısıyla âşık daima mesttir ve talib-i didardır.

Âşıkda keder neyler gam halk-ı cihânındır

Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

192/5-1

diyen Galib, âşıkda keder ve gamın olamayacağı âşığın saf ve temiz olduğunu belirtmektedir. Keder kelime manası itibarıyla bulanıklık demektir. Bu bakımdan saf ve temiz olan âşıkta keder olmaz demek suretiyle ilâhî aşka düşmüş kimseyi yani âşığı tarif etmektedir.³⁶²

Âşıkların çektikleri sıkıntılardan dolayı çıkardıkları avazları, surun nefhasından ve Mansur’un nağmesinden daha etkili bulan Galib şöyle demektedir:

Nefha-i sûr degil nagme-i Mansûr degil

Sâz-ı uşşakda âgâz-ı terennümdür bu

398/270-4

³⁶⁰ Uludağ, a.g.e., s. 49

³⁶¹ Pala, a.g.e., s. 47

³⁶² Okçu, a.g.e., s. 66

Âşğın ne yaptığını, ne söylediğini, bilmediğini, gecesinin gündüzünün olmadığını, devamlı ıstırap içinde bulunduğunu,

Âşıkım hâb n'idigin bilmem

Âteşsim âb n'idigin bilmem

375/225-1

diyerek anlatan Galib, aşağıdaki beyitte de sevgiliye seslenerek isterse ölüm fermanını imzalayabileceğini, sevgili uğruna can vermenin âşık için zor olmadığını şu şekilde ifade eder:

Katl buyurursanız ihyânız olur sultânım

Âşıka cân fedâ etmesi minnet degile

411/298-5

Galib, âşık olduğunu fakat sevgilinin gönül ferahlatan yüzünü göremediğini; bir çiğ tanesi olduğunu fakat gül goncasına hasret olduğunu belirtir. Her iki durumda da âşıktır ve ulaşamadığı sevgili sebebiyle acı çekmektedir.

Bir âşıkız ki rûy-ı dil-ârâya hasretiz

Bir jâleyiz ki gonca-i rânâyâ hasretiz

316/117-1

Sevgilinin gönlünde kimin olduğunu merak eden Galib,

Arzu-yı vuslatın her dem dil-i pâkimdedir

Gevher-i aşkın sâdef-veş sîne-i çâkimdedir

Dâ'ima bu şüphe ammâ tab'-ı gamnâkimdedir

Kangı âşıkdır senin gönlünde gönlün kimdedir

221/9-1

diye sormaktadır. Aşağıdaki kıt'ada da sevgiliye övgüler yağdırmakta, âşıklarına merhametli davranmasını istemektedir.

Güzelsin bî-bedelsin naz-perversin dilârâsın
Değilsin bî-vefâ ammâ ki gâyet bî-muhâbâsın
Ne mani'dir uzatsan destini bûs etse âşıklar
Kolun bükmezlere bir padişâh-ı âlem-ârâsın

440/33

Âşık ve uşşakla ilgili seçtiğimiz diğer beyitleri de burada zikretmek istiyoruz.

Âteş-i cân sûz-ı dil fikr-i dehân-ı dil-rübâ
Âşıkın ma'lûmudur peydâsı da pinhhânı da

403/280-5

O meh kaldırdı dest-i merhabâyı bizden el çekdi
Uyup agyâra âşıkdan gürîzân oldu gittikçe

410/294-4

Gel keremkârım dil-i uşşakı mahzûn eyleme
Gonva-veş perverdegân-ı vasl-ı dil-hûn eyleme
Fürkât âdet olmasın kan eyle kânûn eyleme
Şehr-i hüsnün şehriyârısın bugün fermân senin

220/7-2

Gafletim ma'zûr tutsun ehl-i dil
Âşık-ı bîdâr-ı küstâhî menem

370/216-3

Göricek dûrdan uşşâka belâlar kızarır
Şemseli al kaput âteş-i kaftanlı güzel

362/202-3

Ne zühd ile ne ilm ile müstesnâyız
Hayrân-i ezel âşık-ı bî-pervâyız
Feyz-i nefes-i Pîr ile gûyâ oluruz
Her neyse neyiz bende-i Mevlânâ'yız

446/22

Âşık bilirdi mekteb-i nâz içre tâbını
Ol tıfla dahı söyler isem ibtidâsı var

303/95-6

Mest-i zehr-âbı gazab âşık-ı bed-hüyum ben

Mübtelâ-yı sitem-i nergis-i câduyum ben

388/249-1

Terk edip uşşâkın anlarla olur handân u şâd

Sanki istihzâ eder agyâra te'vil-i dürûg

337/158-4

III. AKIL, ÂKİL

“Sözlükte masdar olarak “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi anlamlara gelen akıl (el-akl) kelimesi, felsefe ve mantık terimi olarak “varlığın hakikatını idrak eden, maddî olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram hâline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” demektir. Bu anlamıyla akıl, sadece meleke değil, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi akıl ilkelerinin bütün fonksiyonlarını belirleyen bir terimdir. İnsanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyonu haizdir.”³⁶³

“K. Kerim’e göre, insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur’an’da akıl kelimesi, biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir. Bu ayetlerde genellikle “akletme”nin yani akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur. Kur’an terminolojisinde akıl, “bilgi edinmeye yarayan bir güç ve bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde tarif edilmiştir.”³⁶⁴

“Sufflere göre, aklın alanı madde (kevn) âlemidir; şayet o yaradana yönelecek olursa erir gider. Akıl kendisinin ne olduğunu bile bilemezken yaratıcısını nasıl bilebilir. Onlara göre Allah’ı bilmek konusunda aklın ulaşabileceği en son nokta hayret ve dehşet içinde kalmaktır. Bu konuda aklın âciz olduğunu bilmek en yüksek idraktır... Mevlâna Celâlettin aklın gayb âlemi hakkında verdiği bilgileri, körün renkler, sağırın sesler hakkında verdiği bilgilere benzettir. Aklın söz ve davranışlarımızda rehber olabileceğini fakat derunî hayat alanında “çamura batmış merkep” gibi âciz kalacağını söyler ve “Mustafa’nın huzurunda akli kurban edin” öğüdünü verir.”³⁶⁵

³⁶³ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, DİA, II, İstanbul, 1989, s. 239

³⁶⁴ Bolay, a.g.m. s. 239

³⁶⁵ Uludağ, Süleyman, “Akıl”, DİA, II, İstanbul, 1989, s. 246, 247

“Âkıl ise lügatte “akıl sahibi kimse” manasına gelmektedir. Bir hukuk terimi olarak iyi ile kötüyü, kâr ile zararı ayırt etmeye yarayan zihnî melekeler açısından yeterli kimseyi ifade eder. Mecelle’de mümeyyiz terimi de benzer şekilde tarif edilmiştir.”³⁶⁶

“Divan edebiyatında şair, akıl hakkında tıpkı mutasavvıflar gibi olumsuz düşünür. Onu sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ıstırap ve acı unsurları vardır. Hurdebîn, hayran, bîgane, perakende hâl, şikest, ermemek, hikmetleri bülamamak, dağılmak, kâsid olmak gibi sıfatlar akıl ile birlikte çok kullanılır.”³⁶⁷

“Divan şairleri akıl karşısında aşktan yana olmuşlardır. Hatta aşk karşısında akla uymayı büyük bir belâ olarak görmüşler, dini ayrı kâfirin bile bu belâyâ duçar olmasını istememişlerdir.”³⁶⁸

Aşkı koyup akla uymak bir belâdır ey hakim

Bu belâyı vermesin Hak dîni ayrı kâfere

Necati Bey

Galib de divan edebiyatı geleneği içerisinde akıl ve aşkı karşılaştırmış ve aşkı akla üstün tutmuştur. Şair, divanında akıl mefhumuyla ilgili akıl, âkıl, hıred kelimelerinin yanında, akl-ı ma‘aş, ehl-i hıred, ehl-i cünûn, abâ-yı hıred, hisâr-ı akl, mülk-i akl, akl-ı hodrâ, akl-ı kec, akl-ı Felâtun, husûl-i akl akl-ı küll, akl-ı derrâkîn, kâr-ı âkıl, cevher-i akl gibi tamlamaları kullanmış, bir beytinde de “kendini kaybetmek” deyimini zikretmiştir.

Galib’in “ehl-i cünûn” olarak isimlendirdiği aşk ehli için akıl, köhne bir abadan ibarettir ve onu giymek de hatadır. Bu yüzden cünun ehlinin sultanı da gedası da bu abadan soyunur, üryan gezerler.³⁶⁹

Ehl-i cünûna köhne abâ-yı hıred hatâ

Uryân gezer hemîşe bizim padişâhımız

315/115-3

“Tasavvufî metinlerde sık sık karşımıza çıkan Allah dostu mecczuplardan, Harun Reşid’in kardeşi olduğu söylenen Behlül Dâná’dan ünlü aşk hikâyesinin

³⁶⁶ Döndüren, Hamdi, “Âkıl”, DİA, II, İstanbul, 1989, s. 247

³⁶⁷ Pala, a.g.e., s. 26

³⁶⁸ Pala, a.g.e., s. 38

³⁶⁹ Arı, a.g.e., s. 74

kahramanı Mecnun'a kadar bir çok âşık tipinin arkasında Eflâtun'un "Plâtonik Aşk" yaklaşımı ve bunu yüzyıllar boyunca işleyerek derinleştiren sufi şairlerin yorumları ve aşk anlayışları vardır. "Cünun", "akl"ın yitirilmesi, yerine "aşk"ın ikâme edilmesidir. Bu, düşüncenin yerini vecdin alması manasına gelir ve tasavvufî yaşantının en önemli hususiyeti ve "marifet"e erişmenin yegâne yoludur."³⁷⁰

"Âşık insanla âkıl insan bir değildir. Âşık, aşk münasebetiyle cünunluğa yakındır. Bu sebeple Galib'in şiirlerinde pek çok kez âşıklık ile cünun (divanelik) neredeyse müteradif kelimelermiş gibi kullanılmıştır."³⁷¹

Gâlib eger eylese da'va-yı aşk
Kim inanır kavline dîvânedir
168/1-48

"Aşkın insanı divane ettiği fikri şairde öylesine yer etmiştir ki aşağıdaki beyitte bir istifham-ı inkâri ile fikrini isbata çalışır."³⁷²

Cânım mı var ki mâil-i cânâne olmayım
Akla gelir mi aşk ile dîvâne olmayım
379/233-1

Galib aşk ateşine düştüğünden beri kendini kaybettiğini, zaten aklın ve aşkın bir arada bulunmasının mümkün olmadığını ancak şuurunu yitirene âşık denilebileceğini aşağıdaki beyitlerinde şöyle anlatmaktadır:

Ben hele gayb eylemişem kendimi
Âteş-i sevdâya düşelden beri
166/1-15

Aşk ile irâde bir yerde cem' olmaz
Mest ana denir ki olmaya anda şuur
448/33

"Galib'in bahsettiği cünun bilinen delilikten çok farklı bir şey olsa gerek. Onun "cünûn-ı aşk" diye bahsettiği âşık, gerçekten tam bir ârif görünümünü arz eder. Zira o,

³⁷⁰ Ayvazoğlu, Beşir, Aşk Estetiği, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 61

³⁷¹ Arı, a.g.e., s. 73

³⁷² Arı, a.g.e., s. 74

aşk mektebinde irfan elde eder. Galib'in, âşıkları bize mecnun olarak göstermesi belki de onların melâmî hâllerine binaendir. Çünkü aşağıdaki beyitte devrin en akıllısının bile aşk mektebinin sıradan bir delisi ile dahi boy ölçüşemeyeceği dile getirilir.³⁷³

Allah ne ârifleri var mekteb-i aşkın
Mecnûn'u ile âkıl-ı devrân edemez bahs
264/28-5

“Aşk ile mantıksal yoldan sonuca varan us arasındaki karşıtlık, şairlere tükenmez bir konu sağlamıştır; “Aşk, ülkenin hükümdarı olunca akıllı bir hırsız gibi asmak”tan hoşlanmışlardır. Böylece Leyla'yı temaşada kaybolmuş divane âşık Mecnun, mutasavvıf âşığının örneği olabilir. Aşk, insan soyunun en hakiki niteliğidir. Allah, Âdem'i aşk ile yaratmıştır; Âdem, kendinde ilâhî sureti taşır ve diğer hiçbir yaratılmış varlık aşk yolunda onun peşinden gidemez.”³⁷⁴

“Aşağıdaki beyitte de Galib, bir tiyatro sahnesi kurmuş ve kelimelere ustalıklı yüklediği anlamlarla karakterlere rollerini dağıtmıştır. Bu sahnede mekân, eve benzetilen gönül (kalp); zaman ise gecedir. Sahnede rol alan karakterler de aşk ile akıldır. Akıl, eve girmeye çalışan bir hırsız oynamakta; aşk ise evin sabaha kadar uyumayan konuğunu temsil etmektedir. Akıl, bir hırsız gibi gönül evine girmeye çalışmakta ancak orada aşk adlı misafir uyumadığı için buna bir türlü fırsat bulamamaktadır. Misafirin uyumadığı ev nasıl hırsıza zindan olursa; içinde aşkın misafir olduğu gönle de akıl hırsız girmeyi başaramayacaktır.”³⁷⁵

Dilde ger aşk ola akl eyleyemez anda karar
Düzde zindân olur ol dâr ki mihmân uyumaz
315//116-2

Galib akla seslenerek boş yere kendisini aşk belâsından men etmemesini, kimsenin hatırı için yârdan vazgeçmeyeceğini, ne kadar sıkıntıya da girse aşktan kurtulmak istemediğini şöyle dile getirmektedir:

Ey hîred bî-hûde men' etme belâ-yı aşktan
Hâtır-ı agyâr için ben yârdan kılmam ferâğ
338/159-4

³⁷³ Arı, a.g.e., s. 76

³⁷⁴ Schimmel, Annemarie, İslâm'ın Mistik Boyutları, Kâbalcı Yay., İstanbul, 1999, s. 145, 146

³⁷⁵ Doğan, Muhammet Nur, “Divan Şiirinde Aşk”, Doğu Batı, Sayı 26, Şubat 2004, s. 41 (Aşk ve Doğu)

“Aşağıdaki beyitte de şair gönlün akli istemediğini belirtir. Aşk kânun, mantık, tedbir diye bir şey tanımaz. Bu ise akla tamamen zıttır. Aklın müdahalesi aşkın safiyetine hâlel getireceğinden gönlün alacağı lezzeti azaltır; belki de yok eder. Tıpkı saf olmayan şarabın “rind”e haz vermemesi gibi.”³⁷⁶

N’eylesin akli dil-i aşk-ülfet
Rind mağşuşdan olmaz mahzûz
334/152-5

“Hem aşkın lezzet yerine ıstırap verdiğini kabul etsek dahi akıl bu durumda bile yine hiçbir işe yaramaz. Çünkü aşk derdi öyle bir derttir ki akıl değil ona çare bulmak, bu derde sebep olanı bulmak noktasında bile âcizdir. Bundan dolayı şair aşağıdaki beyitte akla hitap ederken biraz müstehzidir.”³⁷⁷

Ey akl çare varsa eger derd-i âşıkâ
Kimdir dil-i nîzârım alan söylerim sana
254/11-6

“Aşk İsa’sını bulan kalp, dünyayı elde etmiş, gönül rahatlığına varmış gibidir; o kişinin akli da hikmet yani felsefe küpünde olan Eflâtun gibidir. Eflâtun İslâmî edebiyatta aklın timsali olarak görülür. Küple veya fenerle anıldığı zaman 324’te ölen Diyojen adındaki Yunanlı filozof kastedildiğine göre burada Eflâtun Diyojen olmalıdır. Zira bu filozof küpün içinde otururdu. Galib aşka erişen kişinin aklının da felsefeye benzetilen küpte oturan Diyojen’in akli gibi olacağını aşağıdaki beyitte şöyle anlatmaktadır.”³⁷⁸

Kalb kim İsf-i aşkı bula gerdûn gibidir
Akl-ı hodrâ hûm-ı hikmetde Felâtun gibidir
290/72-1

“Aşkın cünuna teşbih edildiği beyitlerde zincir unsuru kullanılır. Delilerin zincire vurulması münasebetiyle, genel olarak divan şiirinde olduğu gibi Galib’in şiirinde de cünun ile zincir bir arada yer alır.”³⁷⁹

³⁷⁶ Arı, a.g.e., s. 75

³⁷⁷ Arı, a.g.e., s. 75

³⁷⁸ Alparslan, a.g.e., s. 81

³⁷⁹ Arı, a.g.e., s. 124

Ne bilsin huşk-i magzân-ı tegallûf zevk-i zinciri
Riyâzât-ı cünûn-ı aşk âkıldan zuhûr eyler
276/49-6

Akıl mefhumuyla ilgili seçtiğimiz diğer beyitleri de burada zikretmek istiyoruz.

Husûl-i akla teklîf olmasa divane kalmaz hîç
Harîm-i aşk mestûr olmasa bîgâne kalmaz hîç
265/31-1

Hem-dem iken her dem o meh-tal'ata
Mahrem iken meclis-i ünsiyyete
Âyine-veş şimdi düşüp hayrete
Akl ile bîgâneyim âh âh âh
221/8-2

Sabr u hûşun târumâr etmiş tagıtmış aklını
Gâlib-i bî-tâbdan dahı ne ister perçemin
349/178-14

Eylesin dâm-ı teselsülde kalan ehl-i hıred
Halka-i bezme bedel dâ'ire-i tedrîsi
430/334-5

Kalb-i dâna olamaz akl-ı ma'âşa mesken
Arama hûm-ı Felâtunda Arıstalîsi
430/334-4

IV. TARİK, MEZHEP, MEŞREP

“Mezhep ve tarikat sözlükte gidilen, gidilecek yol anlamına gelir. Mezhep, dinî hükümlerde ve dünya işlerinde Allah'ın emrine, Hazret-i Peygamberin sünnetine uygun hareket edebilmek için din bilginlerinden birinin yolunu tutmak, onun gittiği yola, onun mezhebine uymaktır.”³⁸⁰ “Tarikat ise Hakk'a ermek için tutulan, birtakım kuralları ve

³⁸⁰ Gölpınarlı, Abdülbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1997, s. 232

ayinleri bulunan yoldur. Mutasavvıflara göre tüm insanların, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefes sayısınca Allah'a yol gider.”³⁸¹

“Meşrep sözlükte içmek, içecek yer, çeşme anlamlarında kullanılır. Ayrıca tabiat ve fitrat demektir. “Tasavvuf veya melâmet aslında bir meşreptir.” sözü tasavvuf bir hayat tarzı, bir duyuş ve tutum biçimidir, anlamına gelir. Sufilerin ve melâmet ehlinin kendine özgü bazı inanışları ve fikirleri, bunların sonucu olan belli bir takım tutum ve davranışları vardır. Sufinin ve melâmet ehlinin başkalarından farklı ve kendine özgü bir dünya ve insan anlayışı vardır. Onların meşrebini bu anlayış oluşturur. Derviş meşrep, rint meşrep, melâmi meşrep ve kalender meşrep insanlar doğuştan bu niteliğe sahiptirler. Aynı anlayışta olanlara hem-meşrep denir.”³⁸²

“Mezhepten söz edilebilir; çünkü insan, bilgisiyle, anlayışıyla herhangi bir mezhebi seçer ve o mezhebin hükümlerinden de intikât yollu olsa bile bahsedilir fakat meşrep, insanların yaratılışındaki huyudur; o ne kadar değişirse değişsin izi kalır ve birgün o huy gene başgösterir. Bu bakımdan meşrepten bahs olunmaz; o nasılsa öyledir. Bunu anlatmak için “mezhepten bahs olunur, meşrepten bahs olunmaz” atasözü söylenmiştir.”³⁸³

Galib, tarikat, mezhep, meşrep kavramlarıyla ilgili tarîk-i vahdet, tarîk-i riya, tarîk-i ehl-i tecerrüd, tarîk-i Hak, tarîkat-ı pak-mezheb, kâfir-i bî-mezheb rindâne-meşreb, bîgâne-meşreb, pîr-meşreb, küşâde-meşreb, tünd-meşreb, şuh-meşreb, âteş-meşreb meşreb-i irfân meşreb-i yârân, meşreb-i eyyâm, meşreb-i erbâb-ı dil, meşreb-i rindâne, meşreb-i ferzâne gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Bu kavramlar divanda bazen sevgilinin tabiatını belirtmek, bazen memduhunu övmek, bazen de kelimelerin asıl anlamları kullanılmak suretiyle zikredilmişlerdir. Galib aşağıdaki beyitte sevgilinin acımasızlığından bahsederken gamzesinin binlerce can aldığını, hatının ise ne belâ olduğunu bilmediğini, mezhebi olmayan kâfire delil getirmenin yanlış olduğunu anlatmaktadır.

Gamzesi kattâl iken hat ne belâdır aceb
Kâfir-i bî-mezhebe huccet u burhân galat

333/149-5

³⁸¹ Uludağ, a.g.e., s. 328

³⁸² Uludağ, a.g.e., s. 243

³⁸³ Gölpınarlı, a.g.e., s. 232

Keremler kıldı Hakka rûh-ı Mevlânâ'yı şâd etdi
Dedi erbâb-ı dil bu meşreb-i irfâna aşk olsun
119/13-2

Sanma âsân tarîk-i vahdeti sen
Şübehât u şukûk müşkil imiş
328/140-2

Daim tarîk-i Hak'da budur aklu nefse kâr
Biri Mesîh'i rehber eder ahârı harı
421/313-8

Kılan anâsıra tekbîr-i çâr hem-çü Mesîh
Tarîk-i ehl-i tecerrüdle pâk-mezhebdir
301/92-4

Bak hemân cem'-i havâs eyle tarîkatda sana
Sürme-i çeşm-i zafer gerd-i sipehden görünüñ
280/56-6

Bu bâgın bülbülân-ı aşkı kim pervâne-meşrebdir
Gül-i nezzâreden fânus-ı gülgün eylemişlerdir
273/45-3

Devr-i hoş geçtiğini Cem'den işitsem de hele
Bu edâ meşreb-i eyyâm değıldir bilirim
369/214-4

Gelir mi vahşeti vasla edâsı teşbîhe
O âhû-yı harem-i nâz şuh-meşrebdir
301/92-5

Gerçi hâkiz rüzgâr-ı gamda âteş-meşrebiz
Feyz bahş-ı bâg-ı dil eşk-i dem-â-demdir bize
403/279-2

Zühd-i huşku bezm-i nûş-â-nûşdan fark eylemez
Böyledir erbâb-ı hâlin meşreb-i rindânesi
428/328-3

Olur leb-rîzi sahbâ mest olmaz hürmetin bilmez
Dil-i rindândan vâsidir el-hak mezheb-i mina
251/6-3

Hâb-ı girâna ratl-ı girân eyledik bedel
Yokdur tarîk-i gamda bizim seng-i râhımız
315/115-4

V. TARİKATLARLA İLGİLİ KAVRAMLAR

“Allah’a ulaşmak için tutulan tasavvuf yoluna tarikat denir. Sufflere göre dinin dış yüzü olan şeriattan, dinin iç yüzü olan tarikata ulaşmak için manevî bir yol vardır. Bir mürşide tabî olan yolcu, onun emriyle belli şartlara uyarak ahlâkını güzelleştirir, kötülüklerden geçer, mevhum varlığı terk eder ve hakikata erişir.”³⁸⁴

Bu bölümde Galib’in tarikatları anlatmak için kullandığı kavramları teker teker ele almaya çalışacağız.

1. ABDAL, KALENDER

“Abdal, sözlükte birinin yerine geçmek, birini ya da birşeyi, başka birinin, başka bir şeyin yerine koymak, değiştirmek anlamlarına gelen Arapça bedel ve bedîl kelimelerinin çoğuludur. Budala sözünün de aynı anlama geldiği söylenmiş, erenlerden biri ölünce ondan aşağı derecede bulunan erenlerden birinin, tanrı tarafından onun yerine geçirilmesi dolayısıyla bir bölük erene abdal denilmiştir. Bunların yedi yahut kırk kişi bulunduğu tasavvuf inançlarındanır.”³⁸⁵

“Kalender ise, iki âlemden ilgisini kesmiş, dünyayı ve ahireti umursamayan anlamlarında kullanılır. Kalender, örfe, an’aneye, âdetlere ve toplumun kurallarına karşı ilgisizdir. Hiçbir şeye aldırılmaz. Hatta gelenek ve göreneklere aykırı davranmaktan zevk alır. Zevk ve keyif ehlidir. Kalenderlerin çoğu ya hiç ibadet etmez veya canı istediği zaman ibadet eder. Günahlardan kaçınma hususunda da böyle davranırlar. Haram da olsa canlarının istediğini yapmaktan geri durmazlar.”³⁸⁶

³⁸⁴ Pala, a.g.e., s. 452

³⁸⁵ Gölpınarlı, a.g.e., s. 5

³⁸⁶ Uludağ, a.g.e., s. 202

Galib'in şiirinde kalender ve abdal mefhumlarıyla ilgili tespit edebildiğimiz bir iki beyit vardır. Bu beyitlerde kalender, abdal ve zümre-i ebdal kelime ve tamlamaları kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitle şair, bu dünyadaki mert kişiyi, riya yolunda gitmeyen, gösterişi sevmeyen, halkın söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, dinin sadece şekil yönüyle ilgilenmeyip özüne inebilen birisi olarak tafif etmekte ve şöyle demektedir:

Bırak riyâ revîşin merd odur ki âlemde
Küşâde-meşreb ola rind ola kalender ola
400/274-5

Bu kavramlarla ilgili diğer beyitler de şunlardır:

Soyup safâyıla sâkiyi eyleyip abdâl
Piyâlesin necefi pâleheng eder mehtâb
61/11-7

Gerçi ol genc-i hakikat perde-i ahfâdadır
Güft gûy-ı hüsn-i seyri târem-i a'lâdadır
Nûr-ı mutlakdır ki kayd-ı lafzdan âzâdedir
Feyz-i dâ'im zümre-i ebdâla cü evtâdadır
173/5-5

Bu hankâhda şeyh oldu âhir ömründe
Kalenderâre evâdim geçirdi ol sultan
151/49-3

2. DERVİŞ

“Derviş kelimesi, dilenmek anlamına gelen dervîz kelimesinden bozmadır. Kelimenin sonundaki z harfi ş'ye çevrilince derviş olmuştur. Saçı sakalı uzun, üstü başı perişan derbeder dervişler şiirler ve ilâhiler okuyarak kapı kapı dolaşırlar ve dilenirlerdi. Tasavvufta derviş, sufi, mutasavvıftır.”³⁸⁷

“Edebiyatta derviş, feragat köşesinde kanaat hazinesini bulan kiş olarak ele alınır. Bu bakımdan âşığa çok benzer. Özellikle kerametleri (su üzerinde yürümek gibi),

³⁸⁷ Uludağ, a.g.e., s. 103

fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşu, evinde daima bir misafir bulunması, hırka giymesi, ıstıraba alışkın oluşu vs. yönleriyle söz edilir.”³⁸⁸

Galib derviş mefhumunu, bazen fakir anlamıyla, bazen de mürşidini seven ve onun karşısında âciz bir kul mesabesinde olup onun yolunu takip eden mürit anlamıyla kullanmıştır.

Hidmetde sana şâh ile dervîş-enbâz
İkrâr-ı dîn âşika maksûd-ı niyâz
Bu matbâh-ı sînede ne od var ne ocak
Bir germ nefes gönder eyâ Âteşbâz
444/14

Tenezzül eyle dervîşâna teşrîf et ne var şâha
Olan bu hankâhda hây hûylar hep seninçündür
304/97-3

Nevâzişlerle dervîşânı ihya kıldı ma'nide
Olur râci' ser-â-ser rûh- ı Mevlânâ'yı zîşâna
121/14-22

Gelmiş iklim-i bekâdan eyleyip mahv-ı rüsûm
Sükker-i sekr ile şîrin olmuş ol bahr-ı ulûm
Hall-i tahkîkâtda Cevrî eder sebt-i rukûm
Bes değil mi ana dervîşim demiş Monla-yı Rûm
173/5-4

Du'â-gûyân-ı devletdir kadîmî çünkü dervîşân
Sezâ ihsân ederse öyle bir cem'-i perîşâna
121/14-20

Meger ol haylden bir mahlas-ı hâm
Dilermiş olmaga dervîş-i nâ-kâm
236/8-4

³⁸⁸ Pala, a.g.e., s. 122

3. MÜRİT, SALİK

“Mürit irade sahibi demektir. Tasavvuf ıstılahında ise bu kelime, basit bir iradeden daha derin bir anlam kazanmıştır. Mürit, beşerî arzu ve isteklerini Hakk’ın arzusunda yokedip, Hakk’ın bekasıyla baki olmak isteyen kimse demektir ki sonunda mürit “nefsinin hiçbir iradesi kalmayan, Hakk’ın iradesinde boğulup kaybolan kişi” olur. İşte mürit bu olgunluk düzeyine varabilmek için kâh mürşit, kâh hekim, kâh imam diye adlandırılan olgun bir insanın sohbetinde bulunmalıdır.”³⁸⁹ “Cenaze, onu yıkayan kişinin önünde nasıl iradesiz ise mürit de şeyhinin önünde o şekilde iradesizdir. Bir kör kendisini yeden kişiyi uçurumun kenarında nasıl takip ederse mürit de her hususta şeyhini öyle takip eder. Mürit kendi şahsî iradesini şeyhinin iradesinde yok etmiştir (fena fi’ş-şeyh).”³⁹⁰

“Salik ise bir yola giren ve o yolda giden, bir tarikatın adabını yerine getiren kişidir. Salik gerçek yolcusudur. Cezbeyle Allah’ın kudretini, hikmetini, sıfatlarını vs. anlayabilen odur.”³⁹¹

Galib, salik kelimesini hem tasavvufî ıstılah olarak hem de bir tarzı takip eden, aynı yoldan giden yolcu anlamıyla kullanmıştır. Şair, Nedim yolunun yolcusu olduğu için kendisini kınamakta, çok konuşanlarla beraber olmanın kendisine yakışmadığını şöyle dile getirmektedir:

Sâlik-i tavr-ı Nedim oldun bu düşmezdi sana
Hem-zebân olmaz mısın Gâlib sühan-gûlarla sen
387/246-5

“Aşağıdaki beyitte de Galib, tıpkı jale (çiğ) gibi aşk yolunda deli divane bir yolcu olduğunu, tanrı güneşinin kendisine uzak bulunduğunu söylemeyeceğini belirtir. Çiğ sabah erkenden çıkar ve güneş çıkınca eriyip yokolur. Tasavvufta fena-fi’llah anlamında kullanılır. Meczip, deli ıstılahta tanrı tarafından çekilmiş, kendine bağlanmış demektir. Şems-i Hudâ sözüyle aynı zamanda Şems-i Tebriz’i de anlatılmak istenmiştir. Mevlâna Şems kaybolduktan sonra sema sırasında Şems-i men, Hudâ-yı men sözlerini tekrarlardı.”³⁹²

³⁸⁹ Ateş, Süleyman, İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 114

³⁹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 260

³⁹¹ Pala, a.g.e. s. 403

³⁹² Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, a.g.e., s. 44

Mânend-i jâle sâlik-i meczûb-ı aşkıyım
Gâlib demem ki Şems-i Hudâ dürdür bana
248/1-12

Mürit mefhumu ise Galib'in divanında mesneviler bölümünde "Mevlâna ile Mürit" hikâyesindeki bir beyitte,

Cihân halkı mürîd ü âşık oldu
Kimi Mecnûn kimisi Vâmık oldu
236/8-3

şeklinde geçmektedir. Ayrıca bir beyitte de Galib mürit kelimesini isteyen, talep eden anlamıyla kullanmaktadır.

Veled-i kalb yeter zâde-i tab'ım Gâlib
Pîr-i endîşeme etfâl-i gam olmazsa mürîd
271/41-9

4. HIRKA, DESTAR

"Hırka, çeşitli kumaş parçaları birbirine dikilerek yapılan yamalı elbisedir. Dervişler toplu zikir yaptıkları esnada giyerler. Bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe lâıyk görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giymek, mürit adayını şeyhin kabul ettiğinin dolayısıyla Hakk'ın da kendisini kabul ettiğinin simgesidir.³⁹³ Dervişlerin hırka giydikten sonra dünya nimetlerinden el çekmeleri dolayısıyla bu hırkalara "hırka-i tecrîd (soyutlanmışlık hırkası)" denilir."³⁹⁴

"Destar ise tarikat ehlinin, şeyhlerin ve halifelerin sardıkları çeşitli renk ve şekillerdeki sarıktır."³⁹⁵ Galib, hırka ve destar kavramlarıyla ilgili hırka-i peşmîne, hırka-i sâlus, hırka-puşân, heves-i perçem ü destâr gibi tamlama ve tabirleri kullanmıştır. Hırka kelimesini genellikle fakr kelimesiyle beraber zikreder. Bir beytinde de parça parça olmuş hırkasını kolu kanadı olarak değerlendirir.

³⁹³ Uludağ, a.g.e., s. 166

³⁹⁴ Pala, a.g.e. s. 216

³⁹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 104

Lâ-mekân pervâz-ı fakrız kim hümâ-yı himmete

Bâl ü perdir rîze rîze hırka-i peşmînemiz

313/111-2

Pâre pâre hırka-i peşmînesidir Gâlib'in

Şeb-çerâğ-ı fakr-ı vâlâ-kıymetin pervânesi

417/307-10

Tekyegâh-ı ma'rifet gördüm harâb olmuş aceb

Hırka-pûşan-ı harâbâtın da irfansız mıdır

294/77-3

Tecâhül bâ'is-i hüsn-i nazardır şeyh-i zerrâka

Ayıp pûşi-i merdüm hırka-i sâlusdan kalmaz

320/125-4

Dil penbe-pûş-ı dâğ u kâkum be-dûş olan

Olmuş gurûr-ı hırka-i peşmîneden cüdâ

252/8-3

Heves-i perçem ü destâr u perîşân ile

Kişver-i aşkda tug u alemin çok çekdim

374/223-6

5. MÜRŞİT, KUTB

Mürşit rehber, delil, kılavuz, yol gösterici anlamlarına gelir. Seccâde-nişîn, post-nişîn, pîr yahut şeyh de denir. "Ruh ile meşgul olur, mürebbidir. Kendisine intisap eden müridin bütün hususiyetlerini, kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak herkese ayrı ayrı yol gösterir. Yaratılışındaki ferasetin ve edindiği ilmin derecesine göre müridin kalbindeki kasveti, mizacındaki sertliği, ahlâkındaki fesadı tedricen izaleye çalışır. Mürit tam teslim olduysa çabuk yol alır, olgunlaşır, safâ-yı kalbe ulaşır. Bu yolun terbiye sistemi sîret-i nebeviyye ile ahenklidir. Gaye o örneğe benzemektir."³⁹⁶

"Kutb ise değirmen taşının etrafında döndüğü eksendir. Tasavvufta tanrının ilk taayyün ve tenezzülü olan Hakikat-ı Muhammedî'ye mazhar olan kişidir. Her zaman

³⁹⁶ İz, Mahir, Tasavvuf, Kitabevi, (Haz.:M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 2001, s.153

içinde Hz. Peygamber'in varisi olan birisi bulunur. Kâinat o kişinin çevresinde döndüğü için ona kutb denir."³⁹⁷

Galib, divanında mürşit ve kutb kavramlarıyla ilgili mürşid-i nutk, mürşid-i mu'tekid-i kalb, mürşid-i râh-ı seviyy, mürşid-i mahabbet, dest-i mürşid, mürşid-i müşkil küşâ-yı mülk-i müstesnâ-yı Rûm, şeyh, pîr, pîr-i mugân, kutb-ı âlem, kutb-ı cihân gibi kelime ve tamlamaları kullanmıştır.

Elbet olur resîde bir ummâna seyl-i aşk
Uy mürşid-i mahabbete Gâlib rızâ gözet
263/26-5

Nümûdâr eylemek de vasl-ı faslı dest-i mürşidden
Ser-âmed sübha-i hikmet-eserdir halka-i tevhîd
269/38-2

Küfr-i zülfünde onun pîr-i mugân
Mürşid-i mu'tekid-i kalbimdir
289/68-6

Sülûkunda egerçi şübhe yokdur Gâlib'in ammâ
Hemân pîr-i mugâna ser-fürûlar hep seninçündür
305/97-7

Al fânûs ile rez duhterin etsin teşrîf
Eylesin pîr-i mugan sakî-î mestân-ı çerâg
68/14-6

Dâd-fermâ-yı mekârim ki dem-i adlinde
Akl-ı küll mürşid-i nutkundan eder istimdâd
162/72-24

Yıkıldı ma'reke-î gamda kâh-ı zevk u neşât
Du'â-yı pîr-i mugân ile dil harab değil
363/203-5

Hamduli'llah mürşidin sâhib-kemâlin bulmuşum
Fazl-ı vaslın infisâl-i ittisâlin bulmuşum
Alemin mîr'ât-ı âdemde misâlin bulmuşum
200/4-7

³⁹⁷ Pala, a.g.e., s. 292

Gâlib füyûzu pîr-i mugânda âlem de hem
Mümkin mi ser-nihâde-i mey-hâne olmayam
380/233-5

Gitmezdi bileydi bu kadar semt-i hîlâfa
Şeyhin yolu mey-hâneye vardı sapa düştü
425/321-4

Sâlikân-ı râh-ı Hakka reh-nüma
Kutb-ı âlem merkez-i mecd ü alâ
150/48-6

Bâreka‘llah şeref-i dûde-i Alî Osmân
Ne güherlerle pûr etmiş felek ol ummân
Kimi hurşîd ü kimi meh kimi bahr u kimi kân
Her biri nâdire-i devr-i zaman kutb-ı cihân
Lutf u hayrât u mübarâtları bî-pâyân
Mithat u mahmidete cümlesi gerçi şâyân
173/6-1

6. MEVLEVÎ

Reh-i Mevlevî’de Gâlib bu sıfatla kaldı hayrân
Kimi terk-i nâm u şâna kimi itibâra düştü

“Mevlevîlik Mevlâna Celâleddin Rûmi’nin vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından teşkilatlandırılan bir tarikattır. XVII. yy.’da Anadolu’da büyük önem kazanmıştır. Hâlen dünyanın birçok ülkesinde taraftarları olan Mevlevî tarikatı Mevlâna’nın Mesnevî adlı altı ciltlik eserini temel kitap ittihaz eder. Mevlevîlikte esma yoktur ama sema esastır. Zikir yalnızca Allah’ın adını anmaktan ibarettir. Bu yönleriyle Melâmîlik ile sıkı bağlantısı vardır. Mevlevîlik Türk-İslâm musikisine, nakşına, edebiyatına, şiirine yazısına vs. çok etki etmiştir.”³⁹⁸

Galib, Mevlevî mefhumuyla ilgili reh-i Mevlevî, gürûh-ı Mevlevî, külâh-ı Mevlevî, meydân-ı Mevlevî, ser-menkabe-i Mevlevîyân, dergâh-ı Mevlevî, şahid-i Mevlevî, riyaz-ı Mevlevî, tarik-i Mevlevî, makâm-ı Mevlevî, gürûm âşıkân-ı Mevlevî, dervîş-i Mevlevî, Mevlevî-hâne gibi tamlamaları kullanmıştır. Mevlevîlikte Dedelik makamına kadar ulaşan Galib şiirlerini tam bir Mevlevî neşve içerisinde söylemiştir.

³⁹⁸ Pala, a.g.e., s. 324

Etvâr-ı çarha uy Mevlevî ol
Seyrân edersin devrân edersin

383/238-9

beytiyle Galib, Mevlevî olup semâya başlarsan dñtñp durursun, böylece âlemi seyredersin, gerçekleri görür, gerçek olan tanrıyı anlarsın demektedir. Gerçekten insan dönerek dört bir tarafı seyrederek.³⁹⁹

Mevlevî gibi tavaf etmedi beyt-i dilini
Gerçi ser-geşte idi bâdiye-cevlân idi Kays

324/131-10

Mevlevî zümresinin nakş-ı semâ' Gâlib
Bestedir tâ-be-dem Pîr nefesden nefese

402/277-11

Yaraşmışdır gürûh-ı Mevlevîye tavr-ı istîğnâ
Kana'atden yapılmış bir binâdır matbah-ı Monlâ

58/7-12

Şâhid-i Mevlevîyim ârifim gelsin beri
İsteyen sırr-ı Hudâyı men Hudâyî-zâdeyim

201/4/10

Yazılmışdı kitab-ı devr-i âdem nesr ile Gâlib
Gürûh-ı Mevlevî ol nesri mevzûn eylemişlerdir

274/45-13

Dergâh-ı Mevlevî ki aceb aşk-hânedir
Nay u kudûm-ı velvele-sâz-ı şahânedir

278/53-1

Derviş-i Mevlevî gibi çarhı tehî midir
Devr etse feyz-i Şems ile bî-tûşe mahtâb

64/12-5

Eder peyveste çarh-ı çârüme nakkâre-i cûdun
Ne revnâk buldu seyr et sâyesinde Mevlevî-hâne

138/34-24

³⁹⁹ İpekten, a.g.e., s. 112

Zât-ı aşka rûh-ı mülhemdir gürûh-ı Mevlevî
Yâ'ni sırr-ı devr-i âdemdir gürûh-ı Mevlevî
421/315-1

Gavgâ-yı vahdeti uzatan Mevlevîleriz
Bazâr-ı kesreti kapatan Mevlevîleriz
Devrânı birbirine katan Mevlevîleriz
202/7-1

7. SEMA

“Sema, sözlükte dinleme, işitme, kulak verme demektir. Tasavvufta makam ve nağmeyle okunan dinî metinleri dinleme; raksetme, devran etme, dinlenen dinî musîkinin tesiriyle coşup dönme gibi anlamlara gelir. Sûfilere göre sema Hak’tan gelen ve insanları Hakk’a çağırان bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen maksada erer. Sema müminin imanını, kâfirin küfrünü artırır.”⁴⁰⁰

“Sema iki türdür. Biri nağmelerle yapılan tabîî semadır ki küçüklerin semadır. Diğeri ise mutlak olan ruhanî semadır ve büyüklere hastır. Ruhanî sema nağme olsun olmasın manaların anlaşılmasıyla elde edilir. Tabîî semadaki dönme feleklerin dönüşünden, ruhanî semadaki yatık durma ise gök tabakaları üzerindeki ruhlar âleminde kinayedir. Kur’an-ı Kerim’de “Sen dağları görürsün de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (27/88)” ayet-i kerimesiyle büyüklerin semasına işaret edilmekte ve bütün dünyanın semadan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Zira cihan tesbih sadasıyla doludur ve her nesneden bir hakikat varid olmaktadır.”⁴⁰¹

“Sema zamanla idealize edilerek Mevlevî semayı hâline gelmiştir. Onlardaki sema kâinatın ve hatta her bir zerrenin devir ve hareketini temsil eder. Semada dönüş sağdan sola olup, sol ayak yerde sabit kalır. Sağ ayakla sol yana çark atılır, sol ayak geriye doğru sürülerek yine sola doğru yürünür. Sema tamamen psikolojik bir halettir.”⁴⁰²

Schimmel, Mevlâna’nın sema tariflerinden ilham alarak sema hakkında şunları söylemektedir: “Bedenin zincirleri coşkulu bir raksla kırıldı mı bir kez nefis özgürlüğüne

⁴⁰⁰ Uludağ, a.g.e., s. 308

⁴⁰¹ Ceylan, a.g.e., s. 274

⁴⁰² Pala, a.g.e., s. 412

kavuşur ve yaratılan herşeyin bu raksa katıldığını idrak eder. Aşkın bahar esintisi ağacı okşayınca, dallar, çiçek tomurcukları ve yıldızlar, herşeyi kuşatan sırrî hareketle dönmeye başlarlar.”⁴⁰³

Mevlevî geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan sema, Galib için de vazgeçilmez unsurlardan biridir. Divanında sema redifli iki tane gazel vardır. Bunların haricinde şiirlerinin bütününe yayılmış bir şekilde sema mefhumuyla ilgili beyitlere tesadüf etmekteyiz. Beyitlerde genellikle sema, dönmek, devr etmek kelimeleriyle olan ilişkisiyle zikredilmektedir.

Devr-i Mevlânâ’da gâyet hâlet-efzâdır semâ’

Afitâbın kursuna teblerze-fermâdır semâ’

335/153-1

“Mevlâna devrinde semanın ayrı bir ruh hâli; heyecanı artıran ve insanı cezbeye getiren bir durumu vardır. Sema, güneş küresine sıtma titremesidir.” Devr-i Mevlâna, Mevlâna’nın devri yani zamanı manasına geldiği gibi, Mevlâna’nın dönüşü, semayı manasını da vermektedir. Mısrayı bu iki anlama gelecek şekilde anlamak mümkündür. Mevlâna’nın zamanında sema ayini bugünkü şekliyle mevcut değildi. O, heyecana ve vecd hâline geldiği zaman değişik zamanlarda ve mekânlarda sema etmekteydi.”⁴⁰⁴

Şu’le-i şem’-i tecellî lâ-ta’yyün şa’şa’a

Sâlik-i sâkin-nümâ bir tavr-ı zîbâdır semâ’

335/153-3

“Tecelli, yani görünme mumunun ışığı, bilinmesi zor bir parlaklık ve parlılık; sakin görünüşlü, hareketsiz bir salık, yani derviş... İşte bütün bunları aksettiren semanın böyle güzel bir hâli edası vardır.” Mevlevî inancına göre sema, maddî manevî bütün feyizleri kendinde toplar. Sema esnasında derviş, ney ve kudüm adlı musiki aletlerinin seslerinden tanrının zikrini duyar. Onun varlığına bürünerek kâinatın yaratılış sırrına erer, yani tanrının tecellisini, kâinatta görünüşünü idrak eder. sakin görünüşlü salık, henüz semaa başlamamış olan dervişe işarettir.”⁴⁰⁵

⁴⁰³ Schimmel, a.g.e., s. 185

⁴⁰⁴ Alparslan, a.g.e., s. 109

⁴⁰⁵ Alparslan, a.g.e., s. 109

Bundan a'lâ cem'-i cem'in var mı Gâlib rütbesi
Evlîyâ vü ehl-i inkâra temâşâdır semâ'
335/153-9

“Ey Galib! Cem'-i cem'in bundan daha yüksek bir rütbesi, derecesi var mı? Sema, velileri ve inkârcıları görüp seyretme ve onları anlamadır.” “Tasavvufî birer terim olarak cem, toplama, Hakk'a ait olan, her şeyi Allah ile kâim görmedir. Cem'-i cem ise tamamen kendinden geçmek; Allah'tan başka bir şey görmemek ve vecd hâli demektir.”⁴⁰⁶

Bunda mâdâm âşikân eyler semâ'
Mâh u mihr ü âsuman eyler semâ'
335/154-1

Devr eder mey-hâneyi mug-beçeler
Kâ'be'de san hâciyan eyler semâ'
335/154-4

Ben o Kays-ı serserî-seyrim ki gâh
Başım üzre âşiyân eyler semâ'
336/154-6

Nûr bahş oldukça Gâlib Şems-i aşk
Mevlevîler zerre-sân eyler semâ'
336/154-7

Deff u nây ile semâ' eylesem aşk içre n'ola
Nagme-i âh-ı şerer-rîz olarak saga sola
Yâ semender gibi pîrâhenim âteşle dola
Şârih-i sûz-ı nefes ben var iken yâ kim ola
201/5-4

Sultân-ı Semâ'inin edip dergehin ihyâ
Tâ Arşda etdi deverân Hazret-i Şârih
60/9-15

⁴⁰⁶ Alparslan, a.g.e., s. 111

Nûrdan hayme-i hadrâ yı Hudâdır perçem

Âlem-i hüsne sebz-gûn semâ' dır perçem

372/220-1

Döndürdü felek men'-i semâ ' eylediginden

Devrânâ müdârâya kıyâm eyledi vâ'iz

334/150-11

Zühre bu dergehden eyler ahz-ı âheng-i neşât

Çünkü olmuşdur semâ' ile safâ erkân-ı aşk

118/11-7

8. TEKKE, DERGÂH, HANKÂH, ÂSİTÂN

“Tekke, dervişlerin ve tarikat ehlinin toplanıp şeyh veya halifesinin yönetimi altında zikir, ayin ve ibadet ettikleri, seyr ve sülûkla meşgul oldukları, nefis terbiyesi gördükleri, ruhen ve ahlâken eğitilip olgun ve yetkin kişiler hâline geldikleri yerdir. Tekkeye mecazen meyhane, humhane, ateş-gede, harabat gibi isimler de verilir.”⁴⁰⁷

“Tekke ve dergâhın büyüğüne âsitâne, küçüğüne de zaviye denir. Âsitâne daha çok tarikatın pirinin medfun bulunduğu yerde bulunur. Mevlevî tarikatının âsitânesi Konya'dadır. Hankâh da tekkenin büyüğüdür ve hem kuruluş hem de değeri bakımından tekkeden üstündür.”⁴⁰⁸

“Divan edebiyatında halka açık yer olarak ele alınan dergâh, derviş ile birlikte çok kullanılır. Dergeh şeklinde de kullanılan kelime her fakir ve yolcunun barındığı bir yer olarak görülmüştür. Özellikle mutasavvıf divan şairleri tarafından daha çok sözü edilen dergâh, bazen “eşik, kapı önü” anlamında da kullanılır. Dergâh-ı âli (padişah katı), dergâh-ı İlâhî (Allah katı) vs. tamlamalarda ise dergâh, “sığınılacak bir yer” olarak ele alınır.”⁴⁰⁹

Galib'in divanında tekke, dergâh, hankâh, âsitân kavramları müstakil kullanımlarının yanında dergâh-ı Mevlevî, hankâh-ı zühd, humhâne-i kudred, dergeh-i vâlâ, dergâh-ı bülend, dergeh-i âbâd, hâk-i dergâh, tekye-i İskenderî, dergâh-ı felek, dergeh-i ümmid, iksir-i dergeh, tekyegâh-ı ma'rifet, dergâh-ı evliyâ, âsitân-ı şeyh, tekyegâh-ı âlem-i kevn, ferş-i dergâh, tekye-i vâlâ, hankâh-ı âlem, âsitâne-i tanbûr, âsitân-ı evliyâ, âsitân-ı pîr, bende-i dergâh gibi tamlamalar şeklinde de zikredilmektedirler.

⁴⁰⁷ Uludağ, a.g.e., s. 345

⁴⁰⁸ Pala, a.g.e., s. 121, 202

⁴⁰⁹ Pala, a.g.e., s. 121, 122

Bu kavramlar çoğu zaman tarikat geleneği içerisindeki terim anlamlarıyla kullanılmışlardır. Bunun dışında bazen memduhu övmek kasdıyla, bazen de edebiyattaki meyhane teşbihiyle zikredilmişlerdir.

Ne hizmetler kılıp bak ol hidivin mihr-i ulyâsı
Mücedded yaptı bu dergâhı dördürdü gülistâna
120/14-6

Da'vâ-yı aşk-ı yârda noksanını Gâlib
Turmuş bu hankâhda deycûşa mehtâb
64/12-6

Yüz verip ehl-i niyâza terk-i nâz etmek neden
Böyle hüsnün var iken bî-dâd-ı az etmek neden
Zülfün-asa medd-i ihsanı dırâz etmek neden
Her gedâya dergeh-i ümmîd-i bâz etmek neden
195/7-5

Meş'aleler yandı derûn u bîrûn
Nûr-ı tecellî tolup ol hankâh
166/1-27

Eyledi hankâh-ı âlemde
Aşk ile şevk ile ifnâ-yı vücûd
158/67-2

Dil hankâh-ı zühdde çok döndü dolaşdı
Âşık eser-i âh-ı nedâmet sana kaldı
431/335-4

Üftâdeliği bu dil-i virân yapa düşdü
Hum-hânedede bir kâfir-i hüsne tapa düşdü
425/321-1

Ey meclis-i uşşâkın üftâde vü işkesti
Çignendin ayaklarda besdir bu kadar pesti
Humhâne-i kudretten al eline bir desti
199/3-5

Yoluyla keşf olunur perde-i makâmâtı

Terâne tekyesidir âsitâne-i tanbûr

281/57-7

Gelip gûş-ı dil-i pür-dâgıma ey kulkul-ı minâ

Kudûmünle çerâğın rûşen et bu hankâhın gel

361/198-4

Agnyâ vu fukarâ bende-i dergâhdır

Şâh-ı derviş-edâ Hazret-i Mevlânâ'dır

54/3-8

Gâlib'e feyz-i sühan Hazret-i Monladadır

Tekye-i fahr-ı mahabbetde demin çok çekdim

374/223-7

Râbitayla girsin âşıklar deyu dergâhına

Âsitân-ı şeyhi etmişdir edeble cilvegâh

153/53-6

VI. TECELLİ

“Tecelli, aşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek demektir. Gaipden gelen ve kalpte zahir olan nurlar tecellidir. Tecelli kavramında daima bir gaipden şuhuda, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe geçiş vardır.⁴¹⁰ Avam setr perdesi içindedir. Havas ise devamlı olarak tecelli hâlini temaşa durumundadır. Tecelli sahibi ebedî olarak Hakk'a boyun eğme vasfı ile bulunur. Avam için setr ceza, havas için ise rahmettir. Çünkü Allah mükâşefe suretiyle gösterdiği tecellileri setr etmeseydi, hakikat sultanı (ve ilâhî tecelliler) zuhur ettiği zaman havas mahv ve perişan olurdu. Fakat Hak Tealâ bazen onlara tecellilerini gösterdiği gibi, bazen de onlardan gizlemektedir.”⁴¹¹

“Tasavvufta bütün varlıkların değişik ölçülerde tecelli ettiği düşünülür. Sufî, vahdet-i vücuda erebilmek için önce tevhid-i ef'al sonra tevhid-i sıfat ve en son olarak da tevhid-i zat tecellilerine uğrar. İlk durakta her işi yapanın Allah olduğunu, ikincide

⁴¹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 341

⁴¹¹ Kuşeyrî, Abdülkerim, Kuşeyrî Risalesi, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 168

bütün sıfatların Allah sıfatı olduğunu, sonuncuda da herşeyin Allah'ın zuhurundan ibaret olduğunu anlar.”⁴¹²

Galib tecelli kavramıyla ilgili hande-i berk-ı tecellâ, rûh-ı tecellî-i râz, tecellî-i irâdî, berk-ı tecellî, tecellî-i Hudâ, nûr-ı tecellî, nûr-ı tecellî-i Rab, tecellî-i cemâl, şu'le-i şem'-i tecellî, tecellî-serâ gibi tamlamaları kullanmıştır. O bu mevzuda genellikle Allah Tealâ'nın Hz. Musa'nın isteği üzerine Tur dağına tecelli etmesinden bahsetmektedir.

Tûr gibi nûr-ı tecellî-i Rab
Sardı bu cismin der ü divârına
167/1-40

Anlar ki nice âdeti hark eylediler
İrfân ile ayn-ı cem'-i fark eylediler
Seyr et bu tecellî ne kıyamettir kim
Âyine-i dilde garb-ı şark eylediler
448/34

Bir tecellîde eder hüsnü cihânı memnun
Garkı nûr etmededir cümle-i mihmân-ı çerâg
68/14-8

Şâyeste degilsek de tecellî-i cemâle
Vâdi'-i tekellümde ser-efrâz-ı hitâbız
321/128-3

Oldukça germ-i işrete ol mâh-ı şu'le-pûş
Yüz âfitâb nûr-ı tecellî ederdi nûş
Kendi çerâg-ı Tûr idi pervânesi sürûş
Mestâne çeşm-i na'ra-zen-i hûşdâr-ı hûş
185/13-5

Sûz-ı dilimi berk-ı tecellâyâ deyişmem
Ben şem'imî mehtâb-ı şeb-ârâyâ deyişmem
Her kûşede bir mihr-i felek etmede cevân
Mey-hâneyi bu hâl ile dünyâyâ deyişmem
438/19

⁴¹² Pala, a.g.e., s. 458

Gıbtâ-i âteş-i Tûr oldu çerâgân meger
Eyleyen berk-ı tecellî-i Hudâ'dır cevân
392/257-5

Gönül kim mest-i envâr-ı tecellîdir sipihrin ben
Şarâb-ı sâf-ı mehtâb olsa içmem câm-ı mâhından
382/237-6

Tecellî-serâdır desen nâ-sevâb
Ki pür-nûr u pür-şevk u hem nâ- harâb
226/2-18

Doldu tecellî-i Hudâ'dan sivâ
Şems-i mahabbet idicek iltifât
165/1-6

Bu şeb pertev salıp nâgâh âh-ı subhgâhiler
Açıldı nûr-ı çeşmim rûşen oldu hep siyâhiler
Hilâl-i bedr olup deryâ-yı istigrâka mâhiler
Tecellî kıldı birden intizâr-ı gâh gâhiler
190/4-1

Tecellî-i irâdî gibidir tedbîr-i tevfiğe
Bunu tahkîk ederler ârifân-ı pîr-i kâr-âgâh
108/4-3

VII. ZAHİT, RİNT

1. ZAHİT

“Dünyaya râğbet etmeyen, dünyadan yüz çeviren, el etek çeken kişilere zahit denir. Kendini bütünüyle ahirete ve Hakk’a veren, mala, mülke, makama ve şöhrete değer vermeyen, dünyayla ahiret arasında tercih yapmak gerektiği zaman ağırlığını daima ahiretten yana koyan kişidir. Züht, “dünya sevgisine gönülde yer vermemek” anlamına geldiğinden, zengin olduğu halde zahit, fakir olduğu halde hırslı olan kişiler vardır. Zahidin “ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden

habersiz, şekilci ve zahirci” anlamına gelen ikinci bir anlamı daha vardır. Bunlar arif ve âşık olmayan kişilerdir.”⁴¹³

“Zahitler daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar ve hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikata ulaşmamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şairler daima zahidin karşısında âşığı görürler. Zahitte olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zahit aşkı inkâr ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emeli cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremez. Riyakârdır, elinden tesbih düşmez.”⁴¹⁴

Galib, zahit kavramıyla ilgili zâhid-i huşk, zâhid-i zerrâk, zâhid-i huşk-i nâ-pâk, zâhid-i bed-kîş, gibi tamlamaları kullanmıştır. Zahidi anlatırken tek bir hoş kelime söylemeyen Galib, bu yolda divan edebiyatındaki geleneği takip etmiştir.

Söndürme çerâg-ı dilim ey zâhid-i bed-kîş

Vuslat senin indinde şeb-i târa mı mahsûs

329/142-2

Zâhidâ hâl-i harâbâta gider inkârî

Böyle ol yohsa demez kimse sana hoş geldin

355/189-3

Üftâdeler ki kâfir elinde esîrdir

Ta'n etme zâhid onlara sen müslimân isen

351/182-2

Güneş cemâline zâhiden istesem teşbîh

Tamam bedre işâret edince mâh desem

458/46

Bende-i pîr-i harâbâtım ki yokdur sıkleti

Zâhid-i zerrâkın olsun ilmi de irfânı da

403/280-4

⁴¹³ Uludağ, a.g.e., s.381

⁴¹⁴ Pala, a.g.e., s. 501

Deryûze elin hâhiş-i ihsân-ı Hudâ'da
Ey zâhid-i huşk eyleme bî-hûde küşâde
Yagdirmayıcak aşk ile nîşân-ı sirişki
Gevher bulamazsın sadef-i dest-i du'âda
442/42

Ey huşk zâhid dem urma meyden
Dest-i du'ây-ı mercân edersin
383/238-5

Men bugün ma'şûk-ı bâkinin visâlin bulmuşum
Sanma ey zâhid beni kim va'de-i ferdâdayım
200/4-8

Şakk eder îmânını zâhidlerin
Nûş-ı mey-i muntasıf-ı mâhtâb
255/14-14

Ef'î-i fıre verir genc-i gümân bâl-i belâ
Girdi zâhid yine bir kûşe-i mihrâba sakın
380/234-7

2. RİNT

“Halkın hakkında söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi, rıza mertebesine erdiği için her şeyin ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunun şuur ve idrakine eren kâmil insan. Rindler daha çok Melâmiler ve Kalenderler gibi gelenek ve göreneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar.”⁴¹⁵

“Divan şairi kendini rint olarak değerlendirir. Ona göre cihanın bir pul kadar değeri yoktur. Hayatında hiç içki içmeyen şairlerin dahi çok zaman meyhaneden, içkiden, sakiden bahsetmeleri çok zaman rindâne bir hayat yaşadıklarını empoze etmek istemelerindedir.”⁴¹⁶

⁴¹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 292, 293

⁴¹⁶ Pala, a.g.e., s. 390

Divanda rintle ilgili rind-i bî-pervâ, rindân-ı bî-huzur, muvâfık-ı rindân, rind-i mahmûr, dil-i rindân, bezm-i rindân, keyfiyyet-i rindân, miyâne-i rindân, halka-i rindân, rind-i kadeh-nûş, rindân-ı zaman, rind-i pür-irfân rind-i cihân gibi tamlamalar kullanılmıştır.

“Aşk yolu her merhalesinde ayrı bir derde düşülen kedersiz geçilmesi mümkün olmayan bir yoldur. Bu durumda da aşkın lisanında ah, nale ve figandan başka söz yoktur. Oysa aşkın temel bir prensibi olarak âşığın asla şikâyet etmemesi; aşk derdinin verdiği acı ve ıstırap ile ağlayıp inlememesi gerekir. Fakat âşıklar çoğu zaman buna muktedir olamazlar, ellerinde olmaksızın feryat ve figan ederler. Aşkta henüz yeni olanlar bu hususta kısmen maruz olsalar da arif bir âşıktan asla aşk avazı çıkmamalıdır.”⁴¹⁷

Boş bulundu câm-ı mey oldu tanîn-endâz-ı aşk

Yohsa çıkmaz rind-i pür-irfandan âvâz-ı aşk

344/169-1

Galib’in şiirinde rint, dünyayı umursamayan, zamanının çoğunu meyhanede geçiren, dehrin işini gücünü ve kazancını iki kadehle değişen kişi olarak ele alınır ve bezm, kadeh, mey, Cem, afyon, şişe gibi kelimelerle ilişkisiyle anlatılır.

Dehrin iki kadehle deyiş kâr u bârını

Bilme cihân umurunu rind-i cihân isen

351/182-4

Dil-şikendir gamzesi hûn-hârdır

Şîşeden rindâna sahbâdır garaz

332-147-5

Seng-i ta'n etmededir şîşe-i nâmûsu şikest

Bezm-i rindânda bu fagfûr bu Cemşîd olmaz

319/123-2

Câm-ı meyden sor hele keyfiyyet-i rindânı sen

Geh humâr-ı hecrine şûr-ı sitem geh cûş-ı nâz

319/124-3

⁴¹⁷ Arı, a.g.e., s. 73

Bezme humlarla gelip bâde kadehler gitsin
Kirm-i şebtâb edemez halka-i rindânı çerâg
68/14-5

Yek reng-i iş edip şeb u rûzun bulur safâ
İmdâd ederse rind-i kadeh-nûşa mâhtâb
64/12-4

Sormaz safâ-yı âlem-i âb içre gamzesi
Rindân-ı bî-huzur ne âlemededir aceb
260/20-3

Keyfinden anun dâne-i hardâl duyamazlar
Hâli görünür rindlere neş'e-i afyon
396/267-4

Sorma benden meşreb-i rindân-ı bî-pervâ nedir
Matlab-ı bî-matlabân-ı va'di-i sevdâ nedir
Tavr-ı mestân-ı şarâb-ı nergis-i sehlâ nedir
205/10-1

VIII. HAYRET

Mir'âta girdi aks gibi mahv olup gönül
Hayretteyim ki sûret-i dildârı görmedik

“Sözlükte şaşmak, şaşırmaq demektir. Tasavvufta ise kalbe gelen bir tecelli (varit) sebebiyle salikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesidir. Hayret ya delilde olur veya medlülde. Allah'ın varlığını ispatlayan delilde hayrete düşmek zındıklık ve mülhitliktir. Medlülü, yani delille varılan Hakk'ın tecellilerini temaşada hayrete düşmek sıddıklıktır.”⁴¹⁸

“Aynı kökten türeyen hayran da şaşmış, şaşırmış manalarına gelir. Edebiyatta hayran kelimesi Âşık için aşırı tutkun olma hâlini belirtir. Hayran esrar sarhoşu demektir ki bu bakımdan mest (sarhoş) kelimesinden bir derece üstündür. Tasavvufta hayret makamını aşanlara hayran denilir. “Hayran olmak veya hayran kalmak” bir

⁴¹⁸ Uludağ, a.g.e., s. 162

durum karşısında -özellikle Allah'ın veya sevgilinin güzelliği karşısında- esrar içmişcesine kendinden geçmektir.⁴¹⁹

Divanda hayret kavramı feyz-i hayret, telkin-i hayret, şâhid-i hayret, vadi'-i hayret, reh-i hayret, tılısm-ı hayret, sûret-i hayret, riyâz-ı hayret, şeb-i hayret mir'ât-ı hayret, medhûş-ı hayret, hevâ-yı hayret, hayret-endâm, hayret-i hüsn gibi tamlama ve tabirlerle görülmektedir.

Galib, hayret kavramıyla beraber genellikle âyine ve mir'ât kelimelerini kullanmaktadır. Şair sevgilinin güzelliğinden, hicranının yakıcılığından dolayı hayrete düşmüş ve bu yüzden yurdunu, memleketini terketmeye azmetmiştir.

Tîg-i hecrin eyler ol fettân sedd-i âhenin

Hayretimden terk-i diyâr oldukça ben

384/240-4

Dirig o âyine-i mevc-hîz-i rakkâsın

Tamam hayret-i hüsnüne talmadık gitdi

418/309-2

Sırrını keşf etmek için hayretin

Kıl nazar âyine-i ruhsârına

167/1-7

Kasdı rûy-ı dil degil telkîn-i hayretidir bana

Sâf ma'nâ vermişim güftârına âyineden

394/260-3

Görüp bu hayreti Sultân-ı Bistâm

Gönül mir'âtın etdi hayret-endâm

244/11-11

Şair sevgilisine seslenerek bir gün o güzelliğinin kaybolacağını ve bu güzellik yüzünden meydana gelen hayretin de son bulacağını şöyle belirtmektedir:

Gün olur ey meh-i nâzım bu sabahat de geçer

Bizi hicrânda koyan bu şeb-i hayret de geçer

309/106-1

⁴¹⁹ Pala, a.g.e., s. 211

Şâhid-i hayreterdir şimdi bizim hayretimiz
Pîş-i nezzâreden alây-ı temâşâ geçdi
455/25

Hayret alıp aklımı oldum hamûş
Dehşetim idrâk ederim gâh gâh
167/1-30

Olur bî-iltica ser-geşteğân-ı vadî'-i hayret
Bu yolda reh-nümâ olmaga gird-bâd yetmez mi
430/333/4

Saf kıl âyine-i sîneni nîk ü bedden
Tab'a âmed-şûd eden sûret-i hayret de geçer
309/106-5

Ademiz âlemde Âdemde tılsım-ı hayretiz
Kufl-ı endîşeyle feth olmaz der-i gencînemiz
313/111-6

IX. TECRİT, HALVET

“Halvet, uzlet, yalnızlık, tek başına yaşamak, topluma karışmamak, ihtilât hâlinde olmamaktır. Masivadan ilgiyi kesip, tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermektir.”⁴²⁰ “Halvet, saffet ehlinin sıfatı, uzlet vuslat ehlinin emaresidir. Uzleti tercih eden bir kimse için hak olan şey, halktan ayrı yaşamaktan maksadın insanların şerrinden selâmette olmak değil, insanların kendi şerrinden selâmette bulunmalarına inanmasıdır. Bu iki şıktan ikincisi kendini hor ve hakir görmenin, birincisi ise halkta bulunmayan bir meziyete sahip olmaya inanmanın neticesidir. Nefsini hor ve hakir gören mütevazî, kendisinin herhangi bir kimseden üstün olduğuna kâni olan ise kibirli olur.”⁴²¹

“Tecrit ise salikin zahirini mal ve mülkten, batınını karşılık bekleme anlayışından, arındırması, yaptığı herşeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hâl sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden geçirmemesidir.”⁴²²

⁴²⁰ Uludağ, a.g.e., s. 156

⁴²¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 197

⁴²² Uludağ, a.g.e., s. 342

“Edebiyatta tecrit bir şairin kendisini başka bir kişi yerine koyup ona hitap etmesidir. Özellikle mahlas beyitlerinde şairler tecrit yaparlar. Halvete giren âşık ise sevgilinin yanağı ve kaşlarının zikrini yapar ve yalnızca onları düşünür.”⁴²³

Bu kavramlarla ilgili Galib, ten-i ehli tecerrüd, hâs-ı halvet, tarîk-i ehli tecerrüd, halvet-i ma'nâ gibi tamlamaları kullanmış, tecerrütle beraber genellikle Hz. İsa'yı da zikretmiştir.

Kılan anâsıra tekbîr-i çâr hem-çü Mesih
Tarîk-i ehli-i tecerrüdle pâk-mezhebdir
301/92-4

Değil şirk-i mahabbet hâs-ı halvet ayn-ı vahdetdir
Gehî şirk-i celî tarzında îmân oldugun tuyduk
344/170-6

Gireli halvet-i ma'nâya lâfızdan Gâlib
Bu zuhûrât kamu ayn-ı butûn oldu bana
252/7-7

Eyledi pâ-zede-i terk ü tecerrüd hâki
Çarh-ı aşkınla olup hâne-ber-endâz Mesih
266/33-3

Bu deyr-i alâ'ikda ten-i ehli-i tecerrüd
Hamûş olıcak sûtret-i İsa mı degildir
274/47-3

Vahdetde vü kesretde oldun niçe dem püyân
İsterdin o meh-rûyu rûz u şeb olup cûyan
Çün halvet-i ma'nâda buldun o şehi pinhân
198/2-2

Bizi tecrîd etdi sâhil-i deryâ-yı vahdetden
Acebdir vakt olur kim matlaba esbâb olur
336/155-3

⁴²³ Pala, a.g.e., s. 458, 198

X. FENA-BEKA

“Fena ve beka kalıcı ve geçici olma demektir. Kulun kendi sıfat ve niteliklerinden çıkmasına fena, Allah’ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine beka denir. İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekadır. İnsanın fena hâlinde olduğunu bilmemesi de “fenadan fena (fena-ender-fena)”dır. Nefsinden fani olan Hak’la baki olduğu gibi, Allah’da fani olan da Allah’la baki olur. Allah’da fani olma hâline “fena fillah”, Allah’da baki olma hâline “beka billah” denir.”⁴²⁴

“Suffiler fena sözü ile insandaki kötü sıfatların yok olmasına işaret ettikleri gibi, beka sözü ile de insanın güzel vasıflar edinerek bunda devam etmesine işaret ederler. Bu iki kısım vasıflardan birinin kulda bulunması zaruridir. O halde aşikârdır ki bu huylardan biri bulunmadığı zaman, behemehal diğeri bulunacaktır. Bir kimse kötü vasıflarından fani olursa, güzel sıfatlar o şahısta zuhur eder. Bir kimsede kötü hasletler galip olursa o kimsede iyi sıfatlar tesirsiz bir şekilde gizli kalır.”⁴²⁵

Divanda bu kavramlar ehl-i fenâ, revgân-ı kandil-i fenâ, hatt-ı bekâ, bülbül-i hoş-nağme-i gülzâr-ı fenâ, iklim-i fenâ fi’llâh, sûret-i ehl-i fenâ, ma’nâ-yı bekâ, sultân-ı fenâ, şâh-ı bekâ, minber-i iklim-i bekâ, kâf-ı bekâ, sayd-ı fenâ, âb-ı bekâ, bahr-ı fenâ gibi tamlamalarla zikredilmiştir.

Hançerinden aksa da âb-ı bekâ lâzım degil

Ejder agzından o pâ-zehri atâ lâzım degil

357/193-2

Kâf-ı bekâdayız yine sayd-ı fenâdayız

Ankâ gibi tutarsa da âfâkı nâmımız

312/110-2

Ben gördüğüm bu dâr-ı fenânın fenâsıdır

Bâki Hudâ rızâsı bekâ Hak bekâsıdır

432/-8

Hep cân atıyor halk fenâ mülküne ammâ

Bir hârice çıkmaz ki ne hâlet var içinde

410/296-2

⁴²⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 160, 161

⁴²⁵ Uludağ, a.g.e., s. 71

Âhir düşüp hasârete bir gün baka kalır
Ehl-i fenâya her kim ederse fenâ nazar

286/64-3

Hüsnünün nakşı ber-âb oldugun anla câna
Levh-i rûyumda deme hatt-ı bekâ geldi bana

253/9-4

Ben bülbül-i hoş nagme-i gülzâr-ı fenâyım
Ankâ-yı cihân-gîr de nâm-ı digerimdir

296/80-6

Ser-te-ser hüküm eden iklim-i fenâ fi'llâha
Şâh-ı evreng-i bekâ Hazret-i Mevlânâdır

54/3-2

N'ola aşk içre desem mihr-i cihân-ârâyım
Jâleyim bir güneşin şevki ile ber-pâyım
Ayn-ı iksir-i fenâyım haber-i Ankâyım
Hiçüm ü hiç degilden de velî ednâyım

201/5-1

XI. VAHDET-KESRET

“Vahdet ve kesret birlik ve çokluk anlamına gelen iki Arapça sözdür. Tasavvufta kesret; varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Vahdetse bütün varlıkların varlıklarını tanrı varlığından varolmuş bilmek, hepsinde tanrının kudretini, yaratışını, tasarrufunu, lutfunu kahrını görmektir. Bu takdirde her varlıkta, tanrı varlığı tecelli etmektedir.”⁴²⁶

“Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görülmesi kesret, bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp varolarak yalnızca Hakk'ı görmeğe de vahdet denir.”⁴²⁷

“Kesret varlıkların var oluşlarını kendilerinden bilmek onları müstakil varlıklarda var kabul etmektir. Vahdet ise bütün varlıkların varlığını tanrı varlığında görmektir. Vahdet der kesret (çoklukta birlik) de buradan doğar. Bu tıpkı denizin

⁴²⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s. 198

⁴²⁷ Uludağ, a.g.e., s. 210

vahdeti, dalgaların kesreti gibidir. Dalgalar göze çok görünüyorsa da aslında denizden bir parça olup ondan ayrı düşünülemez. Böylece kesret nazarı ve itibarı olur. Âlem-i kesret, bu dünya âlemidir.”⁴²⁸

“Tasavvufta gerekli olan vahdet kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş-güçle meşgul iken dahi herkesin ve herşeyin Allah’ın kudreti ile meydana geldiğini idraktır. Bundan yola çıkarak vahdet-i vücud nazariyesi doğmuştur.”⁴²⁹

Galib vahdet ve kesret kavramlarıyla ilgili revzen-i vahdet, menzil-i muntelhâ-yı vahdet, bahr-ı vahdet, nev-bahâr-ı vahdet, riyâz-ı vahdet, gül-i ra’nâyı vahdet, şebike-i vahdet, kasîde-i vahdet, hulûl u vahdet, da’vi-i vahdet-i vücud, nûr-ı vahdet, gavgâ-yı vahdet, nûkte-i vahdet, kemend-i vahdet-i zevk, zerk-i vahdet, ayîne-i dîdâr-ı vahdet, kesret-i emvâc, kesret-i ahhâb, esrâr-ı vahdet, dâr-ı vahdet, diyâr-ı vahdet, bâzâr-ı kesret, kesret-âmiz gibi tamlamalar kullanmıştır.

“Galib, aşkın ve aşk ile gelen ıstırabın vahdet zevkini nasıl tattırıldığını şöyle örneklendirir: Durgun dalgasız bir denizde gökteki güneşin aksi parçalanmaksızın aynen görünür. Bu ise güneşin vahdetine hâlel getirir. Oysa dalgalı bir denizde güneşin vahdetine gölge düşmez. Bunun gibi aşksız bir gönül sakin bir deniz gibidir, fakat aşk ile daima ıstıraplı olan bir gönül ise dalgalı bir denize benzer, hep vahdeti yaşar ve ondan mütelezziz olur.”⁴³⁰

Mihre isbât-ı şerîk eyler sükûn-ı bahr-ı sâf
İztırâb âyine-i dîdâr-ı vahdettir bana

249/2-4

Galib aşağıdaki beyitte “âlemdeki varlık itibaridir; çokluk bir tek varlığın görünüşüdür”,⁴³¹

Zabda gelmez vâhidin tekrârı müşkildi vukûf
Hâsılı a’dâd hep birdir hisâb oldur ki ol

359/195-9

demekte ve:

⁴²⁸ Pala, a.g.e., s. 280

⁴²⁹ Pala, a.g.e., s. 482

⁴³⁰ Arı, a.g.e., s. 92

⁴³¹ Okçu, a.g.e., s. 68

Âşinâ-yı bahr-ı tevhîd olmak istersen eger
Kesret-î emvâca hayrân olma âb oldur ki ol

358/195-2

Vücûd-ı mutlak üzre devr ederler ayn-ı vahdetde
Kamu hurşîd-veş تنها gezer kesrette halvette
Medâr-ı pâ-yı seyri nokta-i gayb-ı hüviyyetde
Visâl-i sırf bulmuşlar bidâyetde nihâyetde

191/4-7

ifadesiyle de “kesrette de bir vahdet (birlik) vardır. Güneş zerrelere çoktur. Fakat hepsi de ışık bakımından birdir. Yani vahdette vardır. Zuhuratta kesret mevcuttur.”⁴³² görüşünü zikretmektedir.

Vahdet ve kesretle ilgili seçtiğimiz diğer beyitler de şunlardır:

Çeken Mansûr’u dâr-ı vahdete havf-ı alâ’ikdir
Ferâğı güft-gûya kesret-i ahbâb olur mâni‘

336/155-5

Etse de şeyh-i hoş-beyân da‘vî-i vahdet-i vücûd
Ugramamış güzergahi râh-ı fenâya neyleyim

379/232-4

Hulûl u vahdet u mahv u fenâ bekâ sanma
Visâlden ötedir ittisâl-i Mevlânâ

55/4-6

Kimi mest-i mahabbet hâne-i hammârdan gelmiş
Kimi medhûş-ı hayret şu‘le-i dîdârdan gelmiş
Kimi hurşîde benzer âlem-i envârdan gelmiş
Kim varmış diyâr-ı vahdete tekrârdan gelmiş

190/4-3

Sühan-gû vü sühan mebhûtdur esrâr-ı vahdetde
Bu sözde Rûh-ı Kudsî tercemân ister mi ister yâ

249/3-4

⁴³² Okçu, a.g.e., s. 69

Zerk-ı vahdet ile Gâlib gidicek kendüden

Aks-i âyine gibi rû-be- kafa geldi bana

253/9-9

Geçenler bu sipihrin çenberinden öyle söyler kim

Kemend-i vahdet-i zevk u kederdir halka-i tevhîd

269/38-12

XII. AŞINA

Varıp aşiyân-ı yâra diyelim o gül-i zâra

Bu çemendesin hezâra meger âşinâ imişsin

“Bildik, tanıdık anlamına gelen aşina, tasavvuf ehline gerçeği bilen, hâl ehline tanıyan, tanığa başvurmaksızın gönül hâline ve tanrının vahdetinden haberdar olan kişidir. Yabancı anlamına gelen bîgânenin zıddıdır.”⁴³³

Galib'in şiirinde aşina kavramı, lafz-ı âşinâ, âşinâ-yı sûret, dil-âşinâ, âşinâyı rûh gibi tamlama ve tabirlerle zikredilir. Aşina mefhumu bîgâne kelimesiyle zıtlık oluşturacak şekilde verilmiştir.

Pür-safâ âyineyiz âyine-i zırhız velî

Bezm ü rezme âşinâdır sûret-i dîrinemiz

313/111-4

Hatt u la'1-i yâra oldum Es'adâ çün âşinâ

Lafz-ı rengîn ma'nî-i bî-gânedan kıldım ferâg

337/157-5

Yârdır maksûd gayrı müdde'a lâzım degil

Ma'nî-i bî-gâne lafz-ı âşinâ lâzım degil

357/193-1

Âşinâ-yı sûret olmaz ma'nî-i ankâ gibi

Uzlet etdi işidenlerden irag oldu gönül

361/199-4

Mahrem-i râz olalı gamzenle oldu hâtırım

Âşinânın âşinâ bîgânenin bîgânesi

428/328-2

⁴³³ Gölpınarlı, a.g.e., s. 33

Ne bülbül mûsikiden âşinâdır

Ne gül emrâzına devâdır

231/4-44

XIII. GAYB

“Gayb, görünmeyen, örtülü, gizli anlamlarına gelir. Duyu organları ve akılla bilinmeyen, görülmeyen varlıklar ve bunların buldukları âleme gayb âlemi veya manevî ve ruhanî âlem denir. Tasavvufa göre Hakk’ın kendisinden değil, kuldan gizlediği şeydir.”⁴³⁴

“Edebiyatta gayb, sırlar âleminden kinayedir. Esrar ile birlikte çok kullanılır. Sevgilinin ağzı gaib olduğu gibi konuştuğu şeyler de gaybden haber vermek gibidir.”⁴³⁵

Divanda, gayb kavramıyla ilgili matla‘ı sadr-ı sühan-ı gayb, gencine-i gayb, âlem-i gayb tamlamaları kullanılmış ve bu beyitlerde genellikle memduhu övmek için gayb kelimesi teşbih unsuru olarak zikredilmiştir.

Her matla‘-ı sadır sühan-ı gayb şikârı

Şâhin-i hayâle per ü bâl-i tâyerândır

97/28-13

Nice eyyâm idi hasrettim ol gencine-i gayba

Keremler kıldı el-hak hem kerâmetden nişân verdi

77/17-3

Şehriyâra cihâna ihsânın

Âlem-i gayb yâdigârıdır

122/15-12

XIV. SIR (ESRAR), RÂZ

Esrâr Dede çilleyi hatm ettiği dem

Sır oldu serin hırka-i tabuta çekip

“Sır, gizem demektir. Mana itibariyle mevcut olan var-yok arası kapalıdır. Hakk’ın gaib hâle getirip halka bildirmediği şeydir. Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir.”⁴³⁶

⁴³⁴ Uludağ, a.g.e., s. 144, 145

⁴³⁵ Pala, a.g.e., s. 124

⁴³⁶ Uludağ, a.g.e., s. 313

“Sufiler der ki: Sır insanın vâkıf (muttali) olduğu şeydir. Sırrın sırrı ise Hak’tan başkasının muttali olamadığı şeydir. Sufilerin ıstılahına ve esaslarına göre, sırrın ruhtan daha lâtif, ruhun da kalpten daha şerefli olması icap etmektedir. Sırlar başkasının eser ve kalıntılarının kulluğundan azat olmuştur (yani sırlar Allah’tan başka hiçbir şeye meyletmez. Hiçbir şeyin kulu ve kölesi olmaz).”⁴³⁷

“Râz da sır, gizli tutulan şey demektir. Divan şiirinde sevgilinin dudağı bir sır olarak ele alınır. Çözülemez, anlaşılabilir, kimse bilemez. Özellikle ilâhî aşk söz konusu edildiği zaman, şarapta da sır özelliği bulunur.”⁴³⁸

Galib, dîvanında sır kavramıyla ilgili sırr-ı hafâ, sırr-ı ittihâd-ı nüfûs, sırr-ı acîb, esrâr-ı me’âd, sırr-ı kemâl, sırr-ı pâk, sırr-ı dil, esrâr-ı nihân, sırr-ı Mecnûn, râz-ı aşk, keşf-i râz, kâşif-i esrâr-ı nihân, harîm-i râz, dest-âmûz-ı râz, sırr-ı devr-i çerh, sırr-ı celâl, sırr-ı Hudâ, esrâr-ı hafî gibi tabir ve tamlamaları kullanmıştır.

“Aşk, âşık ile maşuk arasında cereyan eden bir hadisedir ve başkalarına kapalıdır. Bu sebeple o bir sırdır. Sırrın en mühim hususiyeti gizli tutulup aşikar edilmemesidir ancak aşk sırrının gizlenmesi çok zor hatta imkânsızdır. Çünkü aşk bir “hâl”dir; âşık ne kadar gizlese de onun hâli (hâl dili), sırrını ifşa eyler.”⁴³⁹ Bu durumu Galib şöyle ifade eder:

Tûr-ı cisme şu‘le-i şems-i tecellâdır gönül
Ben hamûş olsam da râz-ı aşkı gûyâdır gönül
362/201-1

Keşf-i râz eyler iken dîde-i ter âh u figân
Sırr-ı aşk olmaz o fettân-ı cihândan pinhân
Çeşm-i gûyâsı bana söyledi bî-harf ü zebân
205/9-7

“Aşağıdaki beyitte tanrının gönül aynasındaki tecellisi sonucu elde edilen fenafillah durumu anlatılmıştır. Galib, Cibril, papağanın ayna önünde terbiye gördüğü gibi elime konar ve benden gizlisırları öğrenir, demektir. Ayrıca Galib, vahiy gibi gizli sırları alır, şiirimde söylerim diyor. Vahiy peygamberlere gelir. Şair de kendisini şiirin peygamberi olarak görmekte, şiirlerine hayal demektir.”⁴⁴⁰

⁴³⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 182

⁴³⁸ Pala, a.g.e., s. 388

⁴³⁹ Arı, a.g.e., s. 138

⁴⁴⁰ İpekten, a.g.e., s. 78, 79

Kalbim ol âyine-i vahy-i irtisam-ı aşk kim
Tûtî-i Cîbrîli dest- âmûz-ı râz eyler bana
250/5-3

Sır (esrar) ve râzla ilgili seçtiğimiz diğer beyitleri de burada zikretmek istiyoruz.

Edenler sînesin bâg-ı mahabbet keşf-i râz etmez
Gül-i dâg-ı cefâ-yı mihr-i mektûb eylemişlerdir
274/46-3

Erbâb-ı safâya eyle kalbin me'nûs
Tâ keşf ola sırr-ı ittihâd-ı nüfûs
Mir'ât ile mir'âtı mukabil tutsan
Birbirine hem âkis olur hem ma'kûs
446/25

Harabî dilim fehmi eyleyip seylâb-ı eşkimden
Niçe ma'nî-i bî-gâne harîm-i râza yol bulmuş
327/137-3

Açıldı der-i harîm-i ma'na
Bir sûret olur hezâr da'vâ
Esrâr-ı hafî hep oldu peydâ
Bildim ki bu cümle şûr u kavgâ
Gavgâyı sever bir âfetindir
216/5

Bu tavr ana te'yîd-i ilâhî mi degildir
Kim vâkıf idi söyle bu esrâr-ı nihâna
110/5-9

Eyvâh elden o gül-i handanım aldı mevt
Esrârım aldı dil ü cânım aldı mevt
432/6

XV. İSTİMDAT

“İstimdat, medet istemek, medet ummak, acil yardım talebinde bulunmak demektir. Tasavvufta tarikat ehlinin şeyhlerden veya ölü velilerin ruhlarından yardım istemesi; “medet ya şeyh,” “medet ya Gavs-ı Azam” demesidir. Ayrıca Allah’tan ve Hz. Peygamber’in ruhaniyetinden yardım istemek de istimdattır.”⁴⁴¹

Galib, aklın askerlerinin cünun ehli için kötü bir niyetinin bulunmadığını, bu durumda sadece Mecnun’un ruhuna gidip medet istese yeterli olup olmayacağını sormakta belki de Mecnun’un deliliğini küçümsemekte ve kendini bir âşık olarak daha vefalı bulmaktadır.

Yine kem kasdı yok ehl-i cünûna leşker-i aklın
Varıp rûh-ı Kays’dan etsem istimdâd yetmez mi

430/333-3

Bir kasidesinde Galib, memduhunu övmek için onun kaleminin harflerden ve manalardan yardım istemediğini, kendi fikrinin nüktesini kendisinin yaptığını anlatmaktadır:

Kalem-i hurdekâr-ı fikretdir
Harf-i ma’nadan etmez istimdâd

90/24-16

İstimdat kavramıyla ilgili seçtiğimiz diğer beyitler de şunlardır:

Ömr-i câviddir ol bâga gelen âb-ı safâ
Cûyı feyzinden eder âb-ı hayat istimdâd

162/72-18

Rahmed-i mahz-ı ilâhîden edip istimdâd
Mâye-i lutf u ziyâ Hazret-i Mevlânâdır

54/3-10

Mu’inu’d-dîn duyup feryâda gelmiş
Cenâb-ı Pîre istimdâda gelmiş

235/7-14

⁴⁴¹ Uludağ, a.g.e., s. 193

Edip Burc-ı Hamel'den mihr-i âlem hüsnünü tahsîn
Kılıp yüz sürmege derbândan eyler dâ'im istimdâd
115/9-10

XVI. HİKMET

“Hikmet düşünme melekesinin itidal hâlinde olmasıdır. Hakk’a uygun düşen sözdür. Her şeyin en mükemmeli, söz ve davranıştaki isabettir. Olanı olduğu gibi bilmektir. Hikmet Allah’ın bir ordusudur. O bununla evliyanın kalplerini güçlendirir. Tasavvufî şiirlere de hikmet denir.”⁴⁴² “Hikmet ledünnî ilim, yakîn ilmi, esrar ilmi gibi adlarla da anılır. Hepsinde kastedilen anlam, Hak tarafından öğrenimsiz olarak kula verilen bilgi olduğudur. Bütün peygamberlerin ilmi hikmettir. Çünkü onlar ilimlerini okuma ve öğrenme olmadan almışlardır. Velilerin de derece ve istidatlarına göre hikmetten payları vardır.”⁴⁴³

Galib, şiirinde hikmet kavramıyla ilgili cûş-ı hikmet, feyz-i hikmet, ehl-i hikmet-i Bukrat-mâye, hikmet-i işrâk, ta’lim-i hikmet, sırr u hikmet, meslek-i hikmet gibi tamlamaları ve tabirleri kullanmıştır. Galib’de hikmet mefhumu genellikle “edebiyatta akıl, hikmet ve isabetli görüş timsali olan Eflâtun”la beraber zikredilir.

Sen akla uyup gezme Felâtun dahı bilmez
Humhâne-i dehrin niçe hikmet var içinde
411/296-4

Bul zikr-i kalbi hikmet-i işrâka kıl vukûf
Avâz-ı cûşu ism-i Felâtun çeker humun
348/176-8

Hidiv-i kâr-fermâ dâver-i tedbîr-pîrâ kim
Eder ta’lim-i hikmet fikr-i Felâtun-ı Yunâna
112/7-2

⁴⁴² Uludağ, a.g.e., s. 169

⁴⁴³ Ateş, a.g.e., s. 490

Düşmesin mürg-i hevâ sehv ile dâm-ı kesele
Beste-dil kalmayalım rişte-i tûl-i emele
Neş'emiz yoğsa dahı aşk-ı hakikatda hele
Feyz-i hikmetle alıp sagar-ı sahbâyı ele
İçelim mey sevelim dilberi taklîd olsun
215/2-4

Reşk eder ana çeşme-i hurşîd
Cûş-ı hikmetle çağdır gönlüm
379/231-5

XVII. VEFA

“Vefa bağlılıktır. Ruhu gaflet uykusundan uyandırmak, dünya dağdağasıyla meşgul etmemektir. Ezelde, bezm-i eleste Allah’a verilen söze, misaka bağlı kalmaktır. Sözde samimi olma, ruhun dürüstlük içinde bulunmasıdır. Avam ibadet için, aydınlar ubudiyet için, seçkinler ubudet için Hakk’a söz vermişlerdir. Buna vefa göstermeleri gerekir.”⁴⁴⁴

Divanda vefa kavramı şeref-i bezm-i vefâ, bî-vefâ, bâg-ı vefâ, şeb-i vefâ gibi tamlamalarla zikredilmektedir. Galib yasemin yüzlü sevgiliyi vefasızlıkla suçlamakta ve bunu şöyle ifade etmektedir:

Tutalım ki ey semen-rû gül-i nev-edâ imişsin
Hele anlaşıldı kim bu kat’ı bî-vefâ imişsin
385/242-1

Dostlarla buluşmanın sevinciyle Galib’in gözünde uyku kalmamıştır. O ağzına kadar dolu safa bardağını istemektedir.

Şeb-i vefâda mülâkât-ı ile yarânın
Safâ-yı ratl-ı gîrân var gözümde hâb degil
363/203-3

Gûyâ hayâl-i hatt-ı lebünle müjemde hûn
Bâg-ı vefâda tûti-i zenbûrdur bana
243/1-6

⁴⁴⁴ Uludağ, a.g.e., s.370

“Bu beyitte ise, “dünya bağında kesret içinde vahdeti bulabilmek için geveze bir papağan bana Elest toplantısında verdiğim “evet rabbimizsin” sözünü hatırlatıyor. Böylece dünya ilişkileri, zevkleri ve nimetleri içinde kaybolmamı önlemeye çalışıyor,” denmektedir. Peygamberler ve şairler papağana benzetilir; çünkü tanrı sözlerini tekrarlarlar. Yani Galib’e “evet” yeminini hatırlatan peygamberin sözleri; din kâideleri ve şariat hükümleridir. Zenbur kelimesiyle tevriye yapılmış; hem geveze hem de arı anlamları verilmiştir. Bu halde beyitten “ağızdan bal dökülen peygamber” anlamı da çıkarılabilir.”⁴⁴⁵

“Vefa vadiyle sözün aralarında hiç fark olmayan ikiz kardeş gibidirler ki bunlardan biri hayaldir diğeri ise yalan.”

Fark yok biri muhayyeldir anun biri dürûg
Ser-ber-ebr-i dâver-i va‘d ü vefâdır kâmetin
353/184-6

Vefa ile ilgili seçtiğimiz diğer beyitler ise şunlardır:

Revîşinden aldanırdım bilemez de hoşlanırdım
Kerem ü vefâ sanırdım sitem ü cefâ imişsin
385/242-6

Merhaba ey şeref-i bezm-i vefâ hoş geldin
Gele ey neş’e-i sahba-yı safâ hoş geldin
355/189-1

XVIII. HEVA

“Heva, arzu, istek demektir. Tasavvufta heva ise nefsin, tabiatın gereğine meyletmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesi, şer‘î ölçülere bakmaksızın nefsin hoşuna giden şeylere yönelmesidir.”⁴⁴⁶

Galib, heva mefhumuyla ilgili bâd-ı hevâ, ber-bevâ sarf-ı nefes, terk-i hevâ, mürğ-i hevâ gibi tabir ve tamlamaları kullanmaktadır. İnsanın hevasını terketmesi zordur. Bunun için Huda’nın yardımı Hz. Peygamber’in feyzi gereklidir. Galib’in ifadesiyle,

⁴⁴⁵ İpekten, a.g.e., s. 45

⁴⁴⁶ Uludağ, a.g.e., s. 164

Terk-i hevâ etmesi asân degil
Avn-i Hudâ feyz-i peyember gerek
166/1-22

Ve bu kadar heva ve heves uğrunda hayatı geçirmek, nefesi sarfetmek yeterlidir. Galib kendini sîgaya çeker, bir iç tahlil yapar ve şöyle der:

Yeter ey dil bu heves besdir bes
Ber-hevâ sarf-ı nefes besdir bes
324/132-1

Mürg-i hevâya oldu seri şimdi âşiyân
Hengâme-i cünûn-ı mahabbet hıreddedir
298/85-4

Ney-veş esrâr-ı mahabbetden urarsam n'ola dem
Nagme-i hüsn-i edâ bâd-ı hevâ geldi bana
353/9-8

Cân seni özler hevâ gâlib gönül vahşet-taleb
Dest-i efsûs oldu bu hayretle bana rûz u şeb
Cürm ile oldum huzûr-ı devletinde bî-edeb
Rahm kıl isyânıma edip nazar kılma gazab
189/2-4

Yalan dünyâyı terk etmek hevâsın tutdu sâdıklar
Bu zulmün ref'i için âh eyledikçe bagrı yanıklar
Bakıp merdâniyânın her biri bir gûne sayıklar
170/3-3

XIX. FAKR

“Fakr ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu demektir. Tasavvufta kulun kendinde bir varlık görmemesi, şansının, amelinin ve makamının Allah'ın lutfu olduğunu kabul etmesidir. Herşeyin gerçek sahibi Allah'dır. Bu yüzden bütün varlıklar ona muhtaçtır. Fakr genellikle tasavvuf ve zühd kavramlarına yakın anlamda kullanılır. Fakir de “derviş” demektir.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar neşriyat, İstanbul, 2002, s. 177

“Mutasavvıflardan biri şöyle der: Fakir, serveti olmayan kişi değildir. Fakir, sadece muradı (ve arzusu) olmayan kişidir. Elinde mal ve servet bulunmayan fakir değildir, sadece tab’ında muradı bulunmayan fakirdir. Öyle ki : Allah Tealâ ona mal verir. Şayet onun maksadı malı muhafaza etmek ise gani olur, eğer muradı terk etmek ve harcamak olursa yine gani olur. Çünkü her iki iş de başkasının, yani Allah’ın mülkünde tasarruf etmektir. Halbuki fakr, tasarrufu terk etmektir.”⁴⁴⁸

Galib’in şiirinde fakr kavramı, makâm-ı fakr, gevher-i fakr, fakr u fahr, mest-i fakr gibi tamlama ve tabirlerle zikredilmektedir.

Makâm-ı fakra şeh ü taht-ı saltanatda fakîr
Tamâm-ı cem’-i şu’ûndur hısâl-i Mevlânâ
55/4-3

Mesned-i himmetde ey şâhensh-i iklim-i aşk
Hem zebûn-ı fakr hem mest-i gurûr etdin beni
429/332-2

Yâr-ı sengîn-dil kabul eyler şikeste hâtırım
Gevher-i fakrım girân-kıymet helâk eyler beni
429/330-6

Fakr u fahra dâver-i sâhib-külehdîr cümlesi
Her tarîk içre müsellemdir gürûh-ı Mevlevî
422/315-3

XX. MELÂMET

“Melâmet, kınama, ayıplama, karalama demektir. Selâmeti terk etmek, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir. Allah’ın kanunu öyledir ki, kim halkı hak yola davet etse herkes onu kınar. Peygamberler ve veliler hep kınanmışlardır. Bu yüzden hak yolda yürüyen Hak erlerinin kınanmayı daima göze almaları ve buna hiç aldırış etmemeleri lâzımdır. Özellikle âşıklar aşkları uğrunda kınanmayı hatta aşağılanmayı göze alırlar.”⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ Hucvirî, Keşfü’l-Mahcûb, (Haz: Süleyman Uludağ: Hakikat Bilgisi), Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 105

⁴⁴⁹ Uludağ, a.e., s. 239

“Melâmetiye’ye göre, Allah’a bir takım kıyafet, tören, âdet, an’ane ve zikir meclisleri ile kavuşmak mümkün değildir. Vuslat, Hakk’a bağlanmak, halka hizmet etmek, cemiyet içinde yaşamak tevazuu ve aşkı ile gerçekleşir.”⁴⁵⁰

Divanda melâmet kavramı, câm-ı melâmet vâdî-i melâmet, kuhsâr-ı melâmet gibi tamlamalarla geçmektedir.

Bir melâmet şâhının sagâr-keşi ikrârıyım
Mest-i fakrım bî-ser ü bî pâların serdârıyım
Kâse-lîs-i hân-ı aşkıyım seng-i nâ-çârıyım
200/4-3

Mecnûn’a melâmetde tartılmış idi Mansûr
Davasının encâmı ayâ neden kalmışdır
283/59-6

Şimdi vâdî-i melâmetde biziz şîrân-ı aşk
Çengelistân-ı nihâl-i ahdândır bîşemiz
315/114-4

Kibâra ziyânı yokdur eger melâmet ederse sâde dilân
Ki kûhlar atılır dönerek misâl-i felâhân âyineden
389/250-2

Müjgân deyû nester bitiren pîle-i çeşmim
Kûhsâr-ı melâmetdeki gül-berg-ı cünûndur
300/89-4

Dilberle her şeb eyler iken iş u işreti
Şîrin-sâz-ı kâmı iken şehd-i sohbeti
Sahbâ-yı vasla sonra katıp zehr-i fûrkati
Aşk olsun ama kim çeke câm-ı melâmeti
Hem-reng-i la’l-i yâr bile hûn-ı hasreti
214/1-1

⁴⁵⁰ Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, s. 256

XXI. GAYRET

“Gayret kıskanma demektir. Bir kimsenin, kendisine mahsus olan bir şeye başkasının ortak olmasından veya ortak olmayı istemesinden hoşlanmaması ve rahatsız olmasıdır. Kıskanma (gayret) sevgi alâmetidir. Allah gayûrdur, evliyasını sever, sevdiklerini kıskanır, onlara ve dinine yapılan haksız ve kötü muamele, gayret-i ilâhîye dokunur.⁴⁵¹ Ayrıca Allah Tealâ kulu üzerinde hakkı olan “sadece kendisine ibadet ve taat” konusunda başka birinin ortak olmasına razı olmaz.”⁴⁵²

“Bazı mutasavvıflara göre gayret, başlangıçtaki insanların vasıflarındandır. Tevhîde ermiş salık, ne gayreti görür ne de ihtiyar ile (istekle) vafedilir. Onun kâinatta olanlara hiçbir müdahalesi yoktur. Allah dilediğini dilediği biçimde yapar. Muvahhid, onun yaptığını sadece seyreder.”⁴⁵³

Galib’in şiirinde gayret mefhumu, gayret-i aşk, şâh-ı gayret, gibi tamlamalarla ele alınır. Şair gamdan ölmeyeceğini fakat onu gayretin mahvedeceğini belirtmekte ve şöyle demektedir:

Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni
Rüzgâr ile gubâr-ı kîne hâk eyler beni
428/329-1

Gayret-i aşk eyler Es’ad kâse-i ömrün şikest
Hem-sifâl-i bezm-i fagfûr olmasın bir kimsenin
351/181-8

Geldi ol dem ki ola başdan başa gaddârlar
Tîg-i âteş- tâb-ı şâh-ı gayretin pervânesi
417/307-6

XXII. FEYZ

“Feyz, kulun çaba ve iktisadı olmadan kalbe taşan bilgi ve manevî haldir. Feyz saliki kuşatan manevî hâl anlamına da kullanılır. Feyzin bir de “isnadî” olanı vardır ki, şeyh ve müritlere senet ve silsile yoluyla ulaşan irfandır. Şeyh bu tür feyzi, zikir ve sohbet sırasında müridin gönlüne “ifaza” eder.”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Uludağ, a.g.e., s. 145

⁴⁵² Kuşeyrî, a.g.e., s. 342

⁴⁵³ Ateş, a.g.e., s. 438

⁴⁵⁴ Yılmaz, H. Kâmil, a.g.e., s. 223, 224

“Feyz, Allah vergisidir. İyilik ve cömertlik kâbiliyeti olmayan ve yokluğu imkânsız olanlar dahil olmak üzere sirayet etmediği varlık yoktur. Dünyadaki herşey Cenab-ı Hakk’ın kudret elindedir. Fakat kudret her zata istidadı nispetinde erişir lâtif olanın nurlanmasını sağlayıp kesif olana pas giydirebilir.”⁴⁵⁵

Divanda feyz kavramıyla ilgili müstakil olarak zikredilen feyz kelimesinin dışında, feyz-i hayat, nazar-ı feyz, sir-âb-ı feyz, feyz-i câvidân, feyz-i küşâyîş, feyz-i Mevlânâ, gavvâs-ı feyz, kulzüm-i feyz, neş’e-i feyz, zemzem-i feyz-i sülûk, feyz-i sühan, hâhiş-i feyz, feyz-bahş, güher-i feyz, çeşmesâr-ı feyz gibi tabir ve tamlamalar kullanılmıştır.

Gâlib’e feyz-i sühan Hazret-i Monladandır
Tekye-i fahr-ı mahabbetde demin çok çektim
374/223-7

Bu tâli’ ile hâhiş-i feyz etmeyiz dahı
Hâver-zeminde mihr-i pür-envârı görmedik
354/186-6

Feyz-bahş olmuş reg-i ebr-i ezel cûy-ı ebed
Cevher- i cân nahl-ı pür-neşv ü nemâdır kâmetin
353/184-8

Benim feyz-i hayâtım hâsılı rûh-ı revânımsın
Eger ser-mâye-i ömrümde kârım varsa sendendir
286/65-2

Feyzden sır-âb eden yok gül-nihâl-i neş’eyi
Gülistân-ı terbiyyet şimdi nigehbânsız mıdır
294/77-4

Rüyada görmez idi bu feyz-i küşâyîşi
Ebr-i bahârın olsa şeker-hâbı selsebîl
260/21-8

Ne feyzdir bu ki ahşam zühre-i pür-şevk
Sebû-yı mâh ile geldi şarâb-hânemize
401/276-3

⁴⁵⁵ Ceylan, a.g.e., s. 201

XXIII. ANKA, KAF

“Anka, Kafdağında yaşadığı varsayılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran, adı var kendi yok bir kuştur. Boynu uzun olduğu için “anka” adıyla; avlarını kapıp uzaklara uçtuğu için de “muğrip” sıfatıyla anılır.”⁴⁵⁶ “Tasavvufta anka heyulâ ve heba anlamlarında kullanılır. İbn Arabî âlemin maddî varlığına heba, heyulâ ve anka gibi isimler verir; çünkü ona göre bu âlemin tıpkı anka gibi ismi var cismi yoktur veya âlem anka gibi bir bakıma var bir bakıma yoktur. Hem var hem yok veya ne var ne de yoktur.”⁴⁵⁷

“Divan şiirinde anka kuşuyla ilgili efsane ve rivayetlere sıkça rastlanır. Beyitlerde “simurg veya sireng” adı altında zikredilen ankanın en büyük özelliği olarak Kafdağında yaşaması, asla yere konmayışı, avlanmayışı ve ele geçirilemeyişi göze çarpar. Bu özellikleriyle çeşitli teşbih ve mecazlara konu olur. Bazen bir cennet kuşu olarak ele alınır.”⁴⁵⁸

Galib, anka mefhumunu şiirinde ankâ-yı ma'nâ, ankâ-yı sehâ, mürğ-i ankâ, mürğ-i ankâ-yı kâf-ı diger gibi tamlamalarla kullanmış, çoğu zaman kelimeyi müstakil olarak zikretmiştir.

Ankâ-yı sehâyım dil-i dânáda garîbim
Bir güm-şûdeyim ism ü müsemmâda garîbim
368/211-1

Pervâz-ı evc-i füşat-ı çarhın verâsıdır
Gâlib hümâ-yı tab'ıma ankâ mıdır desem
367/209-6

Ma'nî-i himmet-veş ehl-i sûrete olmuş bâ'id
Tahtgâh-ı Kaf-ı istignâda ankâdır gönül
362/201-2

Bir hümâdır kim şikâr etmiş nice ankâları
Evc-i hüsnünde senin bâz eyleyip per perçemin
349/178-13

⁴⁵⁶ Pala, a.g.e., s. 43

⁴⁵⁷ Uludağ, a.g.e., s. 43

⁴⁵⁸ Pala, a.g.e., s. 34

Öyle bir ankâ-yı ma'nâyım ki sayda tab'ımı
Şâh-ı endişem hümâ-yı şahbâz eyler bana
250/5-2

Öyle yaksın beni kim âteş-i reng-â-rengin
Mürg-i ankâ çıka hâkister-i hâşâkimden
384/239-7

XXIV. CEMAL, YÂR, DİDAR

“Didâr, yüz, çehre, görme, görüş kuvveti demektir. Tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü didar oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak, yanak vs. güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Bazen mecaz-ı mürsel yoluyla yalnızca yanak yerine kullanılan yüzün güzelliğine “cemal” denir. Bu güzellik ilâhî güzelliğin bir aksinden ibarettir. Bu bakımdan tasavvufî anlamı kullanılır.”⁴⁵⁹

“Yâr ise sevgili, dost demektir. Tüm yaratıkların suretlerini oluşturan ilâhî sıfatlara da yâr denir. Salikin hâline bundan daha uygun düşen bir isim yoktur. Zira kelime-i tevhidin esası budur.”⁴⁶⁰

Galib'in divanında cemal, yâr ve didar mefhumları müstakil olarak zikredilmelerinin yanında pertev-i cemâl, hayâl-i yâr, vâsıl-ı yâr, mihr-i cemâl-i yâr, âşiyân-ı yâr, aks-i cemâl, lutf-ı dîdar, hatt-ı leb-i yâr, âteş-i dîdar, bâg-ı cemâl, nigâh-ı yâr, inkâr-ı cemâl, sûret-i yâr gibi tamlamalarla da kullanılmıştır.

Galib, bir an bile yârın hayalinden uzaklaşsa mutlu olamadığını, ne çare ki gönlünün kırık dökük ve virane olduğunu; bu yüzden de sultan olan sevgilinin virane de kalamayacağını belirtmektedir. Bu beyitte eğlenmek kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Hem mutlu olmak, neşelenmek anlamında hem de oyalanmak, kalmak anlamında.

Hayâl-i yârdan dûr olsa bir dem cânım eğlenmez
Ne çâre hâtırım virânedir sultânım eğlenmez
317/120-1

⁴⁵⁹ Pala, a.g.e., s.126

⁴⁶⁰ Uludağ, a.g.e., s. 378

Aşağıdaki beyitte de şair, ne yazık ki sevgilinin âşığı ağlatmak için ağyarla beraber olmaya istekli olduğunu; bu yüzden de -ne kadar acı çekilirse çekilsin hatta kan bile yutulsun- gözyaşlarının kimseye gösterilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kan yudup itmeyesin giriyeni fâş ağyâra
Seni aglatmaya yâr ise talebkâr ola hayf
340/163-4

Cümle âlem sevgilinin dışındaki herşeyi terkederek yâra kavuşmuştur. Lakin Galib'in dışındaki herşey yine Galib'dir ve bu yüzden de sevgiliye ulaşmadaki en büyük engeli aşmada zorlanmaktadır.

Terk-i agyâr ile herkes vâsıl-ı yâr oldu lîk
Gâlib'in ağyârı Gâlib'dir hicâb oldur ki ol
359/195-11

Aşağıdaki beyitte de Galib sevgiliyle olan iletişimsizliklerinden bahsetmekte; ne sorulan soruların ne de verilen cevapların yerini bulmadığından yakınmaktadır:

Ben zülf-i siyehden ederim yâra hitâb
Yâr ise verir bana hemân câm-ı şarâb
Ol gamze-i şûh mest ü dil divâne
Anlanmadı gitdi ne su'âl u ne cevâb
447/27

Cemal, yâr ve didar kavramlarıyla ilgili seçtiğimiz diğer beyitler ise şunlardır:

Etsem dedim cemâline ey pür-cefâ nazar
Yâr açdı sînesin dedi âşık safâ-nazar
286/64-1

Sen ihyâ eyledin hem bâg-ı mülkü hem bu gülzârı
Du'â-yı devletindir herkesin Gâlib gibi kârı
Dirig etme kerem kıl bendelerden lutf-ı dîdârı
Efendim yümn-i teşrîfinle mesrûr et Çerâgânı
223/11-5

Gâlib düşer mi ol mehe kim eylemez nigâh
Biz pertev-i cemâline çün sâye hasretiz
316/117-8

Bu rütbede aldı beni aşk-ı dildâr
Mahv oldu hayâl u nazârımdan ağyâr
Bir yerde bu efkâr ile kendim bulamam
Âyineye baksam görürüm sûret-i yâr
449/43

Nedir ey dil âh u zârın yine müntec oldu kârın
Acaba bilir mi yârın kime mübtelâ imişsin
385/242-2

Âteş-i dîdârın olup şu'le-ver
Yakdı vücûd âlemini ser-te-ser
Kalmadı Gâlib dil u cândan eser
Dahı nice yanayım âh âh âh
221/8-4

XXV. CAN

“Can, ruh, hayat ve gönül anlamlarına gelir. İnsan ve hayvanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsurdur. Edebiyatta can âşığın elindeki tek nakittir. Onunla sevgilisinin aşkını satın almak ister. Sevgilisinin âşıktan yüz çevirmesi canın bedeni terk etmesi gibidir. Âşık canını ortaya koyar, canıyla oynar ve onu kurban eder. Âşığın binlerce canı olsa yine de sevgili uğruna hepsini fedaya hazırdır.”⁴⁶¹

Galib can mefhumuyla ilgili tabib-i cân, mürğ-i cân, pervâne-i cân, bahş-ı cân, sermâye-i cân, Galib-i bî-cân, can evi gibi tabir ve tamlamaları kullanmıştır.

Galib, sevgilinin boyunu kötü niyetli düşman için felâket, arşa kadar yükselen bir dua nuru ve kendisi için de bir cân olarak tavsif etmektedir:

Düşmen-i bed-kâma âfet Gâlib-i bî-câna cân
Arşa dek peyveste bir nûr-ı du'âdır kâmetin
353/184-9

⁴⁶¹ Pala, a.g.e., s. 93

Fürkât gözedir o çeşm-i bîmâr
Hem yine tabîb-i cân u dildir
307/101-4

Reng-i ârâmın uçurdu niçe mürg-i cânın
Uçma ol haste-i nâzın per ü bâlininden
381/235-4

Hîç tabîb-i cân olur mu öyle cellâd-ı nigâh
Türbesi var dide-i bîmârına âyineden
394/260-2

Cân u dilden seni bîzâr ede bezm-i vaslı
Yâr zannettigin ol günde hep agyâr ola hayf
341/163-7

Cân hatt-ı leb-i yârdan oldu mütelezziz
Pervâne şeb-i târdan oldu mütelezziz
271/42-1

Anber-i hâl yakın düşmüş o yâkût lebe
Yanıyor âteşe pervâne-i cân n'olsun bu
397/269-5

Bâz-ı nîgeh sayddan etmez ferâg
Cân evi hâlâ ki ana lânedir
168/1-43

XXVI. ÂYİNE, MİR'AT

Gencînen olsam virân edersin
Âyinen olsam hayrân edersin

“Aynanın edebiyatta kullanılış sebeplerinin başında bir süs malzemesi oluşu gelir. Güzeller, aynaya bakarak kendi güzelliklerinin farkına varırlar, yine ona bakarak süslenirler. Aynanın karşısındakini gösterme ve yansıtma özelliği, gerçekte aslı olmayan bir şeyin hayal misali ortaya çıkmasıdır. Ayna aydınlık, parlak, lekesiz ve pas tutmamış olduğu zaman iyi gösterir. Sevgilinin yüz aynasında bütün bu özellikler vardır. Buna rağmen aynanın bir yüzü karadır. Yani ayna iki yüzlüdür. Tasavvufta

herşey zıddı ile kâim olduğu için Vücûd-ı Mutlak'ın zıddı olan adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Adem-i mutlak müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayal gibidir. Aynada akseden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecelli etmemeyeği murat etse bütün mümkinat ve mezahir ortadan kalkar.”⁴⁶²

Galib, âyine ve mir'at mefhumlarıyla ilgili âyine-âsâ, mir'ât-ı tahayyül, âyine-i derûn, âyine-i hâb, âyine-i kalb, âyine-i sîne, âyine-i Rûmî, mir'ât-ı dil-i zâr, mir'ât-ı fülâ, âyine-i rüsvâ-yı âlem, mir'ât-ı câm, âyinefâm, âyine-veş, mir'ât-ı hüsn, âyine-i sagâr, mir'ât-ı ruhsâr, âyine-i vech-i sıfat, âyine-i idrâk, mir'ât-ı adem, âyine-i ahbâb, âyine-i mihr, âyine-i baht-ı siyeh, âyine-i âfitâb-ı âlem-i âb gibi tabir ve tamlamaları kullanmıştır.

Galib, bu kavramlarla beraber genellikle hayret ve hayran kelimelerini de zikretmektedir. Çünkü ayna donmuş sudur ve bu sözlerde de şaşırılmış ve donup kalmış anlamı vardır. Âşık da sevgilinin güzelliği karşısında hayrete düşmektedir.

Gerçi aldım cümleyi aguşuma nezzâremin
Hayret-i hüsnünle lîk âyine-fâm etdin beni
418/308-4

Cûybâr-ı bâg-ı hüsnündür benim giryânlığım
Sanma ki âyine-veş bî-hûdedir hayrânlığım
Gerdiş-i çeşmimden idrâk eyle sergerdânlığım
Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlidir senin
217/2-3

Âyine-i sînemde bu havf ile nihândır
Hayretde kalıp gamze-i hâtır-şikenimden
397/268-3

Bir tal'at-ı âyineye sarf-ı güher etdim
Hayretle dönüp aks-i murada nazar etdim
368/212-1

Pâre pâre etseler âyine-âsâ cismimi
Şevkim artar hayret-i didârdan kılmam ferâg
338/159-3

⁴⁶² Pala, a.g.e., s. 57

Sözü agyâra imiş hayf ol tûti-i cân-bahşın
Benim âyine-veş mebhût u hayrân oldugum kaldı
424/320-2

Nûr-ı şems-i bâdeye mir'ât-ı câm etdin beni
Kalmadı noksanım ey meh-rû tamâm etdin beni
417/308-1

Hâbide nıgehler ne bilir cezbe-i hüsnü
A'ma gibi mir'âta bakıp târ görürler
287/66-2

Bir kerre de mir'ât-ı dil-i zâra nigâh et
Ey mâh eger ragbetin agyâra degilse
408/291-3

Yek nazrada kıldın ey yüzü gül
Âyinemi âfitâbe-i mül
Geçdi bana neş'e-i tegafül
Hem eyle hem eyleme tenezzül
Dilhânesi cây-ı işretindir
216-1

Reşk-i hurşîd iken ol dilber-i âl-i evsâf
Etmesin her nazara cilve-i hüsnü isrâf
Bakmasın rûz u şeb âyineye insâf insâf
Biz de bir gün görelim sâye-i didârında
218/3-2

Bu sûretler seninçün rûnümâdır
Nazar âyineye sanma sanadır
234/6-13

XXVII. GÖNÜL, KALP, DİL

“Kalp çevirme, döndürme değiştirme demektir. Gönül (Fars.:dil) ve vicdan da denir. Tasavvufta ilâhî hitabın mahali ve muhatabadır. İlâhî genişlik mahalli; Allah'ın

evi, yere ve göğe sığmayan Allah'ın içine sığıdığı yer. Tecelli aynası, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yerdir.⁴⁶³

“Edebiyatta gönül aşğın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yer olarak geçer. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitab yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayali ile mutlu olur, nazıyla kendinden geçer. Ağyâra asla tahammülü yoktur. Sevgilisinden asla ümidini yitirmez. O aşkın yağmasına uğramış, sevgilideki güzellikler ile darmadağın olmuştur.”⁴⁶⁴

Divanda gönül, kalp ve dil kelimeleriyle ilgili müstakil kullanımlarının dışında vîrâne-i dil, şif-a bahş-ı dil ü cân, ehl-i dil, mürğ-i dil, dil-i divâne, dil-i mecrûh, dil-i hûnin, erbâb-ı dil, dil-beste gibi tamlamalar da kullanılmıştır.

Meh-i burc-ı ârızında gönül oldu hâle mâ'il

Bana kendi tâli'imden bu siyeh sitâre düşdü

419/311-5

“Gönül, ay gibi yüzünde yanağının burcundaki bene tutuldu. Ne yapalım kendi talihimden bana bu kara yıldız düşdü.” Burç yıldızların kümelenmiş biçimleridir. Burçların ve gezegenlerin durumlarının insanların doğdukları vakte göre uğurlu ya da uğursuz etkileri olduğuna inanılır. Beyitte yüz aya, benler de yıldızlara benzetilmiş.⁴⁶⁵

Erbâb-ı dile şem'i şebistân iken Es'ad

Agreb bu yine bezm-i ehibbada garîbim

368/211-7

Dökdü omuzdan poşu saçağını

Açdı gönüller deli bayragını

420/312-1

Al gcnlüm âyine-i ma'nadır bu

Senden bana bir sûret-i ra'nadır bu

Hattın gelip ey mâh utanırsın bir gün

Hüsnünle gurûr etme ki dünyadır bu

447/30

⁴⁶³ Uludağ, a.g.e., s. 203

⁴⁶⁴ Pala, a.g.e., s. 179

⁴⁶⁵ Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Kâsikleri, a.g.e., s. 62

Berk-i hüsnün bî kârâr etdi dil-i mecrûhumu
Yakdı yandırdı çenâr etdi dil-i mecrûhumu
Ab-ı tığın çesmesâr etdi dil-i mecrûhumu
206/11-7

Kalb bir gencinedir cismim onun vîrânesi
Feyz bir bahr-ı kerâmetdir söztüm dür-dânesi
182/12-1

Ah kim düşdü gönül bir şeh-i âl-i câha
Kim hayaliyle gelir lerze-i dehşet mâha
181/11-1

Ey dil sen o dildâra lâyıık mı degilsin yâ
Da'va-yı mahabetde sâdık mı degilsin yâ
Özrü nedir Azra'nın Vâmık mı degilsin yâ
Bu gam ne gezer sende âşık mı degilsin yâ
192/5-3

Bu efkâr ile olmuşken tahayyür
Göründü kalbe bir hâl-i diğere-gün
143/38-10

Ne çekdi mürğ-i dili zülfü bend edinceye dek
Belî bunaldı tutup der-kemend edinceye dek
347/175-1

XXVIII.HİMMET, İNAYET, LÜTUF, RIZA

“Himmet, bir kemal halini veya diğere bir şeyi elde etmek için bütün ruhanî güçleriyle birlikte kalbin Hakk'a yönelmesidir. Ayrıca ermiş kişilerin maksadı hasıl eden, iş bitiren ve dediklerini yerine getiren manevî güçlerine de himmet denir.”⁴⁶⁶
“İnayet ve lütuf ihsan ve kayırma demektir. Allah'ın kulunu kayırmasıdır.”⁴⁶⁷ “Rıza ise hoşnutluk, beğenmek, izin, müsaade ve boyun kesmek demektir. Hükm-i ilâhî karşısında kulun itirazsız boyun eğmesidir. Rıza, tasavvuf makamlarının en üstünü olarak kabul edilmiştir.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Uludağ, a.g.e., s. 170

⁴⁶⁷ Uludağ, a.g.e., s. 184

⁴⁶⁸ Yılmaz, H. Kâmil, a.g.e., s. 175

“Kul Allah’ın ihtiyarını ve tercihini görürse kendi tercihindən yüz çevirir. Bütün üzüntülerinden kurtulur. Bu ise gaybette sıhhatli olarak hasıl olmaz. Kul, bunu sadece huzur (ve müşahede) halinde bulur. Zira “rıza, hüznleri yok eder, gaflete karşı muafiyet kazandırır.” Yani rıza kişiyi dertten kurtarır, onu gafletle cenkleşmekten uzaklaştırarak kurtuluşa erdirir. Hak’tan başkasıyla alâkalı olan düşünceyi kalbinden siler, meşakkat bağından azat eder. Çünkü kurtarmak rızanın sıfatıdır.”⁴⁶⁹

Galib’in şiirinde himmet, inayet, lütuf ve rıza kavramlarıyla ilgili, himmet-i ehl-i dil, efruhte-i inâyet, sipihr-i himmet, kâlâ-yı inâyet, lütf-i amîm, himmet-nisâr, ma’nî-i himmet-veş, rûz-ı himmet, hümâ-yı himmet, sarf-ı himmet, ukâb-ı himmet, hurşîd-i himmet, nigâh-ı himmet, himmet-pîşe, cünd-i himmet, erbâb-ı himem, zûr-ı himmet, râh-ı rızâ, himmet-i vâlâ, bâz-ı himmet-i merdân, cifr-i rızâ gibi tabir ve tamlamalar kullanılmıştır.

Ta’n eyleyen gelsun berû olsun benimle rû-be-rû

Nef’i’ye etmem ser-fürû ger himmetin olursa zam

82/19-36

Verdim cihâna ben bunu çokdan ki rüzgâr

Teslîm olur merâmımâ bir gün rızâ verir

94/26-9

Rızâ-yı yâr ne tedbîr ile husûl-pezîr

Ne terk-i hahiş-i esbâbdan müsebbeddîr

301/92-3

İhyâ edip Yarımca Baba’yı tamam Ömer

Râh-ı rızâda bir nefesi etmedi hebâ

154/55-2

Mâye-i renc ü hasâretle gnâ geldi bana

Şimdi kâlâ-yı inâyetden abâ geldi bana

252/9-1

Elbet olur resîde bir ummana seyl-i eşk

Uy mürşid-i mahabbete Gâlib rızâ gözet

263/26-5

⁴⁶⁹ Hucvirî, a.g.e., s. 285

Fakirdir bî-nevâlar kâridir bu
Dönersen dön rızâ bazarıdır bu
237/8-18

Lutf edip ithâfa himmet buyrasız
Bendeye tekrar minnet buyrasız
224/1-16

XXIX. KERAMET, VELÂYET, KEŞF

“Keramet, ikram, kerem, lütuf ve ihsan demektir. Mümin bir kulda harikulâde hâlin zuhur etmesine keramet adı verilir. Keramet ehli, salih amel sahibi, inançlı bir mümin olmalıdır. İnanıcı olmayan insanlarda görülen olağanüstü hâllere keramet değil, istidraç, sihir veya mekr adı verilir.⁴⁷⁰ Velâyet, velilik, ermişliktir. Hakk’ın kulunu, kulun Mevlâ’sını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk; Allah’ın kulun, kulun da Allah’ın velisi olmasıdır.”⁴⁷¹

“Keşf ise açığa çıkarma, perdenin açılması demektir. Örtülü olanı açma, gizli olanı meydana çıkarma, sezme, tahmin etmedir. Sufilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde (hicap) oluşturur. Riyazet ve tasfiye ile perde kalkınca gayb ayan beyan görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalp gözünün açılmasına keşf denir.”⁴⁷²

Galib, şiirinde keramet, velâyet ve keşfle ilgili kelimelerin müstakil kullanımlarının dışında, feyz-i keramet, reng-i keramet, ulûm-ı keşf, keramet-vâye, ehl-i velâyet, nisbet-i keşf u kerâmât, hünkâr-ı velâyet, feth-i ebvâb-ı kerâmet, nazargâh-ı kerâmet gibi tabir ve tamlamaları zikretmiştir.

Niçe câmi’ imâret çeşmesâr ihyâ edip hâlâ
Eserler gösterip reng-i kerâmet verdi ihsâna
120/14-11

Bu şadırvânı icâd eyleyip deryâ-yı feyzinden
Velâyetden nişân gösterdi dervişâna aşk olsun
119/13-3

⁴⁷⁰ Yılmaz, H. Kamil, a.g.e., s. 310

⁴⁷¹ Uludağ, a.g.e., s. 371

⁴⁷² Uludağ, a.g.e., s. 210

Niçe eyyâm idi hasrettim ol gencine-i gayba
Keremler kıldı el-hak hem kerâmetden nişân verdi
77/17-3

Alma da virme de mir'ât-ı mukâbil gibidir
Keşf olur sırr-ı azizân gönülden gönüle
402/278-5

İlm-i ahfâ keşf olur evvel nazar idrâkine
Sürme-i dikkat çekince dîde-i bîmârına
95/27-14

Müberhendir ki gavs-ı a'zam-ı devrân idi zira
Niçe ehl-i velâyet hak-i pâyin kıldılar me'vâ
149/47-4

XXX. İRFAN, ARİF, MARİFET

“Marifet, bilgi, tecrubî ve amelî bilgi, tanımak, aşına olmak demektir. Tasavvufta suffilerin ruhanî hâlleri yaşayarak manevî ve ilâhî hakikatleri tadarak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgiye marifet ve irfan denir. Bu yoldan Hakk'a dair elde edilen bilgiye marifetullah, buna sahip olan kişiye arif-i billah (arif, urefa) denir.”⁴⁷³

“Üstad Kuşeyrî der ki: Ulema lisanında marifet ilim manasına gelir. Onlara göre her ilim marifettir, her marifet de bir ilimdir. Allah hakkında âlim olan herkes ariftir. Her arif de âlimdir. Suffilere göre marifet şu vasıfları haiz olan kişinin sıfatıdır: Bu kişi Hak Tealâyı önce sıfat ve isimleriyle tanır, sonra Hak ile olan muamelesinde sıdk ve ihlas üzere bulunur. Sonra kötü huylardan ve bu huylara ait âfetlerden temizlenerek arı hâle gelir. Daha sonra Hakk'ın kapısında uzun uzadıya bekler ve daimi surette kalbi ile itikaf hâlinde bulunur. Bütün bunların semeresi ve sonucu olarak Allah Tealâdan güzel bir teveccühe nail olur. Allah onun bütün hâllerinde sıdk üzere olmasını sağlar, o kimseden nefsin hevâcis ve havatırı kesilir, (nefs ona arzu izhar etmez hâle gelir), o kimse kendisini Allah'tan başkasına davet eden hiçbir şeye kulak vermez

⁴⁷³ Uludağ, a.g.e., s. 234

duruma gelir. Kısaca kul kendisine yabancılaştığı nisbette Rabbi hakkında marifet tahsil eder. Marifet, ilham, arif ise ilhama mazhar olan veli ve sufi demektir.⁴⁷⁴

Galib, divanında irfan, arif ve marifet kavramlarıyla ilgili, kân-ı ma'rifet, cûy-ı Nîl- ma'rifet, ehl-i Behişt-i ma'rifet, efser-i irfân, nûr-ayn-ı ma'rifet, neş'e-i irfân-ı Hak, mataf-ı ârifîn, huld-ı irfân, kalb-i ârif-veş, muhit-i ma'rifet, ehl-i irfân, deryâ-yı irfân, pertev-i irfân, erbâb-ı irfân, ârif-i sâhib-kerâmet, fûshat-i irfân, kumâş-ı ma'rifet, ârif-i levh ü kalem gibi tabir ve tamlamaları kullanmıştır.

Fitnede ehl-i ma'rifet perî-i ma'nayı
Şişe-i lafzda te'sîr nefesden nefese
402/277-5

Tekrarlarla şübheleri dâniş anlama
Gel ârif ol ki ma'rifet olsun tecâhülün
350/180-4

Meseldir bu sühan âlemde hakkâ
Ki ârifler gözünden gizlenilmez
314/112-5

Pür-revâc olmada her ma'rifetin a'lâsı
Cehlden gayrı meta' olmadı vakfında keşâd
163/72-30

Sâyesinde müstetir ehl-i Behişt-i ma'rifet
Mâyesinde münderic envâ'-ı eltâf-ı Hudâ
159/69-6

Merd-i sâhip-hâl ârif-nâm idi
Kadrr ü şânı şöhre-i eyyâm idi
150/48-8

Nükre-i kalbi alâyıkla degildi magşûş
Kân-ı ihsân idi irfân idi ma'den ma'den
149/46-4

⁴⁷⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 398, 399

XXXI. MUTASAVVIFLAR

1. HALLÂC-I MANSUR (ö. 309/922)

“Adı Ebu’l Mugisü’l-Hüseyin b. Mansurul Beyzavî olan Mansûr (857-922) edebiyatta çokca anılan ünlü bir sufidir. İran’ın Tur kasabasında doğmuştur. Tasavvuf yoluna genç yaşta girmiştir. Zühd ve itikaf ile çabucak ilerlemeler kaydetmiştir. Hakkında birçok menkıbeler vücuda getirilen Mansur, aslında hallâc (atımcı, pamuk atan) değildir. Bir gün hallâc olan bir dostuna bir iş buyurdu. O da bu işi yapmak için dükkândan ayrılınca Mansur onun vaktini çaldığını düşündü ve parmağının işaretleriyle dostunun işlerini devam ettirdi. Dostu geri dönüşünde bu kerameti gördü ve o günden sonra Mansur’a “Hallâc” lâkabı verildi. Onun tasavvufta üstadı Ebu Amr Osman-ı Mekkî’dir. Cüneyd-i Bağdadi ile sohbetleri olmuştur. Her gün bin rekat namaz kılarmış. Tasavvuf yolunda ilerleyince fenâ fillâh’a ulaştı ve “Ene’l Hakk (Ben Hakım)” dedi.”⁴⁷⁵

Manada istiğrak, davada istihlâk hâlinde bulunan Mansur tasavvuf yolunun sermestlerinden ve iştiyak sahiplerindendi. Kavi bir himmet ve yüce bir hâl sahibi bulunuyordu. Tasavvuf ehlinin şeyhleri onun durumu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmına göre Hallâc merduttur, öbür kısmına göre makbuldür. Üstad Ebu Kasım Kuşeyrî onun hakkında şöyle der: “Eğer o, hakikat ve mâna erbabından biri ise, kendisini terkedenlerin onu terketmeleriyle terkedilmiş olmaz. Şayet Hakk’ın merdudu ve halkın makbulu ise, halkın kendisini kabul etmeleriyle makbul olmaz. Teslimin hükmü ile onu ona bırakırız, yani Hallâc’ı Allah’a havale ederiz. Onda bulduğumuz Hakk’tan nişan ve deliller miktarınca, kendisine tazim ederiz. Şeyhler zümresinden (r.a) az bir miktarı müstesna, faziletteki kemalini, hâlindeki safasını, mücahede ve riyazetteki gayretinin çokluğunu kimse inkâr etmemiştir.”⁴⁷⁶

“Edebiyatta darağacı ve Ene’l-Hak münasebetiyle sıkca anılan Mansur, inancı uğruna herşeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir. “Mansur” kelimesi “yardım olunmuş, zafere ulaştırılmış anlamları yanında, musiki terimi olarak da bir tür ney’e ad olmuştur. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak anılır. Sevgilinin saçları darağacına benzetilince, Mansur da aşk şehidi olup bu dâra asılır.”⁴⁷⁷

Mansur Galib’in divanında müstakil olarak zikredilmesinin yanında minâre-i Mansur, Mansûr-ı dâr, perde-i Mansur gibi tamlamalarla da geçmektedir. Genellikle dâr

⁴⁷⁵ Pala, a.g.e., s. 197

⁴⁷⁶ Hucvirî, a.g.e., s. 253

⁴⁷⁷ Pala, a.g.e., s. 197

ve ene'l- hak münasebetiyle ele alınmıştır. Ayrıca Galib, bir ney çeşidi olan mansurdan da bahsetmektedir.

Semt-i belâda bellemişim dâr-ı vahdeti
Seng-i nîşân minâre-i Mansur'dur bana
248/1-3

“Minare-i Mansur, Mansur’un üzerine çıkıp ezan okuduğu taştır. Rivayete göre Mansur idam edilmek için götürülürken minarede “Allahu ekber” diye ezan okuyan müezzine “yalan söylüyorsun, sus!” diye bağırmış. Bu sözlere şaşırıp çevresine toplanan halkın ortasında bir taşın üzerine çıkıp ezan okumaya başlayınca taş erimiştir. Bu taşta da minare-i Mansur denilmiştir. Vahdete erişmek için bela semtine düşmek, yani acı, ıstırap çekmek gerekir. Mansur çok acılar ve çileler çekmiş, tanrı aşkı sayesinde ileri derecelere erişmiş ve sonunda tanrı birliğine ulaşmıştır. Mansur’un minaresi bela semtinde olan vahdetin yolunu göstermek için dikilmiş işaret taşıdır.”⁴⁷⁸

Yâ Hâk dedi Mansûr hemîn menzilin aldı
Başın göğe saldı
Da'vî-i Ene'l Hakda kemanlar yaşanupdur
Gavga uzanupdur
293/74-8

Derd-i gülzâra bakıp Mansûr-veş
Dârdan asıldım ammâ gülmedim
376/226-6

Bir küniştin gönlüm olmuşdur esîr-î küfrü kim
Her büt-i Hak-gûyu bir Mansûr'a eyler i'tîrâz
331/145-3

Birdenbire gelip giden erbâb-ı vahdeti
Mansûr u dâr u İsf-i Meryem sanır gören
387/245-6

Degmesin ellerin kâkul-i dîdâra sakın
Sonra Mansûr gibi çıkman olur dâra sakın
180/10-3

⁴⁷⁸ İpekten, a.g.e., s. 41

Sırr-ı dil-i güvâh-ı dü-lebden edip su'al
Hakk etdi Hakk-ı da'vî-i Mansûru şâh-ı ney
414/303-8

Târ-ı kemânı perde-i Mansûr'a çekmişim
Âheng-i sâz-ı nâ'le-i pür-hûna uymuşum
365/206-3

2. AHMET RIFÂÎ (ö. 578/1183)

“Basra’da doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybettiği için dayısı Mansur Betahî onun hem vasisi hem de mürşidi olmuştur. Dayısının vefatından sonra irşat görevini sürdürmüştür. Ahmet Rıfâî, aktâb-ı erbea (dört kutup) dan biri kabul edilir. Rıfâiyye tarikatının kurucusudur.”⁴⁷⁹

Ahmet Rıfâî’yi âriflerin önde gelenlerinden gören Galib onu bir kıt’asında şöyle anlatır:

Fahr-ı sadât-ı kirâm u pişvâ-yı ârifin
Mazhar-ı sırr-ı Halil ü nuhbe-i ehl-i yakîn
Bülbül-i gülzâr-ı ateşgâh-ı aşk-ı lâ-yezâl
Hazret-i Ahmed Rıfâî rafî’-i â'lâm-ı din
436/6

3. FERİDÜDDİN ATTAR (ö. 618/1221)

“İrânlı meşhur şair ve mutasavvıf olan Attar, Horasan Selçukluları’nın son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişabur’da dünyaya gelmiştir. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için “Attar” lâkabını almış ve bu lâkâbla meşhur olmuştur... Kaynakların verdiği bilgilerden ve şiirlerinden anlaşıldığına göre Attar küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulunmuştur. Irak, Şam, Mısır, Medine, Hindistan ve Türkistan’a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişabur’a dönmüş ve orada inzivaya çekilmiştir. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatı sonunda oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişabur’da şehid edilmiştir.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Kara, a.g.e., s. 296

⁴⁸⁰ Şahinoğlu, M. Nazif, “Feridüddin Attar”, DİA, IV, İstanbul, 1991, s. 95

“Attar’ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irade hırkasını giyip giymediği kesin olarak bilinmemektir. Babasının da şeyhi olduğu rivayet edilen Kutbüddin Haydar ile Rükneddîn-i Ekâf (Ekkâf) ve Mecdüddin el-Bağdâdi’nin müridi olduğu şüphelidir... Klâsik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanan Attar daha çok mesnevî ve gazelde başarı sağlamıştır. Attar’ın ustalığı tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. O bu nazım şeklinde yaratıcı olmakla kalmamış, kendinden sonra gelen mutasavvif olan ve olmayan şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevîlerinde, Senâî dahil bütün seleflerini geride bırakmış bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlâna aşabilmiştir. Eserleri: İlâhîname, Esrarname, Musîbetname, Hüsrevname, Muhtarname, Mantıku’t-Tayr, Divan.”⁴⁸¹

Divanda Attar, tesbit edebildiğimiz kadarıyla Feridun-ı ârif ve Hazret-i Attar tamlamalarıyla zikredilmektedir.

Gâlib medfha-gûy-ı Feridûn-ı ârif ol

Ezberleme kasâid-i Huşenki hod-be-hod

268/37-10

Nükhet-i zülf-i sühan kıldı dimağım yagma

Medet ey Hâzret-i Attâr aman n’olsun bu

398/269-10

4. MEVLÂNA CELÂLEDDİN RÛMÎ (ö. 672/1273)

Herkes kendi anlayışına göre oldu bana yâr
Ama gizli kaldı benim içimdeki bütün esrâr
Mevlâna

“Mevlâna Celâleddin Rûmî 604/1207 yılında Belh’de doğmuştur. Babası Bahauddin Veled’in burayı terketmesiyle Mevlâna da ailesiyle beraber Konya’ya gelmiştir. Kuvvetli bir medrese tahsilinden sonra tasavvufa meyletmiş, Şems-i Tebriz-i onun dünyasını tamamen değiştirmiştir. Âlim ve müderris Mevlâna, âşık, coşkun, heyecan dolu bir başka Celâleddin şeklini almıştır.”⁴⁸²

“Mevlâna’nın hayatına kesin bir etkisi olan Şems’i kaynaklar, yorumları ve sert sözleriyle insanları şoke eden, tuhaf davranışlı, tahammül edilemez bir kişi olarak

⁴⁸¹ Şahinoğlu, a.g.m., s. 95, 96, 97

⁴⁸² Kara, a.g.e., s. 293

tanımlar. Âşıklık makamından maşukluk makamına eriştiği iddiasında bulunmuştur. Soyu soppu kimdir bilinmediği gibi manevi silsilesi de bilinmemektedir. 1244 ekiminin sonlarına doğru Konya sokaklarında Mevlâna Şems'le karşılaşır ve bu garip ve talepkâr mutasavvıf onda -Ahmet Gazalî, Aynü'l-Kuzat ve Ruzbihan Baklî gibi mutasavvıfların tasvir ettikleri- tasavvufî aşk ateşini tutuşturur; bu mutlak ateş onu tümüyle kendinden geçirir ve aylarca ailesini ve müritlerini ihmal etmesine neden olur. Sonunda ailesi ve müritleri bu duruma isyan ederler. Şems gider; ancak Rumî bu ayrılığa dayanamadığından kısa bir süre sonra Sultan Veled Şems'i Suriye'den getirtir.⁴⁸³

Daha sonra Şems bir daha dönmek üzere tekrar gider.

“Rumî bu yakıp yok eden aşkla şair olmuştur. “Hakikat Güneşi” Şems'i boş yere ülke dışında arayan Rumî sonunda onunla birleşmiş olduğunu ve Sultan Veled'in sözleriyle, “Onu kendi içinde ay gibi parlarken bulduğunu” keşfetmiştir. Bu deneyimden doğan gazeller, tam özdeşleşme duygusuyla yazılır; kendi mahlasını kullanmak yerine, içtenlikleri bakımından aşlamamış olan dizelerde aşkını özlemine, mutluluğunu ve mutsuzluğunu terennüm ettiği şiirlerin çoğunun sonunda mahlas olarak dostunun adını kullanmıştır.”⁴⁸⁴

“Onun Mesnevi, Dîvan-ı Kebir, Fih-i Mafih gibi eserleri asırlardan beri – sadece müslümanların ve mevlevilerin değil- bütün insanlığın elinde dolaşıp durmaktadır.”⁴⁸⁵

“Berrak ve sade bir dili olan fakat tertibi ve metodu biraz karışık olan Akdeniz sahillerinden Çin Seddi'ne kadar bütün mutasavvıfın el kitabı olan Mesnevi muhtelif tasavvufî düşünüş ve doktrinleri ele alır ve bütün İran edebiyatının (Farsçanın) en büyük ve en asil eseri konumundadır. Büyük bir heyecan ürünü olan Divan'ı nisbeten daha az bir etkiye sahiptir; bu eserinde, mutasavvıf şair tasavvufî aşkı terennüm eder ve sevgili hocası Şemseddin Tebrîzi'yi ölümsüzleştirir.”⁴⁸⁶

Mevlâna'yla ilgili bu kısa girizgâhı Bekir Sıdkı Erdoğan'ın şiiriyle bitirmek istiyoruz:

⁴⁸³ Schimmel, a.g.e., s.306

⁴⁸⁴ Schimmel, a.g.e., s. 307

⁴⁸⁵ Kara, a.g.e., s. 293

⁴⁸⁶ Gibb, E. J. Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi, (Terc.: Ali Çavuşoğlu), Ankara, 1999, s. 103

SİR

Ey saadet mülkünün hünkârı pîr

Sende sır var

Sende sekran kâinatın raksı var

Her giren cahil girer dergâhına

Her çıkan dâna çıkar

Ey güzellik sırrının miftahı dost

Ey ilâhî nurla şavkarmış bedir

Ey hudutsuz mavera

Solmayan gerçek bahar

Söyle esrârın nedir?

Her giren çirkin girer dergâhına

Her çıkan rânâ çıkar

Türbegâhın dâim âşıklar evi

Cümle âlem vecd içinde

Cümle âlem Mevlevî⁴⁸⁷

Galib'in hayatında ve sanatında Mevlâna'nın çok büyük bir yeri vardır. O mesneviyi başdan sona onbir kez okumuştur. Hüsn ü Aşk'ın Fahriyye-i Şairane bölümünde "Esrârını Mesnevî'den aldım/ Çaldım velî mîri malı çaldım"⁴⁸⁸ diyen şair bunu ifade etmektedir. Divanında Mevlâna'ya yazılmış beş tane kaside vardır. Bunların haricinde şiirinin tümünde Mevlâna'yı zikretmekte ve ona olan sevgisini içtenlikle belirtmektedir.

Galib'e göre Mevlâna, Galib'in her hâlini bilebilen ehlullâhın hünkârı ve yücelerden yüce bir şahıdır. Her düştüğünde elinden tutup kaldırarak olan da odur.

Hünkâr-ı ehl'ullâhsın bir âlî şâhenşâhsın

Her hâlîme agâhsın ya Hazret-i Monla-yı Rûm

56/5-3

Düşdüm yine kaldır beni ya Hazret-i Monla-yı Rûm

Bakmaz deyu bildim seni ya Hazret-i Monla-yı Rûm

56/5-1

⁴⁸⁷ Bekir Sıtkı Erdoğan, "Sır", Altınoluk, Aralık, 2003, s.17

⁴⁸⁸ Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, a.g.e., s. 406

Galib Mevlâna'nın kölesi olmakla övünmektedir çünkü o aşkın sureti ve yaratılışın manasıdır:

Aşk kim sûret-i Mevlânâ'dır
Ma'ni-i hilkât-i Mevlânâ'dır
56/6-1

İftihâr eylese Gâlib ne acerb
Bende-i Hazret-i Mevlânâ'dır
57/6-6

Onun dergâhından hayat iksiri canlara gider ve o aşk hastalarına devadır.

Âsitânından erir cânlara te'sir-i hayat
Haste-i aşka şifa Hazret-i Mevlânâ'dır
54/3-12

“Hz. İsa tasavvufta dünyadan yani masivadan tecerrüdün bir sembolüdür. Unvanı ruhullah olan Hz. İsa nefesi ile ölüleri nasıl diriltmişse, Mevlâna'nın Mesnevi'si de asırlar boyu nice ölü ruhlarla hayat sunmuştur diyerek Galib Mevlâna ve Mesnevi'sine övgüsünü dile getirmektedir.”⁴⁸⁹

Mesnevî'dir nefes-i pür-meded-i Rûhu'llâh
Dil-i bîmâra devâ Hazret-i Mevlâna'dır
54/3-13

Galib onun Şems'le olan mahabbetinden de bahseder. Şems'in yüzünde aşk güneşinin temiz nuru ve gözünde de Mevlâna'nın hayali vardır:

Yüzünde zâhir anun nûr-ı pâk-ı şemsü'l aşk
Gözünde Hazret-i Şems'in hayâl-i Mevlânâ
55/4-5

Güneş dahi sabahları Mevlâna'nın ayağına yüzünü sürmeden, dönüp gökkubbeye girememektedir:

⁴⁸⁹ Okçu, a.g.e., s. 76

Semâ' edib giremez çarha âfitab dahı
Sehergeh eylemese rûy-mâl-i Mevlânâ

55/4-8

Galib Mevlâna'nın, Âh minel aşkı ve hâlâtihî/ Ahraga kalbî bî harârâtihi şeklindeki meşhur beytini terci-i bendinde kullanmıştır. Bu terci-i bendin bir yerinde Mevlâna'nın kim olduğunu tarif ederken onu anlatmaya sözlerin yetmeyeceğini, bir yerde bitip tükeneceğini ve Şems'in de onun mumuna pervane olduğunu ayrıca onun sayesinde ne lütuflara erdiğini bir kendisinin bildiğini şöyle ifade etmektedir:

Söz tükenir kim diye Monlâ Celâl
Şems dahı şem'ine pervânedir

168/1-5

Sâye-i lutfunda neler gördüğüm
Ben bilürem ellere efsânedir

168/1-47

Hudâ'nın sırlarının kâşifi, fena ve bekâ ikliminin sultanı ve şahı Mevlâna'dır ve aşk da ona saygı ile "ermişler ordusunun efendisi Mevlâna" diye seslenmektedir.

Ey kâşif-i esrâr-ı Hudâ Mevlânâ
Sultân-ı fenâ şâh-ı bekâ Mevlânâ
Aşk etmededir hazretine böyle hitâb
Mevlâ-yı gürûh-ı evliyâ Mevlânâ

443/8

Mevlâna ile ilgili seçtiğimiz diğer beyitler de şunlardır:

Görünse her ne taraftan cemâl-i Mevlânâ
Gelir zebânlara ism-i celâl-i Mevlânâ

55/4-1

Hâk-i pâymdan alır kuhl-ı cilâ ehl-i nazar
Âleme nûr u ziyâ Hazret-i Mevlânâ'dır

55/3-18

Oldum kef-i nefse esîr isyânıma Mevlâ habîr
Rahm eyle sen ol dest-gîr yâ Hazret-i Monlây-ı Rûm
56/5-5

Yaraşmışdır gürûh-ı mevlevîye tavr-ı istignâ
Kana'atdan yapılmış bir binâdır matbah-ı Monla
58/7-12

Anun her dâne nârı bir enâr u hârı bir güldür
Cefâ resminde bir bâg-ı safâdır matbah-ı Monlâ
58/7-17

Peyâm-ı hatt-ı dilber kâkul-i pür-çinden gelsin
Şemîm-i sünbül-i Rûmî bana tâ Çin'den gelsin
394/261-1

Neyimiş dinle dem-i Hazret-i Monlâ Gâlib
Vardı mi'râca yakın şöhret-i efsâne-i ney
415/304-15

Nazımız çarha geçer derse eger Mürşid-i Rûm
Sen benimsin benim ey Gâlib-i bî-çâre benim
371/217-9

5. SULTAN VELED (ö. 712/1312)

“Sultan Veled Bahaeddin Ahmet, Selçuk şehri Larende’de, babası henüz ondokuz yaşındayken 1226 (623)’da dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarını zamanın mutasavvıf üstadları Burhaneddin Tirmizî, Şemseddin-i Tebrizî, Selâhaddin Feridun Konevî gibi şahsiyetlerin hizmetinde geçirmiştir. Mevlâna’nın yerine geçen Şeyh Hüsameddin’in vefatıyla bu makam Sultan Veled’e geçmiştir ve ölümü olan seksen altı yaşına gelinceye kadar babasının öğretilerini vazih ve zarif bir şekilde açıklamaya devam etmiştir... Türkçe davası Mevlâna’nın oğlu Sulkan Veled’e çok şey borçludur. O batı-Türk diliyle edebî şiirde ilk ciddi çabayı gösteren şahsiyettir ve başarı fevkâlâdedir... Babasının öğretileri üzerine yaptığı mütalaa ve muhaverelerden ibaret Farsça manzum eserler arasında Rebâb-name adında bir mesnevisi bulunmaktadır.”⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Gibb, a.g.e., s. 104, 105, 107

Divanda Sultan Veled’le ilgili bir kaside vardır. Ayrıca gazel ve rubailerde de zikredilmektedir. Galib Mevlevî yolunun yolcusuna seslenerek, uyanık olmasını Pir’inin evlâdına uyarak yolunu kaybetmemesini söylemektedir:

Ey sâlik-i râh-ı mevlevî ol âgâh
Evlâdına uy Pîr’inin olma güm-râh
Fehvâ-yı lâtif’ul veled-i sırr-ı ebîh
Sultan Veled degil de kimdir bi’llâh

444/11

Ayrıca Galib Mevlâna’ya kavuşmayı arzu edenlerin Sultan Veled’den istimdât istemesini, şefaatte ve mirasda evlâdın diğer insanlardan önce geleceğini belirtmektedir.

Her kim ki Celâl-i Rûm’a vasl ede murâd
Sultan Veled’den eylesin istimdât
Zîra ki virâsetde şefaatte tamam
Takdîm olunur cemî-i nassa evlâd

444/12

Aşağıdaki rubaide de Galib, Sultan Veled’i birlik sırrı olarak nitelendirmekte ve kendisine merhamet etmesini istemektedir.

Ey mazhar-ı nûr-ı Şems ey sırr-ı ehad
Hem cedd-i mülûk hem şeh-i ced-ber-ced
Evlâdların başı için rahm eyle
Bu Gâlib’e ey Hazret-i Sultan Veled

444/13

Nakl eder ehl-i dile tîr ü rübâbın sırrın
Ârif-i levhü kalem Hazret-i Sultan Veled

58/8-5

6. İBRAHİM GÜLŞENÎ (ö. 940/1534)

“Halvetiyye-Gülşeniyye tarikatının kurucusu ve aynı zaman da şair olan Gülşenî, Amid’de (Diyarbakır) dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında bilinenler, geniş ölçüde oğlu Ahmet Hayâlî’nin halifesi Muhyî-i Gülşenî’nin Menakıb-ı İbrahim Gülşenî

adlı eserine dayanmaktadır. Ancak Muhyî onun nerede doğduğuna dair bilgi vermemiştir. Doğum tarihi de tartışmalıdır. Gülşenî'nin tarikat silsilesi Halvetiyye'nin ana kollarından Ruşeniyye'nin pîri Dede Ömer Ruşenî vasıtasıyla tarikatın ikinci pîri Yahya-yı Şirvanî'ye ulaşır. Mürşidi Dede Ömer Ruşenî'nin kendisine bir gül vererek, “Sen ol bâg-ı bekânın gülşenisin.” demesi üzerine mahlası Heybetî'yi değiştirerek Gülşenî'yi kullanmaya başladığından kurduğu tarikata Gülşeniyye denilmiştir. Mevlâna'nın Mesnevî'sine Ma'nevî isimli Farsça bir nazire yazmıştır.”⁴⁹¹

Galib'in divanında Gülşenî tespit edebildiğimiz kadarıyla bir mesnevide tarîk-i Gülşenî şeklinde ayrıca bir de gazelde geçmektedir.

Alıp Uşşâkî'den evrâd u ezkâr
Tarîk-i Gülşenî'de vermiş ikrâr
Toldu hû hû ile gülzâr-ı cihân Hazret-i Pîr
Reng u bûyun vereli Gülşenî'ye sünbûle karz
330/144-8

7. İSMAİL RUSUHÎ ANKARAVÎ (ö.1041/1631)

“Mevlevî şeyhi ve Mesnevî şarihi olan Ankaravî onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. İlk öğrenimine Ankara'da başlamıştır. Tasavvuf yoluna girmeden önce şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Arapça ve Farsça bilgisini bu dillerde eser verecek ve şiir yazacak kadar ilerletmiştir... Mevlâna'nın Mesnevî'sine yazdığı şerhle meşhur olan ve bundan dolayı “Hazret-i Şarih” diye de anılan Ankaravî, çağındaki ilim ve fikir hayatına hakim olan şerhçiliğin tesiriyle Herevî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Farız ve Mevlâna gibi büyük mutasavvıfların eserlerini şerhetmiştir. Çok geniş tasavvuf kültürü sayesinde meselelere getirdiği yorumlar bakımından eserleri şerh ve haşiyenin ötesinde bir değer taşır. Özellikle mesnevî şarihliği alanında büyük bir otorite kabul edilir.”⁴⁹²

Galib'in divanında Rusuhî Dede'yle ilgili iki tane kaside vardır. Bunun haricinde divanın genelinde de onunla ilgili beyitlere tesadüf etmekteyiz. Bu kaside ve beyitlerde Galib onu ilmi, irfanı, Mesnevî şarihi oluşu vb. hususlarda medhetmektedir.

⁴⁹¹ Azamat, Nihat, “İbrahim Gülşenî”, DİA, XXI, İstanbul, 2000, s. 301, 303, 304

⁴⁹² Yetik, Erhan, “Ankaravî”, DİA, III, İstanbul, 1991, s. 211, 212

Olmuş lâkabın ilm-i ledünnîde Rüsûhi
İrfân ile memdûh-ı cihân Hazret-i Şârih
59/9-3

Te'vîline tevfikine hâyran olur âdem
Pür-fazl-u hüner nâdire-dân Hazret-i Şârih
59/9-8

Her beyti birer dehr ü ânın pertevi şerhin
Eyler nice dilde leme'ân Hazreti Şârih
59/9-10

Mesnevînin yek büyük şerh eyleyib ebyâtını
Arş-ı A'lâsında olmuş çarh-ı aşkın müstevî
61/10-6

Ayru düşmez zerresi metnin sevâd-ı şerhine
Sâye almış gûyiyâ ol âfitâbın pertevi
61/10-7

Hazret-i Şârih Rusûhînin bugün
Dersine şâkird-i mülhemdir gönül
362/20-7

İsmâ'îl Efendi mürşid-i râh-ı seviyy
Erbâb-ı safâya kavli bürhân-ı kavî
Ol fâzıl-ı yek-tâya yeter kim bu kemâl
Şârih deseler fehm olunur Ankaravî
445/20

Ey Hazret-i Monlâdan olan himmet-cû
Ser-çeşme-i tahkîki bulub eyle vuzû
Ger tâlib olursan inşîrâh-ı sadra
Adâb ile gel merkad-ı Şârihdir bu
446/21

SONUÇ

Divan şiirinin vazgeçilmez simalarından biri olan Galib'in divanını dinî ve tasavvufî açıdan tahlil etmeye, onun harikulâde muhayyilesine küçük de olsa bir pencere açmaya çalıştık.

Söze çok değer veren Osmanlı toplumu yaşamdaki her şeyi şiirle ifade etmeye çalışmış, sözü nötr kabul ederek alt derecesine laf (değersiz, boş lakırdı) üst derecesine ise kelâm (vahiy, söylev) demiştir. Sözün sultanları olan şairler ise şiirlerini ilham alarak söyledikleri için peygamberlerden sonra gelmektedir. Bu yüzden şiir belki de sanatların en soylusu olarak görülmüş ve bu yüzden sanatlı bir dil kullanılmıştır.

Bilindiği gibi klâsik şiirin şairlerin dışına çıkamadıkları ve uymak zorunda oldukları kuralları vardır. “Şiirde kişisellik yahut üslûp, çerçevenin dışına taşmayacak şekilde “üstada en ziyade nasıl benzeyebilirim?” sorusuna verilecek cevaptan geçer. Divan şairinin büyüklüğü ise bunca dayatmaya, bunca sınırlamaya, bunca kısıtlamaya rağmen şiire kendi damgasını vurabiliyor ve benzerleri içinde ihtişamla fark ediliyor olmasından kaynaklanır.”⁴⁹³

Galib de divan geleneği içerisinde ihtişamla fark edilen şahsiyetlerden biridir. O geleneğin sınırlarından çıkmadan kendi yolunu tutmuş, başka bir lisan tekellüm etmiştir. Galib tasavvuftan gelen ve taşınması gereken mütevazilikle, şairliğinden gelen yegâne olmak arzusu arasında bir iç çatışma yaşamış; bu da onun şiirlerinde makes bulmuştur.

Galib, din ve tasavvuf konusunda oldukça bilgilidir. Hemen hemen bütün dinî ve tasavvufî terimleri kullanan şair, Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, diğer itikâdî kavramlar, ibadetler ve din ile ilgili kavramları Kur'an ve hadislerin ışığında ele almıştır. Başta Ebubekir olmak üzere dört halifeden sevgi ve saygıyla bahsetmiştir. Hz. Peygambere derin hislerle bağlı olan Galib'in divanında ona yazılmış çok özel ve güzel naatlar mevcuttur. Şair Ehl-i Beyte olan sevgisini her daim dile getirmiş, engin bir hoşgörü ve müsamaha içerisinde diğer tarikatlardan söz etmiştir.

⁴⁹³ Pala, İskender, 700 Yıllık Şiiri, Osmanlı IX, (Kültür ve Sanat) Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 607

Fikirlerini ve düşüncelerini belirtirken sık sık ayet ve hadislerden deliller getiren Galib, genellikle tasavvuf düşüncesinde kabul görmüş fakat sıhhatleri konusunda şüphelerin olduğu hadisleri kullanmıştır. Divanda mana, lâfız ve telmih yoluyla iktibas edilen pek çok ayet vardır.

Mevlevîliğin sıcak ikliminde yetişen ve bu tarikatın postnişinliğine kadar yükselen Galib'in şiirinde tasavvuf bir takım mazmunlar ve sembollerle ifadesini bulmaktadır. Bu yüzden onun Sebki Hindî ile birlikte iç içe girmiş girift hayallerini anlamak ve çözmek kolay değildir. Divanında tasavvuf ile ilgili pek çok kavram tespit ettik ve bunları teker teker açıklamaya çalıştık. Onun kavramlar üzerindeki hakimiyeti tasavvuf bilgisinin sınırların göstermesi açısından önemlidir.

Galib'in yaşadığı dönem Osmanlı'nın çöküş dönemine rastlar. Devir felaketlerle doludur. Depremler, yangınlar, savaşlardaki yenilgiler, ihtilâller ardı ardına gelmektedir. Devrinin bütün bu olaylarını Galib'in eserlerinde müşahade ederiz. Hüsn ü Aşk'taki ateş denizi, divanın neredeyse dörtte birini oluşturan ateş unsuru, III. Selim'in yaptırdığı yenilikleri tarihlerinde belirtmesi Galib'in döneminin sosyal olaylarından soyutlanmadığını gösterir.

Galib, şiirinde insanı yüceltir ve onun kâinattaki en yüce varlık olduğunu ince bir fikirle ortaya koyar. O devrinin ümitsizlik içinde bocalayan insanına,

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen

mısraıyla başlayan terki-i bendiyle seslenmiş, ona içindeki cevheri farketmesini yaptığı ve yapacağı şeylerle yaşadığı ortamı cennete ya da cehenneme çevirmenin kendi elinde olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca insanın Allah'la olan münasebetini ortaya koymuştur. Her zaman bir arayış içinde olan ve daima mükemmeli arayan insanın aslında özlediği varlığın Allah olduğunu belirten Galib bu derin hasreti,

Bir şû'lesi var ki şem'-i cânın

Fânusuna sığmaz âsmânın

diyerek edebiyatımızda eşine az rastlanır güzellikteki bu beyitle ifade eder. Dolayısıyla tasavvufî manada Galib insanı âşık olarak tavsif eder.

Sonuç olarak Galib, şiirindeki o çok özel ses ve ahengin yanında felsefesiyle de öznelliğini ortaya koyar. Edebiyatımız Galib'e çok şey borçludur. Tanınmış olduğu

Hüsn ü Aşk adlı mesnevisi kadar divanı da çözülmeyi bekleyen muammalarla, ince zevkli, ucu bucağı görülmeyen, derinlerdeki çok değerli bir inci gibi keşfedilmeyi bekleyen hayallerle doludur. Çalışmamızın Galib'le ilgili araştırma yapanlara faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclunî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, Keşfü'l-Hafa, II, Daru İhya-î Tûrasi'l-Arabiyye, Beyrut, H.1352,
- Alparslan, Ali, Şeyh Galib, Kültür ve Turizm B. Yay., Ankara, 1998
- Arı, Ahmet, Şeyh Galib Divanında Aşk, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003
- Aşkun, Vehbi Cem, Şeyh Galib'e Dair, Türk Dili, Sayı: 40 C: IV
- Ateş, Süleyman, İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992
- Avcı, Casim, "Hilâfet", DİA., XVII, İstanbul 1998
- Aydın, Ali Arslan, "Meleklerle İman", İslâm Ans., IV, Şamil Yay., İstanbul, 1991
- Ayvazoğlu, Beşir, Aşk Estetiği, Ötüken Yay., İstanbul, 1999
- Beşir, Kuğunun Son Şarkısı, Ötüken Yay., İstanbul, 1999
- Beşir, Ömrüm Benim Bir Ateşti, Ötüken Yay., İstanbul, 2000
- Beşir, Şeyh Galib Kitabı, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995
- Azamat, Nihat, "İbrahim Gülşenî", DİA, XXI, İstanbul, 2000
- Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Fasikül 10, İstanbul, 1977
- Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, VII, Ötüken-Söğüt, İstanbul, 1988
- Beyatlı, Yahya Kemal, Edebiyata Dair, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1997
- Bilgegil, M. Kaya, "Hüsni ü Aşk'a Dair", M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri, (Haz.: Zöhre Bilgegil), Akçağ Yay., Ankara, 1997
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslâm İlmihali, Bilmen Yay., İstanbul
- Birişik, Abdulhamit, "Kur'an", DİA, XVI, İstanbul, 2000
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", DİA, II, İstanbul, 1989

- Cebeci, Lütfullah, "İsrafil", DİA, XXII, İstanbul, 2001
- Ceylan, Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi, İstanbul, 2000
- Davutoğlu, Ahmet, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Erhan Yay., İstanbul
- Demirci, Kürşat, "Harut ve Marut" DİA, XVI, İstanbul, 1997
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2001
- Doğan, Muhammet Nur, "Divan Şiirinde Aşk", Doğu Batı, Sayı 26, Şubat 2004 (Aşk ve Doğu)
- Döndüren, Hamdi, "Âkıl", DİA, II, İstanbul, 1989
- Hamdi, "Peygamberlere İman", İslâm Ans., Şamil Yay. V, İstanbul, 1992
- Erdoğan, Bekir Sıtkı, "Sır", Altınoluk, Aralık, 2003
- Ergun, Sadettin Nüzhet, Şeyh Galib, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932
- Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye, (Haz.: İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000
- Furat, A.S., "Şeytan", İslâm Ans., M.E.B, XI, Eskişehir 1997
- Gibb, E. J. Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi, IV (Terc.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 1999
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, Varlık Yay., İstanbul, 1953
- Abdülbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1997
- Güç, Ahmet, "İncil", İslâm Ans., VI, Şamil Yay., İstanbul, 1991
- Harman, Ömer Faruk, "Cehennem", DİA, VII, İstanbul, 1993
- Ömer Faruk, "İncil" DİA, XXII, İstanbul, 2000
- Hatemi, Hasan Hüsrev, Şeyh Galib Devri Bilim ve Kültür Çevresi, Şeyh Galib Kitabı (Haz.: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Belediyesi Yay., İstanbul, 1995

- Hikmet, Ahmet, Şeyh Galib, Türk Yurdu, C.:5, Sayı:30, İstanbul, 1927
- Holbrook, Victoria Rowe, Aşkın Okunmaz Kıyıları, (Çev.: Erol Köroğlu-Engin Kılıç), İletişim Yay., İstanbul, 1998
- Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, (Haz: Süleyman Uludağ: Hakikat Bilgisi), Dergâh Yay., İstanbul, 1996
- İpekten, Haluk, Şeyh Galib, Akçağ Yay., Ankara, 1996
- İz, Mahir, Tasavvuf, Kitabevi, (Haz.:M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 2001
- Kalkışım, Muhsin, Şeyh Galib Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1994
- Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", DİA, XV, İstanbul, 1997
- Kara, Mustafa, Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri, Dergâh Yay., İstanbul, 2002
- Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul, 1999
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Azrail" DİA, IV, İstanbul, 1997
- Köprülüzade, Mehmet Fuad, Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Ansiklopedisi, Şeyh Galib, İstanbul, 1931
- Kuşeyrî, Abdülkerim, Kuşeyrî Risalesi, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 1999
- Kübra, Necmeddin, Tasavvufî Hayat, (Haz. Mustafa Kara), Dergâh Yay., İstanbul, 1996
- Levend, Agah Sırrı, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984
- Naci, Muallim, Osmanlı Şairleri, (Haz.:Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 2000
- Okay, Orhan, "Galib Dede'nin Dramı, Şeyh Galib Kitabı, (Haz.: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 1995
- Okçu, Naci, Şeyh Galib, I,II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993
- Onay, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, T.D.V. Yay., Ankara 1993

- Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", DİA., X, İstanbul 1994
- Özalp, Ahmet, "Kitap", İslâm Ans., III, Şamil Yay., İstanbul, 1991
- Özdemir, Mehmet, "Hulefa-i Raşidin" DİA., XVIII, İstanbul 1998
- Pala, İskender, "Bezm-i Elest", DİA, VI, İstanbul 1992
- İskender, 700 Yılın Şiiri, Osmanlı IX, (Kültür ve Sanat) Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999
- İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yay., İstanbul, 2002
- İskender, Şeyh Galib, Timaş Yay., İstanbul, 2001
- Pamuk, Orhan, Kara Kitap, İletişim Yay., İstanbul, 2000
- Schimmel, Annemarie, İslâm'ın Mistik Boyutları, Kabalcı Yay., İstanbul, 1999,
- Sefercioğlu, Nejat, Nev'i Divanı'nın Tahlili, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990
- Sinanoglu, Mustafa, "İman", DİA, XXII, İstanbul, 2000
- Mustafa, "İbadet", DİA, XIX, İstanbul, 1999
- Mustafa, "İslâm", DİA, XXIII, İstanbul, 2001
- Şahin, M. Süreyya, "Cennet", DİA, VIII, İst, 1993
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Feridüddin Attar", DİA, IV, İstanbul, 1991
- Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk (Nesre Çev.:Muhammet Nur Doğan), Ötüken Yay., İstanbul, 2002
- Şerh-i Cezire-i Mesnevî, (Haz.: Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay), Atatürk Ü.F.E.F.Yay., Erzurum, 1996
- Divan, (Matbu) Bulak, 1252
- Divan, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, (Hacı Mahmut Efendi), No: 3693, 1247
- Tahîru'l-Mevlevi, Edebiyat Lügatı, Enderun K. İstanbul, 1994
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, Beş Şehir, Dergâh Yay., İstanbul, 2001

-Ahmet Hamdi, Eski Şairleri Okurken, Edebiyat Üzerine Makaleler,
(Haz.: Zeynep Kerman), Dergâh Yay., İstanbul, 2000
-Ahmet Hamdi, Huzur, Dergâh Yay., İstanbul, 2000
- Tarlan, Ali Nihat, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul, 1981
- Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara 2001
- Topaloğlu, Bekir, 'Ahiret', DİA, I, İstanbul, 1988
-Bekir, "Allah", DİA, II, İstanbul 1989
-Bekir, "Kıyamet", DİA, XXV, Ankara, 2002
-Bekir, "Cehennem", DİA, VII
- Tökel, Dursun Ali, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yay.,Ankara
2000
- Tunç, Cihat,"Ecel", DİA, X, İstanbul 1994
- Turgut, Ali, Tefsir Usulü Kaynakları, N.U.İ.F. Yay., İstanbul, 1991
- Tümer, Günay, "Ahir Zaman", DİA, I, İstanbul 1988
- Uludağ, Süleyman, "Akıl", DİA, II, İstanbul,1989
-Süleyman, "Aşk", DİA, IV, İstanbul, 1991
-Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi,İstanbul,
2001
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Bezm-i Elest", DİA, VI, İstanbul 1992
-Yusuf Şevki, "Kader", DİA, XXIV, İstanbul 2001
-Yusuf Şevki, Çetin Abdurrahman, "Ayet", DİA, IV, İstanbul 1991
-Yusuf Şevki, Ünal, Zeki, "Cebrail", DİA, VII, İstanbul, 1993
- Yazıcı, Seyfettin, Temel Dini Bilgiler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
2003
- Yeniterzi, Emine, Divan Şiirinde Naat, TDV. Yay., Ankara 1993
- Yetik, Erhan, "Ankaravî", DİA, III, İstanbul, 1991

- Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar neşriyat, İstanbul, 2002
- Yılmaz Mehmet, Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler, Enderun K., İstanbul, 1992
- Yüksel, Sedit, Şeyh Galib Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri, Ankara Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1963

